Irène Mélikoff

Türk - İran Epik Geleneği İçinde
Horasan Teberdarı

Ebu Müslim

ELİPS kitap

ELiPS
kitap

Elips Kitap / 503

Kitabın Adı / Türk - İran Epik Geleneği İçinde Horasan Teberdarı Ebu Müslim
Yazar / Iréne Mélikoff
Editör / Yasin Topaloğlu
Tercüme / Armağan San
Baskı / Cantekin Matbaası

1. Baskı Haziran 2012
ISBN / 978-605-121-159-6
Yayıncı Sertifika No / 16476
© LIBRAIRIE D'AMERIQUE ET D'ORIENT, 1962
11 rue Saint-Sulpice - 75006 Paris
© Bu kitabın Türkçe yayın hakları Elips Kitap'a aittir

Yayın Yönetmeni / Ali Burak Topaloğlu
Genel Müdür / Bilge Ekinci

İnternetten satış:
www.mkitap.com

ELİPS KİTAP
Akpınar Mahallesi 826. Sokak
No: 30 / 13 Dikmen-Çankaya / ANKARA
Tel: (312) 475 40 33 / Faks: (312) 476 40 28
www.elipskitap.com.tr / e-posta: elipskitap@elipskitap.com.tr
http://twitter.com/ElipsKitap
www.facebook.com/elipskitap

Türk - İran Epik Geleneği İçinde Horasan Teberdarı

EBU MÜSLİM

IRÉNE MÉLIKOFF

Tercüme
Armağan Sarı

Haziran 2012

İÇİNDEKİLER

KISALTMALARIN LİSTESİ 9

ÖNSÖZ 13

BİRİNCİ KISIM 15

GİRİŞ 17

BİRİNCİ BÖLÜM Türk-İran Epik Hikâyesi 21

İKİNCİ BÖLÜM Efsanenin Tarihî Dokusu 39

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM Efsanenin Gelişimi 57

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM Ebu Müslim Efsanesi 71

İKİNCİ KISIM 91

GİRİŞ 93

HORASAN TEBERDARI EBU MÜSLİM'İN ÖYKÜSÜ 95

I. Melun heretik Mervanilerin halifeyi ele geçirmesi ve bundan sonra gelen kötülükler 97

II. Bu sırada Merv şehrinde gelişen olaylar 99

III. Esed ve Kelime'nin İsfahan'a gelmesi ve zalim Haccac'ın onlara yaptığı zulüm 100

IV. Kelime ve Ebu Müslim'in, Merv'e dönmeleri ve Kesir bin Abdullah tarafından himaye edilmeleri 102

V. Ebu Müslim'in, iki korkunç "yumruk dövüşçüsü"nü öldürmesi ve görevinin "ilham-ı rabbanisi"ni alması 103

VI. Ahi Hurdek'in, Ebu Müslim'in baltasını dövmesi 105

VII. Merv Ahilerinin, Ebu Müslim'e sadakat andı içmesi 109

VIII. Cami savaşından 110

IX. Yahudi Mahyar'ın Ebu Müslim'i saklaması ve Çaşıt Zerki'nin Gammazlaması 113

X. Ebu Müslim'in yakalanması ve sonra özgürlüğüne kavuşması 115

XI. Ebu Müslim'in Irak'a doğru yaptığı yolculuktan ... 117

XII. Ebu Müslim'in Ahileri darağacından alması ve tekrar Suriye yollarına düşmesi 125

XIII. Ebu Müslim'in, İmam İbrahim'in fermanını alması 127

XIV. Mervan'ın rüyası ve İmam İbrahim'in şehadeti 130

XV. Süleyman-ı Kesir, Ebu Müslim'e biat etmeyi nasıl reddetti? 131

XVI. İsyanın başlangıcı 133

XVII. Başkaldıranların Çahar Dolab'a çekilmesi 134

XVIII. Ebu Müslim'in kaçışı ve Muhtac'ın zalimliği 135

XIX. Muhammed Harzemşah'ın Ebu Müslim'in yardımına yetişmesi 136

XX. Keçe giyimli dervişin mucizevi belirişi 138

XXI. Haris Pir'in, Ebu Müslim'e Katılması 141

XXII. Ebu Müslim'in tutsak düşmesi ve bir sandığa kapatılması 142

XXIII. Merv'in fethedilmesi ve Nasr'ın firarı 143

XXIV. Nasr-ı Seyyar'ın Belh kentini kaybetmesi 145

XXV. Nasr-ı Seyyar'ın Merv şehrini geri almaya kalkışması 147

XXVI. Hiri'nin alınışı ve Nasr'ın Nişabur'a kaçışı 147

XXVII. Nişabur'un ve Damgan'ın alınmaları ve Nasr-ı Seyyar'ın ölümü 148

XXVIII. Ebu Müslim'in, Eşek Mervan'ın ordularıyla savaşması 148

XXIX. Ebu Müslim'in Şam'ı alması ve Abbas'ın iki oğlunu zindandan kurtarması 152

XXX. Mervan'ın ve Mervanilerin sonu 155

XXXI. Ebu Müslim ve yoldaşlarının dağılması ve her birinin kendi yoluna gitmesi 157

XXXII. Ebu Müslim'in şehit olması 158

XXXIII. Ahi Yoldaşlarının, Ebu Müslim'in intikamını alması 161

YARARLANILAN ESERLER 165

DİZİN 181

KISALTMALARIN LİSTESİ

AF 57-60 Manuscrits de la Bibliothèque Nationale de Paris / Paris Ulusal Kütüphanesi el yazmaları, Eski Türk Kaynakları no: 57-60

AF 321 Manuscrit de la Bibliothèque Nationale de Paris/Paris Ulusal Kütüphanesi el yazmaları, Eski Türk Kaynakları no: 321

AF 344 Manuscrit de la Bibliothèque Nationale de Paris /Paris Ulusal Kütüphanesi el yazmaları, Eski Türk Kaynakları no: 344

B.14 Manuscrit de la bibliothèque Belediye à Istanbul / İstanbul Belediyesi Kütüphanesi, B. 14

Baṭṭālnāme Menāḳib-i Gazavāt-i Seyyid Baṭṭāl Gāzi, Kazan baskısı, 1293 (1876)

L'Encyclopédie de l'Islam / İslam Ansiklopedisi, Leide ve Paris, 1913-1938

GIP Grundriss der Iranischen Philologie, herausgegeben von W. Geiger und E. Kühn, 2 vol., Strasbourg 1896-1904

Ibn Hallikān Ibn Hallikān, Vafayāt al-A'ayān, Biographical Dictionary, translated from Arabic by Baron Mac Guskin

de Slane, 4 vol., Paris 1842-1871

JA Journal Asiatique, Paris

JAOS Journal of the American Oriental Society, New Haven (Connecticut)

JRAS Journal of the Royal Asiatic Society of Great Britain and Ireland, Londres

Kaşgārī Maḥmūd al-Kaşgārī, Divanü Lûgat-it-Türk, Türkçe çevirisi Besim Atalay, (Türk Dil Kurumu yayınları), 5 Cilt, Ankara 1939-1943

Maḳdisī Maḳdisī (Motahhar bin Ṭāhir al-), Le Livre de la Création et de l''Histoire/Yaradılışm ve Tarihin Kitabı (Abü Zeïd Ahmed bin Sahl al-Balḫī'ye atfedilmiştir), Çeviri Cl. Huart, 6 Cilt (Yaşayan Şark Dilleri Okulu, 4. Seri, Cilt XVIII-XXIII), Paris 1899-1919

Şalṭīhnûme Manuscrit de la bibliothèque de Topkapï Sarayïà Istanbul/İstanbul Topkapı Sarayı Kütüphanesi el yazması, Hazine no 1612 (incelemesi mikrofilm üzerinden yapılmıştır)

Şahrastānī Aş-Şahrastānī (Abū'l-Fatḥ Muhammed), Religionspartheien und Philosophen Schulen, trad. Th. Haarbrücker, 2 vol., Halle 1850-1851

Ṭabari Ṭabarl (Abū Ca'far Muhammed bin Carïr bin Yezīd), Yıllıklar, M. J. de Goeie tarafından yayına hazırlanmıştır, 15 cilt, Leide 1879-1901

Van Vloten, Recherches... G. Van Vloten, Recherches sur la Domination Arabe, le Chiitisme et les Croyances Messianiques sous le Califat des Omayades / Emevi Halifeliği Döneminde Arap Egemenliği, Şiilik ve Mesihçi İnançlar Üzerine Araştırmalar (Verhandelingen der Koninklijke Akademie van Wetenschappen te Amsterdam-Afdeeling Letterkunde, Deel I, no 3), Amsterdam 1894

Yāḳūt, Dictionnaire Géographique, Dictionnaire Géographique, Historique et Littéraire de la Perse et des contrées adjacentes, extrait du Mo'djem al- Bouldan de Yaqout et complété à l'aide de documents arabes et persans pour

la plupart inédits / Birçoğu Daha Önce Yayımlanmamış Arap ve İran Belgeleriyle Zenginleştirilmiş Mo'djem al-Bouldan-Yakut Özeti, Fars ve Komşu Bölgelerin Coğrafi, Tarihi ve Edebi Sözlüğü, Hazırlayan G. Barbier de Mevnard. Paris 1861.

ZDMG Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft, Leipzig.

ÖNSÖZ

Bu çalışma, Paris Ulusal Kütüphanesinde koruma altında bulunan birçok İran ve Türk el yazması ile Ebu Müslim'in kişiliği etrafında oluşan epik romanı içermektedir. Tuslu Ebu Tahir ile ilişkilendirilen bu öyküye biz *Ebu Müslim* adını verdik. Çalışmamız doğaldır ki eksiksiz değildir. İlginç olduğu kadar bir yandan -özellikle Ebu Müslim'i loncalarının kahramanı yapan Ahilerin olmak üzere- loncaların edebiyatının incelenmesini öte yandan onun anısını ululaştırmış bazı heterodoks derviş tarikatlarının, bu Abbasiler'in Göz Bebeği'nin adı etrafında oluşturdukları, Bektaşi tekkelerinin duvarlarını süsleyen sembolik baltanın tanıklık ettiği efsanelerin incelemesini de kucaklayacak kadar geniş olan bir konunun sadece girişidir. Aslında balta, bu çalışmanın konusunu oluşturan efsanevi kişiliğin, Ali'nin Zülfikarı'nda olduğu gibi Ebu Müslim'in sembolüdür. Onu en mükemmel şekilde betimleyen bir silah olan teber / balta ona, "öteki dünya"nın bir unsuru olarak oraya kabulü sırasında bahşedilmiştir. Böylelikle loncalar ve derviş tarikatları, tarihî bir kişilik olan Abbasiler'in Göz Bebeği'ni, efsane ile özdeşleştirerek kahraman teberdara dönüştürmüşlerdir. Araştırmalarımızın konusu bu efsanenin oluşumudur. Bu tarikatların, ermişlerin yaşamlarına dair derlemeleri ile İran ve Türkiye'nin halk hikâyelerinin incelenmesi, böylesine bir araştırma için son derece bereketli bir malzeme oluşturmuştur.

Ebu Müslim romanını incelememizi bize salık veren sevgili hocamız M. Henri Massé'ye ne kadar teşekkür etsek azdır. Beklenmedik sonuçlara ulaşmak için çalışmalarımızı giderek artan bir ilgi ile sürdürdük. Hocamıza, çalışmamızı tekrar gözden geçirmeyi kabul ettiği için büyük bir mutlulukla minnetlerimizi sunuyoruz.

Yine, incelememizi tekrar okumayı kabul ettiği ve değerli önerilerinden bir kez daha faydalanmamızı sağladığı için sevgili Hocamız M. Jean Deny'e teşekkür ediyoruz.

Bununla birlikte çalışmamıza gösterdiği nazik ilgiden ötürü M. H. Laoust'ta da teşekkür ediyoruz.

Türk ve İran isimlerinin transkripsiyonunda Türk İslam Ansiklopedisi'nin yöntemini benimsedik. Bu transkripsiyon yöntemi, çağdaş Türk alfabesi üzerine kurulmuş olup özellikle Arap alfabesinin, bazı belirginlikler getirerek yeniden düzenlenmesine olanak tanımaktadır. Aynı zamanda, her bir grafik işaretin transkripsiyonu için tek bir işaret kullanılması avantajını da sunmaktadır. Bu arada, *derviche, chah, khan* gibi Fransız dili kullanımı kapsamına dâhil olmuş kelimelerin alışılmış imlalarını aynen koruduk.

Dileriz ki bu Orta Çağ öyküsü *Ebu Müslim*'in okuyucusu da yazarının elinizdeki mütevazı çalışmayı gerçekleştirirken aldığı keyfi alır.

I. M.

BİRİNCİ KISIM

GİRİŞ

Ebu Müslim, görünüşte Abbasiler'in sadık hizmetkârıdır ancak ölümü, İslam karşıtı birçok kargaşaya neden olacak kadar gizemli bir kişiliğe sahiptir. Bir İran halk hareketinin lideri konumunda olmasına rağmen, Orta Asya Türk halkları ve Dağıstan'ın dağlık bölgelerinde yaşayan halkı, onu ulusal bir kahraman olarak ululaştırmışlardır. Efsanesi, Türk derviş tarikatları arasında en heterodoksu olan Bektaşilik edebiyatında hep canlı kalmıştır. Onu epik bir romanla anmışlardır ve bu roman, Türkler arasında çok büyük rağbet görmüştür. Romanın değişik yüzyıllara ait kopyaları, çeşitli kütüphanelerde bulunmaktadır. Paris Ulusal Kütüphanesinde bu romanın dokuz Türk, dört de Acem el yazması mevcut olmasına karşın İstanbul kütüphanelerinde Türkçe çevirisinin el yazması sayısı on dokuza ulaşmaktadır. Hatta XIX. yüzyılın başlarında yazılan eserin yeni bir redaksiyonu, bugün hâlâ halk edebiyatını esinlendirmeye devam eden Gazneliler Döneminden kalan bu eski hareketi Türkçe dizelerle yeniden yaşatmıştır. Ebu Müslim, Türk halkının kafasında "onlardan biri"dir ve tarihî görevi tam olarak tanımlanmıştır: O, "Kerbela trajedisi"nin intikamını alandır. Bunu anlayabilmek için Türkiye'deki kitapçılarda, gazete bayilerinde satılan, konunun büyük bir fantezi ile işlendiği kitapçıkların isimlerine bakmak yeterlidir: "Türk Kahramanı Horasanlı Ebu Müslim ve Kerbela'nın İntikamı" vb.

Özbekler ve Türkmenler, Ebu Müslim'in şahsında, siyah Abbasi bayrağı altında Transoksiyan ve Harzem Türklerini birleştirmiş vatansever bir kişilik bulurlar. Onu koşuklarında, efsanelerinde ululaştırarak anarlar, o kadar ki H. Vambéry, Hive yakınlarında 550 / 1155 yılı gibi eski bir tarihe ait Ebu Müslim romanının Türkçe el yazmasını bulmuştur. Prof. Dr. Fuat Köprülü, Ebu Müslim'in Türk asıllı olduğu varsayımlarına, Mısır Sultanı Muhammed Kalavun'un hizmetinde bulunan Ebu Bekir Abdullah bin Aybek El-Davadari adlı XIV. yüzyılda Mısır'da yaşamış bir Türk yazarının tanıklığını destek olarak sunuyor. Söz konusu yazar, Arapça olarak yazdığı eserinde, bugün kayıp olan İslam öncesi döneme ait Türk destanı *Oğuzname* ile ilgili son derece değerli bilgiler vermektedir. El-Davadari'ye göre, Farsça versiyonları da olan *Oğuzname*, Farsçadan Arapçaya 611 / 1214 yılında tercüme edilmiş ve El-Davadari bu el yazmasını bizzat görme fırsatını bulmuştur. Yine aynı yazar, *Oğuzname*'nin Ebu Müslim Horasani'nin hazinesinin içinde bulunduğundan bunun ona miras yolu ile geçtiğinden zira kendisinin Oğuz Türk'ü olup ve Buhtu Han'ın soyundan gelmekte olduğundan söz eder.[1] Ebu Müslim'in Türk kökenli olduğuna inanan Prof. Dr. Köprülü, onun anısının Orta Asya'dan Oğuz Türkleri tarafından getirildiğini ve Anadolu'da yaşamaya devam ettiğini düşünmektedir.[2]

El-Davadari'nin tanıklığı oldukça kırılgandır, sağlam temellere dayandığını söylemek pek mümkün değildir. Öncelikle bahse konu olanın, Abbasiler'in Göz Bebeği olduğundan emin değiliz; başka Horasanlılar da aynı adı taşımışlardır, kaldı ki söz konusu olan o olsa bile XIV. yüzyılın bu yazarı, Türkler arasında yaygın bir efsaneyi de taşımış olabilir. Zaten Ebu Müslim'in kökenine yönelik tahminler önemli değildir. Soylu olabilmek için Arap olarak dünyaya gelmenin gerektiği bir dönemde, doğumuyla ilgili şüphelerin sonsuza dek uçuşmasını tercih etmiş olabilir. Bazıları

---

1) Bkz. Fuat Köprülü, "Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar", İstanbul 1919, 30 sq., 281 sq.; age., "Türkiye Tarihi 1", İstanbul 1923, 54 sq., 145 sq.; age., "Les Origines du Bektachisme, Essai sur le Développement Historique de l'Hétérodoxie Musulmane en Asie Mineure. Acte du Congres International d'Histoire des Religions", tenu a Paris en octobre 1923, t. II, Paris 1925, 395, note 3.

2) Bkz. Fuat Köprülü, "Türkiye Tarihi", 73 (en note), 212; age., "Türk Edebiyat Tarihi", İstanbul 1925, 305.

için en azından Arap olmadığını ve kökeninden elde edebileceği hiçbir şan, şöhret olmadığını söyleyebiliriz. Ebu Müslim'i araştırırken Abbasi İbrahim'in ileri sürdüğü, Hz. Muhammed'in, Sünni geleneğine uygun olarak Hendek Savaşı sırasında Selman-ı Farisi'nin benimsenmesi formülü olan "Selman bizdendir, biz ki ehl-i beyttendir"[1] kabul edilirse Ebu Müslim'in de aynen Selman gibi bir "sonradan molla" olduğunu kabul edebiliriz. Bu da bize, loncalar arasında Selman'a ayrılan büyük yerin nedeninin anlaşılmasında yardımcı olmaktadır. Ancak, burada önemli olan, Ebu Müslim'in etnik kökeni ile ilgili hipotezler üretmek değil, onun tarihsel olarak neyi simgelediğini saptamak ve gerçek bir kişilikten giderek bir efsane kahramanına dönüşümünü incelemektir: Ebu Müslim, yeni bir hanedan kurmak için bir hanedanı devirmiştir; ölümünden sonra İranlılar, onu peygamber mertebesine çıkarmışlardır; ancak tüm bunlara rağmen en uzun süre ve yoğunlukta Türklerde anılmıştır. Bu noktada, belki de onun efsanesine ait hikâyenin çözümleyebileceği bir problem mevcuttur. Ve aslında bu çalışma, *Ebu Müslim* romanının temel başarısının Oğuz Türklerinin Anadolu'ya göçerken birlikte getirdikleri bir anı olmayıp çok daha önemli başka bir olgu olduğunu ortaya koyacaktır; bu, onu benimseyip edebiyatlarına dâhil etmiş olan *Ahi* hareketinin Küçük Asya'da gerçekleşen büyük yayılımıdır. Epik romanlar, epik kahramanının kendileri için mütevazı, herkesin ulaşabileceği "ideal yiğitlik timsalini" simgelediği, halkın okuma yazması olmayan sınıfları arasında *fütüvvet*in yayılmasının temel unsuru olmuşlardır. Loncaları, özellikle gösterişsiz, basit olarak nitelendirilen işleri yapan dolayısıyla elit sınıfların sosyal muhalefetleri altında ezilen insanları bir araya getiren *çırak-kalfa-usta* ve yoldaş grupları arasında epik kahraman, tiranlara karşı olan mücadelesinde *dinin göz bebeğ*ine, *halkın savunucusuna* dönüşmekteydi. Dolayısıyla kendisine yakıştırılan *halkın göz bebeği* ve *dinin savunucusu* sıfatları ile Ebu Müslim, loncalar arasında "yiğitlik timsalinin" tam anlamıyla bir somut örneğini temsil ediyordu. Abbasiler'in davalarını, zorba istilacının sosyal ve vergi baskılarından en büyük acıyı çeken taşralı halk sınıflarının desteği ile zafere ulaştıran Ebu Müslim, aralarında kasaplık, kebapçı-

1) Bkz. L. Massignon. "Sakman Pak et les prémices spirituelles de l'Islam Iranien". Paris 1934.

lık, dericilik vb. gibi pis, adi iş olarak adlandırılan işleri yapanların da bulunduğu zanaatkârların oluşturduğu loncalar için herkesin üzerinde söz ve fikir birliği ettiği kahramana dönüşmüştür. Onların vasıtası ile romanı, İran'dan, çok büyük bir gelişme yaşadığı Kafkasya'ya ve Anadolu'ya göçmüş ve yine onlar ile birlikte politik rolleri ve Şiiliğe karşı var olan sempatileri zan altına alınınca sığındıkları Bektaşi tekkelerine, dolayısıyla bu heterodoks tarikata da taşımışlardır.

Ebu Müslim'in efsaneleri, Sultan Gazneli Mahmud'un yakınındaki bir hikâye anlatıcısı olan Tuslu Ebu Tahir'in eserinde billurlaşmıştır. Yorgunluk nedir bilmeyen epik hikâyelerin anlatıcısı Tuslu Ebu Tahir, hikâyeleri ile Türkler arasında çok meşhurdur. *Ebu Müslim* romanını diğerlerinden ayıran unsur, tarihî etkisi ve esinidir, bunun dışında Ebu Tahir'in alışılmış repertuvarının tüm unsurlarını bu romanda da bulmak mümkündür. İşte, kadim yiğitlik dönemlerinin savaşçı ve göçebe Türkleri için son derece önemli olan bu edebî türle incelememize başlıyoruz.

BİRİNCİ BÖLÜM

TÜRK-İRAN EPİK HİKÂYESİ

Osmanlı İmparatorluğu'nun ilk yüzyılları kayda değer sayıda, *Şehname* veya onun taklitlerinden esinlenmiş epik hikâyeler içerir. Büyük kütüphanelerin birçoğunda bu türe ait Türk el yazmaları mevcut olup sayıları da bu edebî türdeki Acem el yazmalarından hiç de az değildir. En yaygınları arasında, dört ciltlik *Huşeng'in Kitabı* ile üç ciltlik *Gerdün Keşan'ın Kitabı*'ndan oluşan *Kahraman-ı Katil Kitabı*'nı;[1] *Kıran-ı Habeşi* ve *Kobad-ı Ardeşir Kitabı*'nı;[2] *Darab Kitabı*'nı[3] vb. sıralayabiliriz. Konularının özgün olarak İran'ı ilgilendirmesi nedeniyle Türk edebiyatında bunlara yer verilmemiştir; ancak Jules Mohl *Le Livre des Rois (Hükümdarların Kitabı)* adlı eserinin giriş bölümünde epik türünün gerilemesini incelerken birkaç sayfa ayırmıştır. Öte yandan,

---

1) Bkz. E. Blochet, "Catalogue des Manuscrits Turcs de la Bibliotheque Nationale de Paris". Paris 1932-1933, sayıları: Ancien Fonds 320, 321, 343-345; Supplément 446, 655; Ancien Fonds 221; H. Ethé, "Catalogue of Persian Manuscripts in the Library of the India Office", I, Oxford 1903, Sayıları: 787, 522.

2) Bkz. E. Blochet, age., sayıları: Ancien Fonds 335-337; Supplément 447.

3) Bkz. E. Blochet, age., sayıları: Ancien Fonds 103; Supplément 140; E. Blochet, "Catalogue des Manuscrits Persans de la Bibliotheque Nationale de Paris" III, Paris 1928, sayıları: 1201, 1202; H. Ethé, op. Cit., Sayıları: 787, 522.

tarihî roman ile epik hikâye, epik şiirin gerilemesiyle ortaya çıkmıştır.[1] Bu iki türden ilki (tarihî roman), eğitimli bir okuyucu kitlesine hitap ederken ikincisinin daha basit ve popüler bir karakteri vardır. Bu eserlerde, İran epik geleneği alabildiğine özgür olarak işlenmiş, İslami gelenekle olduğu kadar içinden çıkılamayacak bir şekilde popüler inanç kalıntılarıyla ve ilkel bir *demonoloji* ile harmanlanmıştır. Eğer bu hikâyeler sadece İran ulusal destanın gerilemesinin ürünleri olsaydı ilginçlikleri sınırlı olurdu ve Çevirmen Firdusi'nin onlar için ayırdığı birkaç sayfadan fazlasını hak etmezlerdi.

Ancak altını çizmek gerekir ki bu âlim tarafından sözü edilen epik hikâyelerin neredeyse tamamı, Türkçe yazılmış eserler olup yazıldıkları dil fazlaca ilkel özellik taşımaktadır. O zaman bu noktada soru tamamen bambaşka bir çehre kazanmaktadır, acaba göçebe şamanların kadim inançlarına ait belli belirsiz anılarının, İran epik geleneklerine karıştığı İran hikâyelerinin Türkçe uyarlamaları ile mi karşı karşıyayız. Bu açıdan bakıldığında, bu basit ve popüler edebiyat, bilim adamlarının araştırmaları için canlı ve doğurgan bir malzeme oluşturabilir.

İslam'ı kabul etmeden önce, İran kültürü Transoksiyan'a yerleşmiş Türkler üzerinde medenileştirme faaliyetlerini sürdürüyordu. *Le Livre des Rois (Hükümdarların Kitabı)*, Türklerin üzerinde o kadar büyük bir etki yarattı ki Karahanlı sülalesinin hükümdarları Efrasiyab soyundan geldiklerini ilan ettiler. Onu turanın göz bebeği, millî kahramanları *Alp Er Tunga* veya *Tunga Alp Er* ile bütünleştirdiler. Kaşgarlı Mahmud'un eseri bu konuda önemli bir ipucu vermektedir: Kaşgarlı Mahmud, "Tunga Alp Er, Efrasiyab'dır." demiş ve kitabının değişik yerlerinde *Tunga*'nın onuruna sıraladığı dört dizeli koşukların Arapçaya tercümelerinde, bu Türk kahramanının adını *Efrasiyab* olarak değiştirmiştir. Aynı şekilde, hükümdar sülalenin prenslerinden bahsederken "Efrasiyab'ın oğulları", "Efrasiyab'ın Kızları"[2] vb. ifadelerini kullan-

---

1) Bkz. Firdevsi, "Le Livre des Rois" traduit par Jules Mohl, I. Paris 1838. 74-75; Bkz. H. Ethé, "Neupersische Litteratur, GIP, 318.

2) Mahmud El-Kaşgari, "Divanü Lügat-it-Türk", Besim Atalay'ın Türkçe çevirisi. Ankara 1939-1943, I, 41, 159-160, 343, 381, 396, 410, 413-414, 466, 486,; III, 149-151, 157, 368.

maktadır. Efrasiyab'ın adı ile sınırlı kalmayan böylesine bir kimlik bütünleşmesinin açıklaması, İran tarafında da bulunmaktadır. "İran ile sürekli savaş hâlinde bulunan göçebe" anlamını ifade eden "turan" deyimi, Türklerin, İran sınırlarında ortaya çıktıkları dönemden itibaren Türkler için kullanılmıştır. *Hükümdarların Kitabı*'nda, Türklerin yaşamlarından kesitler efsanevi turancıların tanımlarıyla karıştırılıp İran destanına girmiş, kendi epik geleneklerine uyarlanmış ve böylelikle ülke, daha o dönemde kültürel etki altında kalmıştır. Kaşgarlı Mahmud, o dönemde, başka türlü düşünse bile hükümdar sülalesinin buyurduğu düşüncenin aksine fikir beyan etmenin kendini zor duruma sokacağının farkında olduğu için yaygın olan öyküyü tekrar ediyordu. Bu arada, bu değerli yazarın tanıklık mektubunu kabullenmek, kanıtlamaya veya çürütmeye yarayacak hiçbir belge olmadığı için aynı oranda tehlikeli olabilecek sonuçlar yaratırdı. Efrasiyab'ın Türk kahramanı Tunga Alp Er ile özdeşleştirilmesi, bir yandan seyitlerin kökenleri ile ilgili öte yandan ise eğer yaşasaydı İran destanını etkileyebilecek bir Türk simgesi Efrasiyab'ın var olup olmadığı tartışmalarına açılan bir kapı olduğu için böylesine geniş bir alanı ilgilendiren konunun detayları üstünde tartışmak, bu eserimizin kapsamına girmemektedir. Konuyla ilgilenen için Türk âlimleri arasından en seçkinlerinin bazı eserlerine başvuruyoruz.[1] Bununla birlikte Kaşgarlı'nın Divan-ı Lügat-it Türk adlı eserinde, Türklerin Tunga Alp Er isimli, onuruna birçok ezginin yakılıp seremonilerin düzenlendiği ulusal bir kahramanlarının olduğu ortaya çıkmaktadır. Tunga deyimi, *Divan-ı Lügat-it Türk*'ün tanıklığına göre kaplan türünden bir hayvanı simgelemektedir.[2]

Tuslu Ebu Tahir

Birçok el yazmasında, epik hikâyeler Sultan Gazneli Mahmud'un çevresinde bulunan bir anlatıcıya atfedilmektedir; Ebu Tahir Tusi. *Ebu Müslim* romanını içeren bazı el yazmaları ise onunla birlikte aynı prensin saray erkânı arasında başka anlatıcıların da bulunduğunu vurgulamaktadır: Paris Ulusal Kütüphanesinin Eski Türk El Yazmaları Bölümündeki XVI. yüzyıla

1) Bkz. A. Zeki Velidi Togan: "Umumi Türk Tarihine Giriş I", İstanbul 1946, 36, 160 ve Bibliyografi referansları s. 403: Bkz. Fuat Köprülü, "Türk edebiyat Tarihi", 57 sq.

2) Bkz. Kaşgari, III. 368.

ait dört adet çok güzel yazılmış el yazmasına göre bunlar, Ebu Bekir El-Razi, Saveli Ebu Macid, Serahslı Hişam; bunların yanı sıra İstanbul Belediye Kütüphanesinde bulunan, yine XVI. yüzyıla ait el yazmasında belirtildiği gibi Şamlı Said, İsfahanlı Hişam ve Bağdatlı Şerif'i de Tus'lu Ebu Tahir ve Ebu Bekir El-Razi ile birlikte Ebu Müslim'in büyük "övgücüleri" arasına katmak gerekmektedir.[1] Epik hikâyelerin çeşitli versiyonlarında, Ebu Tahir'in formuna yakın formlarda, bazen Ebu Tahir Musa veya Muhammed ibn Hasan ibn'Ali ibn Musa ya da Paris Ulusal Kütüphanesindeki *Kahramanname*'nin bazı el yazması örneklerinde olduğu gibi Tartus Hekim olarak adlandırılan Ebu Tahir-i Tartusi veya Tarsusi'nin anlatı formunu görürüz. Bu olgu, muhtemelen hikâyelerinin Anadolu'da çok sevilmesi, özellikle *Ebu Müslim* romanının Ahi çevrelerinde yaygınlaşmasıyla Ebu Tahir adının Tarsus ve Tortose şehirlerinin adlarıyla bütünleşmesi sonucudur.

Tuslu Ebu Tahir'e, isimlerini daha önce andığımız epik hikâyeler atfedilmiştir, bunlar; *Kahramanname*'nin çeşitli bölümleri, *Darabname*, Kıran-ı Habeşi'nin hikâyesi ve nihayet Horasan "Teberdarı" *Ebu Müslim* romanıdır. Bu eserlerin sonuncusu, epik hikâye unsurlarının da karıştığı tarihî bir romandır. Bu arada bilinmesi gereken, Ebu Tahir'in bir derlemeci değil, bir hikâyeci olduğu gerçeğidir; sıralanmış tüm eserleri kapsayan el yazmaları, onun ve Sultan Gazneli Mahmud'un adlarını vurgularlar, derlemeciler zaman zaman hikâyelerinin orijinal kopyalarında Ebu Tahir'den alıntı olduğunu belirtirler. Söz konusu bu derlemeler o kadar fazla ve abartılı uydurmalar içerirler ki bazen bu epik hikâye anlatıcılarının anlattıkları hikâyeleri çok büyük ozan olarak gördükleri Ebu Tahir'e atfetmek gibi bir alışkanlık edindiklerini bile düşünmek mümkündür. *Ebu Müslim* romanını içeren çeşitli el yazmalarını incelediğimizde, Ebu Tahir'e atfedilen öykünün sürekli aynı olduğunu ve hassas sayılabilecek bir detayın varlığında da derlemecinin başka bir kaynak belirttiğini gözlemledik. Ayrıca Ebu Tahir'in eserleri bir esin ve ortam bütünlüğü içermektedir. Bunlar İran destanlarından esinlenmiş,

---

1) Belediye B. 14, 1. varak, arka yüz: Bu el yazmasında, Ebu Bekir El-Razi adı Ebu Rezzak olarak değişikliğe uğramıştır. Bu anlatıcılar "Ebu Müslim ululari" olarak adlandırılırlardı. Aynı bilgiler. Belediye B. 14 el yazmasının kaynak olarak kullanıldığı. bir XIX. yüzyıl el yazması tarafından da teyit edilmektedir.

eylem merkezinin Horasan olduğu, eski destan kahramanlarının serüvenlerinin daha sonraki olaylarla iç içe olduğu öykülerdir; eğer söz konusu olan tarihî arka plana sahip romanlar ise peri masallarından veya yabancı bir çok tanrılı dinden alıntılar, tarihin önüne geçmektedir. Öykülerin temaları çok kısıtlıdır. Aynı söylenceler bir eserden diğerine dolaşır, hatta sıklıkla aynı eserin içinde birçok kez tekrarlanır, yine aynı şekilde aynı özel isimlere birçok kez rastlamak mümkündür. Tüm bunlar, bizi Ebu Tahir'in bu tür "öykülemeler"de ustalaşmış bir hikâyeci olduğunu ve öykülerinin yazıldığını kabul etmemize yardımcı olmaktadır. Özellikle tüm Türk dünyasının yayıldığı geniş coğrafyada çok ünlendiğini gözlemliyoruz; çok yakın bir geçmişe kadar, hatta belki bugün bile ona dev'lerin ve cazu'ların olağanüstü dünyalarında geçen epik hikâyeleri atfetmek geleneği Türkçü çevrelerde çok rağbet görmüştür. Kırım'da, daha yakın bir dönemde kopya edildiği sanılan İsmail Hikmet Ertaylan'a ait özel bir el yazmasında *Ayyarname* adlı epik bir hikâye bulunmaktadır; neredeyse okunamayacak ilkellikte olan bu eser, özellikleri Kafdağı'na ulaşmak için seyahatler düzenleyen ve devlere, cazulara karşı savaşan *ayyar*ların[1] şecereleridir.

Hikâye, bunu Soboktegin'in oğlu Sultan Mahmud'un huzurunda anlatan "Ozanların Sultanı" Ebu Tahir-i Tusi Hazretiler'ne atfedilmiştir.

Ulusal kütüphanede bulunan bir İran el yazmasında,[2] Tuslu Ebu Tahir'in kör olduğundan söz edilmektedir. Mısralar hâlinde yazılmış giriş bölümünde, Derlemeci Ebu Tahir Körgözi'nin ulaştırdığı hâliyle Mervli Ebu Müslim'in hikâyesini anlatacağından söz etmektedir. Ancak bu detayın, kopya eden tarafından yapılmış bir yazım hatası sonucu olması çok muhtemeldir, zira aynı el yazmasının birçok yerinde ondan Ebu Tahir-i Tarsusi olarak bahsedilmektedir, كركزى ile (طرسوسى) arasında yapılmış bir yazım hatasından kaynaklanmış olabilir. Öte yandan, "yaşlı kör ozan" tiplemesinin evrensel epik edebiyatın geleneksel bir unsuru olduğu bilinmektedir; bu yüzden ifade ettiği tüm kışkırtıcılığa rağmen

1) Burada anlatılmak istenen efsanevi bir tanımlamadır. "Ayyar"lar önce taşımacılık yapan yol bölükleridir, daha sonra "paralı asker" birliklerine dönüşmüştür.

2) Supplément Persan 843, varak 3 arka yüz.

başka yerde karşımıza çıkmayan bu tanıklığa fazlaca itibar etmek mümkün değildir.

Sultan Gazneli Mahmud'un adı, Tuslu Ebu Tahir'e atfedilen bütün öykülerde zikredilmiştir. Epik hikâye geleneğinde anlatıcının öyküyü tanınmış bir prense ithaf etmesinin her ne kadar alışılagelmiş bir davranış olduğunu bilsek de Ebu Tahir'in anısı karmaşık, içinden çıkılamayacak bir şekilde bu Gazneliler'in sultanına bağlanmışa benzemektedir. Belediye Kütüphanesinde muhafaza edilen *Ebu Müslim* romanının el yazmasında ve aynı eserin İstanbul Üniversitesinde bulunan sayısız el yazması parçalarında, Ebu Tahir-i Tusi'nin, Sultan Gazneli Mahmud'un "varlığında" konuştuğu belirtilmektedir. Aynı vurgu, biraz önce sözünü ettiğimiz *Ayyarname*'de de yapılmaktadır. Buna karşın, Paris Ulusal Kütüphanesindeki çeşitli el yazmalarında Sultan Mahmud'un varlığından söz edilmekle yetinilmektedir. Sadece, *Supplément Persan 842/İran Eki 842*'nin müstensihi "I bis" numaralı varağın arka yüzüne, Ebu Tahir'in efendisinin tanımlanması için pek de dalkavukça olmayan, içinde Gazneliler sultanının emrinde bulunan kullarından biri için hissettiği sevgiyi ima eden bir gazel yazmıştır: "Emrinde, çevresinde binlerce kul olan Gazneli Mahmud'u bu sevgi öylesine etkisi altına aldı ki emrinde olan kulun kulu oldu..." Gazneliler sultanının edebiyata, özellikle epik türe olan tutkusu -hatta fena hâlde kızgınlık yaratan tutkusu- çok iyi bilinmektedir ve çok sayıda şair, onun korumasından yararlanmıştır; adının epik hikâyelerin anlatıcılar tarafından ısrarla anılmaya devam etmesinin nedenini, bunların kendilerini ünlü bir isme bağlama arayışları olarak da tanımlamak mümkündür. Bu varsayım bize, daha sonraki dönemlerin, derlemecilerin ulaştırdıkları bilgilerle -özellikle *Ebu Müslim* romanında olmak üzere- Ebu Tahir'e atfedilen hikâyelerin tarihsel ortamlarının daha çok Selçuklu Dönemini işaret ettiğini görmekteyiz. Kutsal savaştan söz edilmesi, Haçlı Seferleri'nin başlamış olduğunu göstermekte olup Rum ülkesinde bulunan bazı yerleşim merkezlerinin adlarından sıkça bahsedilmesi, Anadolu'ya ulaşan yolun da açılmış olduğunu düşündürmektedir. Bunlara başka olaylar da eklemek mümkündür; özellikle *Ebu Müslim* romanında XII. yüzyıldan itibaren görülmeye başlanan örgüt *tekye*lerden, XIII. yüzyıldan itibaren bazı dinî tarikatlar tarafından göklere çı-

kartılarak salık verilen afyon kullanımından ve nihayet Moğolların istilası ile birlikte ortaya çıkan baruttan ve ateşli silahlardan söz edilmektedir; ancak bu sonuncusunda, *Ebu Müslim* romanında *"tüfek"* kelimesine yüklenen anlamdan dolayı bazı farklılıklar söz konusudur, şöyle ki Kaşgarlı Mahmud'un sözlüğünde bu kelimenin karşılığı "ağız tüfeği", yani içine sert bir cisim konularak "üflenen boru"dur.[1] Bu durumda, incelenen metinde adı geçen tüfek, geliştirilmiş bir ağız tüfeği olup içine konan taşlarla hem insanları hem de kuşları öldürmek için kullanılmaktadır. XIV. yüzyıla ait Türk metinlerinde tüfek ateşli bir silahtır; bu kelimenin ateşli silah anlamının almasını, Çinlilerin buluşu olan barut ve ateşli silahları kullanan Moğolların, XIII. yüzyıldaki istilası ve Orta Doğu'ya girmesiyle gerçekleştiğini anlamaktayız.[2] Tüfek kelimesinin ateşli silahı ima ettiği bölümler, metne daha sonraki dönemlerin derlemeci tarafından sokulmuş olup loncalar tarafından oynadığı rol nedeniyle tüfek ile özdeşleştirilmiş olan Ebu Müslim'in yoldaşı Ahmed-i Zemci'den kaynaklanmaktadır.[3] Bu tarihlendirme unsurlarına, coğrafi bir olayı da eklemekte yarar vardır; *Ebu Müslim* romanında Harzem'e sınır ülkeler arasında, Harzem'den, Bulgar Çölü, Kıpçakların stebi (*Deşt*) ve Türkistan ile ayrılmış *Bulgarlar*ın ülkesinden söz edilmektedir.[4] Oysaki Volga Bulgar Devleti, birincisi 1236'da ikincisi ise 1241'de meydana gelen iki Moğol istilası sonucunda yıkılmıştır; Kıpçaklara gelince; Harzem'in ve Oğuz Türklerinin elinde bulunan toprakların kuzeyindeki steplerde, XI. yüzyılda ortaya çıkmışlar ve Moğolların gelişine kadar orada kalmışlardır. Harzem'in doğrudan komşusu olan Hazarlar'dan söz edilmediğini belirtmek gerekir; Harzem ile çok sıkı iş birliği içinde olmuş bu halktan XI. yüzyıldan itibaren hiç bahsedilmemektedir.[5]

Türk kütüphanelerinde muhafaza edilen el yazmalarını incelemeden önce elimizdeki Selçuklu Dönemini irdeleyen unsur-

---

1) Bkz. Mahmud Kaşgari, "Divanü Lügat-it-Türk", I, 388

2) Bkz. Eserimiz "Destan d'Umur Pacha", Paris, 1954, 56.

3) Bkz. s. 50 n. 1, 82-83.

4) Bkz. "Abu Müslim Name", Supplément Persan 843, ff. 257 r. Sq. , 263 v sq.

5) Bkz. Tahsin Banguoğlu, "Oğuzlar ve Oğuzeli Üzerine", Türk Dili Araştırmaları Yıllığı 1959, 1-26.

larla Sultan Mahmud'un Selçuklu ailesinin bir prensi olduğunu varsayıyorduk. Gerçekten de bu sülalenin iki prensi Mahmud adını taşımıştır, birincisi 1092 yılında babasının ölümü üzerine ağabeyi Berkyaruk'a rağmen sultan olan daha sonra ağabeyi tarafından yenilse de Fars ve İsfahan'a hükmetmiş, 1098 yılında daha genç denebilecek bir yaşta İsfahan'da ölen Melikşah'ın oğlu Mahmud'dur. İkincisi ise onun yeğeni, Irak Selçuklu prensi olan ve 1131 yılında 27 yaşındayken sürdürdüğü sefih bir yaşam sonucunda Hamedan'da ölen Mahmud bin Muhammed bin Melikşah'tır. Söz konusu bu prenslerden birincisi epik edebiyata karşı olan merak ve sevgisini kanıtlamıştır. Çok genç bir prenste bu merak ve sevgi anlaşılabilir, zira genç Mahmud henüz rüşdünü ispat etmediği bir yaşta, annesi Türkan Hatun'un entrikaları sonucunda sultan ilan edilmiştir. Onun için hicri V. yüzyılda yazılmış bir *Behmanname*'nin varlığını bilmekteyiz;[1] *Hükümdarlar'ın Kitabı* taklit edilerek yazılmış bu epik şiirin konusu ise İsfendiyar'ın oğlu Behman'ın, Keşmir sultanının kızı Kutayun ve Mısır sultanının kızı Humay ile olan serüvenleridir. Oysaki Behman ile Humay'ın aşklarını yeniden ele alan ve sonra oğulları Darab'ın maceraları, Rum kralının kızı ile yaşadığı aşkları, İskender'in ve üvey kardeşi Dara'nın doğumu ile süren *Hükümdarların Kitabı*'ndan esinlenmiş hikâyelerden oluşan Ebu Tahir'in *Darabname*'si, *Behmanname*'nin nesir şeklinde yazılmış bir devamıdır. Ancak İstanbul kütüphanelerinde bulunan *Ebu Müslim* romanının el yazmaları ile tanışınca bu varsayımlarımızı terk etmek zorunda kaldık. Öte yandan *Behmanname*'nin daha eski redaksiyonlarının var olduğu,[2] Selçuklu Dönemine ait bu şeklini ise yazarının eskisini Firdusi'nin başyapıtından esinlenerek değiştirip düzelttikten sonra halkın anlayabileceği şekilde nazımlaştırdığı anlaşılmaktadır.

---

1) Bkz. "Le Livre des Rois" I, Préface, 67-69. Paris Ulusal Kütüphanesinde iki adet el yazması "Behmanname" bulunmaktadır: "Supplément Persan no. 500" ve "Ancien Fonds Persan no. 277"; E. Blochet, bu eserin yazarının İranşah bin Ebul-Hayr (Bkz. "Catalogue des Manuscrits Persans, III, 1) olduğunu söylemektedir; "Supplément Persan no. 500" el yazmasının, varak 6 arka yüzünden varak 9 ön yüze kadar olan bölümünde, yazarın İsfahan'da takip ettiği Selçuklu Melikşah'ın oğlu Mahmud Şah ile ilgi bir övgü bulunmaktadır; "Ancien Fonds Persan no. 277" de bu bölüm varak 3'ün ön ve arka yüzünde yer almaktadır ve Melikşah'ın oğlu Muhammed'e adanmıştır.

2) Bkz. M. Molé, "L'épopée Iranienne apres Firdovsi", La Nouvelle Clio, Bruxelles 1953, 384, 389.

Aynı zamanda, *Ebu Müslim* romanının içeriğindeki daha sonraki dönemlere ait unsurların bu eserin incelenmesi sırasında dikkate alınamayacağını da saptadık, zira bu epik romanın birçok kez popülaritesinin inanılmaz biçimde arttığını, hatta siyasi ve dinî propaganda unsuru olarak kullanıldığını gördük. Ebu Tahir'in anlatılarına atfedilen eseri içeren birçok el yazması, Gazneli Mahmud'un çevresinde, şöhreti yüzyıllar boyu süregelmiş bir hikâyecinin varlığını teyit eder niteliktedir.

Hikâyelerini anlattığı dil Farsçadır; adıyla bağlantılı olarak yazılı kaynaklardan söz eden birçok epik hikâye derlemecisi bu kaynakların Farsça yazıldığını söylemektedir.

Türklerle İlişkileri İçerisinde Epik Hikâye

Ebu Tahir'in epik hikâyeleri ilk önce Farsça anlatılmış ve kaleme alınmış olsalar bile çok sayıdaki uyarlamacı onları Türk diline çevirmiştir. Daha önce de belirtmiş olduğumuz gibi onun eserlerini içeren el yazmalarının çoğu Türkçe yazılmıştır. Bunlara şunu da eklemekte yarar görmekteyiz: Farsça, Selçuklu Döneminde okuma yazma bilen çevrelerce sıklıkla kullanılan bir dil olup *Ebu Müslim* romanının Farsça yazılmış birçok el yazmasının içinde sıkça Türkçe kelimelerin geçmesi, Anadolu yerleşim merkezlerinin adlarının ve Türklere özgü olayların ima edilmesi, bunların Türk çevrelerde yazıldığına işaret etmektedir. Bu arada, birçok derlemecisinin isimlerini bildiğimizden *Darabname*'nin İran dünyasında oldukça rağbet gördüğünü anlamaktayız. Oxford'da bulunan Hint Enstitüsünde muhafaza edilen ve bu hikâyenin Keykubad bin Mihyar ismindeki yazar tarafından XVII. yüzyılda yazılmış hâlini içeren bir İran el yazmasında, Hükümdar Akbar'ın kütüphanesinde bulunan Ebu Tahir'e ait orijinal nüshasından yararlandığından söz edilmektedir.[1] Paris Ulusal Kütüphanesinde bulunan ve aynı eserin Türkçe versiyonunu içeren 1538 yılında Salih bin Celal tarafından yazılmış el yazmasında ise yazar eseri, Peygamber lakaplı Tac Muhammed'in oğlu Şeyh Muhammed bin Mevlana Şeyh Ali tarafından yazılmış Farsça versiyonundan tercüme ettiğini söylemektedir.[2] *Kahramaname* ve "Kıran-ı Ha-

1) Bkz. H. Ethé, "Catalogue of Persian Manuscripts..." I, no. 787, 522.

2) Cf. E. Blochet. "Catalogue des Manuscrits Persans..." III. no. 1201.

beşi" kitapları anonim olmakla birlikte, bu eserlerin sonuncusu (Kıran-ı Habeşi), Hasan Bey'in emri üzerine tercüme edilmiştir; E. Blochet, Hasan Bey'i, Akkoyunlu reisi Uzun Hasan olarak kimliklendirmektedir (1466-1478).[1] *Ebu Müslim* romanına gelince onu, başka bir bölümde inceleyeceğiz.

Ebu Tahir'in epik hikâyelerinin temel malzemesini, hikâyelerin kahramanları tarafından devlere ve cazulara veya yer altındaki canavarlara karşı sürdürülen kutsal savaş oluşturmaktadır. Devler, "boğa başlı erkek dev", "pars başlı erkek dev", "sekiz ayaklı karınca başlı dev" vb.[2] ilginç isimlerle tanımlanan iblislerdir. Bunlar, aslan başlı bir dev olan Ahriman'ın kumandası altında olup o da devlerin ve cehennemin (tamu) sultanı şeytanın emrindedir. Cazular ise istedikleri zaman başkalaşma yetisine sahip, yağmur, dolu yağdıran, dünyayı karartabilen büyüler yapan ellerinde kırbaç görüntüsünde yılanlar olan ve hayvan sırtında hareket eden büyücülerdir. Bu özdek dışı varlıkların oturdukları yüksekliklere ulaşabilmek için hikâye kahramanları yarı insan, yarı kuş iyiliksever yüce yaratıklar olan perilerden yardım görürler, periler hikâye kahramanlarını havada sırtlarında taşırlar ve onların emirlerine başka perilerden kurulu ordular verirler. Bazen de *Simurg* veya *Kuknos*[3] gibi harikulade / doğaüstü kuşlar, onları sırtlarında perilerin bile ulaşamayacağı yerlere götürürler. Kahramanlarımız, ağızlarından alev saçan çok başlı yılan ve canavarlarla dolu yer altına ulaşabilmek için dipleri yer altı dünyalarına açılan kuyulara kendiliklerinden inerler veya düşerler. Yolları üzerinde, onlardan önce bu zorlu ve tehlikeli yollardan geçenlerden kalan şeylere veya yazılara rastlarlar; bunlar Salomon (İsmail), İskender, İran destanlarının bilinen kahramanları, hatta iblis yapısı sıklıkla unutulan Ahriman Şah'tır. Yeryüzünde ve yer altında (ahiret) yapılan bu yolculukların amacı, kötü ruhlar veya insan yiyiciler tarafından kaçırılan genç kız veya delikanlıları kurtarmaktır. Perilerin haricinde, hikâye kahramanları, tamamen İslami karaktere bürünmüş ruhlar tarafından da korunurlar: İlyas ve Hızır kardeşler ile

1) Bkz. E. Blochet. "Catalogues des Manuscrits Turcs...", AF, 335-337..

2) Gav-ser-nerre-div (*Kahramanname*, AF, 321, ff. 6 a 20); Peleng-ser-nerre-div (age., f. 74v); Mor-ser-haşt-pay-nerre-div (age., f. 79r)

3) "Anka kuşu" (Yunanca).

onların Ateş Dağı'nın ardında oturan ufak tefek anaları gibi.[1]

Bu ruhların, büyücülerin büyüleri ile mücadele etme yetileri bulunmaktadır. Çok tanınlı unsurların bir anlamda Şii karakterle bütünleştiği bir eser olan *Ebu Müslim* romanında zayıfların ve ezilenlerin savunucusu Ali, paganizmin iyi ruhları ile özdeşleşerek[2] tehlikede olan hikâye kahramanının yardımına gelir. Bazen, dayanma güçleri tükenmiş, ölmek üzere olan kahramanlar aniden Zülfikar'ı kavramış bir elin ortaya çıktığını görürler.[3] Veya yüzü örtülü gizemli bir atlı, elindeki ateş kılıcını sallayarak yıldırım misali kıble yönünde ortaya çıkar ve son nefesini vermek üzere olan hikâyenin kahramanını yaşama geri döndürür. Pagan unsurlar sürekli olarak Şii geleneği ve tarihsel olayların esinlenmeleri ile iç içedir: Abbasiler'in Göz Bebeği, Nasr-ı Seyyar'a karşı iki mücadele arasında, kâh Ali Murtaza'nın ona yardım etmek üzere mucizevi olarak ortaya çıkması sonucunda devlerin ve cazuların ordularıyla savaşmak üzere erişilmez doruklara uçurulur kâh bir alay görünmez peri tarafından darağacından âdeta sökülerek kurtarılır kâh Mervan'a karşı yaptığı sefer, Feramuz'un Ruhlar Hükümdarlığı'ndaki harikulade serüvenleri ile kesilir.

Şimdi ise, Ebu Tahir'in hikâyelerini bir yana bırakarak her şeyi ile Türk olan destanlar konusuna, yani esinlenilen İran karakterlerinde olduğu gibi Seyyid Battal veya savaşçı Derviş Sarı Saltık Dede gibi yer altının derinliklerinde ve yeryüzünün ulaşılmaz yükseklerinde oturanlara karşı verilen bitmez tükenmez savaşların kahramanları "Gazi Türklerin" dünyasına girelim. Aynı olaylar tekrarlanır, aynı devler, cazular ve periler ortaya çıkar,

---

1) "Saltıkname" 81. yaprak. "Saltıkname"nin yegâne el yazması örneği, İstanbul'da Topkapı Sarayı Kütüphanesinde korunmaktadır, Hazine no. 1612. Bizde ise bu el yazmasının mikrofilmi bulunmaktadır. Yaprakları numaralandırılmamıştır; ancak mikrofilmdekiler onlu gruplar hâlinde numaralandırılmışlardır. Bu numaralandırma doğrultusunda hareket etmekteyiz. Bu eserin ikinci bir el yazması, çok yakın bir zaman önce Türk Tarih Kurumu tarafından bulunup Ankara'da korunma altına alınmıştır (Söz konusu bilgi bize Faik Reşit Unat tarafından iletilmiştir.).

2) Oğlu Hüseyin'in bir İranlı kadınla evlenmesinden dolayı Ali, Şii geleneğine göre "Arapların dışında İslam'a dönenlerin", dolayısıyla "zayıfların ve ezilenlerin" ilk ve en önemli koruyucusudur. Bu özelliği ile *Ebu Müslim* romanının da ait olduğu lonca edebiyatının "kahramanlık timsali"ni temsil eder. Bkz. L. Massignon, "La 'Futuwwa' ou pacte d'honneur artisanal entre les travailleurs misulmans au Moyen Age", La Nouvelle Clio, Bruxelles, 1952, s. 175-177.

3) Bkz. "Abu Muslim Name", AF 59, folios 300 a 303.

hatta isimleri dahi değişmez. Türk destanları arasında en "payeni" olan Saltıkname, bu konuda İslamiyet öncesi Türk demonolojisini aydınlatma ve içerdiği payen (pagan) unsurlar açısından derinlemesine incelemeye değer bir eserdir; belki de böyle bir inceleme, bizleri bu demonoloji içerisindeki Türk unsurlarını İran unsurlarından ayırmamızı sağlayacaktır. Tuslu Ebu Tahir'in epik hikâyelerinde bu unsurlar, içinden çıkılamayacak kadar karmaşıktır. Örneğin, Saltık, Dede'yi, korku salmış bir büyücü tarafından kaçırılmış genç insanları aramak üzere, Peri Manüçehr tarafından Kafdağı'na uçurulduğunu görüyoruz. Peri, onu Simurg'un yuvasının bulunduğu bir kayanın dibine bırakıyor; kuş yuvasında yoktur ve yuvadaki kuş yavruları, bir ejderha tarafından tehdit edilmektedirler; Saltık ejderhayı öldürür ve yavruları kurtarır, Saltık'ın bu hareketinden etkilenen Simurg kendini borçlu hisseder ve onu Ateş Dağı'nın dibine kadar sırtında taşımayı kabul eder; daha ileri gidebilmek için alevlere karşı duyarsız olmak gerekmektedir, bu da ancak vücudu, kanatlı at şeklinde bir dev olan *semender*in[1] yağı ile yağlanmakla mümkündür; Saltık, *semender*lerin geçtiği bir çayıra varır, bunlardan birini öldürerek yağını bütün vücuduna sürer; artık yanmadan alevler arasından geçebilecektir, dağın zirvesine, aslan başlı bir dev olan Ahriman'ın hükmettiği Cehennem Hükümdarlığı'na (Tamu) çıkar. Orada "Hızır Peygamber" ile karşılaşır, Hızır ona ruhların konuştuğu dili çözebilmesi için bir elma uzatır; daha sonra kendisine cinlerin büyüsüne karşı bir büyü veren İlyas ile Hızır'ın anneleri, ufak tefek yaşlı kadına rastlar; nihayet büyücü kadını görür. Büyücü, bir küpe binmiş, havada uçmakta ve elinde de kırbaç yerine bir yılan tutmaktadır.[2] Hikâyenin başka bir yerinde ise periler tarafından taşınan Saltık, aslanlara ve köpeklere binmiş, ellerindeki yılanları savuran büyücülerle savaşmaktadır.[3] Eserin payen karakterini daha iyi vurgulayabilmek için bu defa Ebu Tahir'in hikâyeleri ile hiçbir ilgisi olmayan bir bölümü sunmak istiyoruz. Saltık'ın yol-

---

1) "Semender"; *Saltıkname*'de (varak 79-80, 85) kanatlı bir at olarak tasvir edilmiştir. Bu yanlışlık, muhtemelen "koyu olan renkli at" anlamına gelen Farsça "semend" kelimesi ile yine "canavar" anlamına gelen Farsça "semender" kelimesinin karıştırılmış olmasından kaynaklanmaktadır.

2) Bkz. Saltıkname, ff. 71 a 86.

3) Age., ff. 178 sq.

daşlarından biri, bir ayının saldırısına uğrayan bir domuza[1] yardımcı olur ve onu kurtarır. Hayvan minnettarlığını sunmak için, gazinin önünde yüzünü toprağa sürter; bir müddet sonra bu defa bir canavarın saldırısına uğrayan aynı gaziyi o domuz kurtarır.[2] Seyit Battal da Sarı Saltık Dede veya Kahraman-ı Katil gibi aynı tür serüvenlerin kahramanıdır; kâh *Kahramanname*'de de karşımıza çıkan korkunç kötü ruh Ra'd Cazu ile savaşmak üzere Peri Tamusi'nin sırtında yukarılara uçurulur[3] kâh bir kuyudan yer altı dünyasına inerek insan yiyen, domuz kafalı, fil kulaklı, aslan pençeli, ejderha kuyruklu, her elinde birer aslan tutan dişi iblis *Dev Kari (yaşlı iblise)'nin* kaçırdığı genç kızları kurtarmak için peşlerine düşer.[4] Bu örnekleri çoğaltmak mümkündür; ancak bire bir, aynı unsurların ortaya çıktığı başka bir halk edebiyatı türüne doğru yönelmemiz daha ilginç olacaktır. Bazı heterodoks tarikatların evliyalarının geleneksel yaşamları... İşte, Bektaşi tarikatının kurucusunun yaşamından alınmış bir örnek: Hacı Bektaş güvercine dönüştükten sonra Rum ülkesine gelir, Hacı Bektaş'ın ününü duymuş olan Akşehirli bir derviş, Mahmud Hayrani, bir aslana binerek elinde de kamçı yerine bir yılan tutarak onu görmeye gelir. Canlı bir varlığın üstüne binmiş, kendine doğru gelen dervişe karşı üstünlüğünü ortaya koymak için Hacı Bektaş bir kayanın üstüne çıkar ve ona yürümesini emreder; durmuş olan cisim, velinin emrine uyar ve hemen bir kuş gibi havalanır.[5] Oysa olay Bektaşiliğin ve diğer heterodoks Türk mezheplerinin şaman dayanağının ortaya konmasıdır.[6]

Bu konuda, Prof. Dr. Fuat Köprülü'nün, XIII. yüzyılın sonla-

---

1) Muhtemelen bir "yaban domuzu" olması gerekir; zira Türkçede "domuz" ve "yaban domuzu" için aynı sözcük kullanılmaktadır.

2) Age., ff. 100 sq.

3) Bkz. "Menakib-i Gazavat-i Seyyid Battal Gazi", Kazan 1293 (1876), Livre VI, 21-26; "Ra'd-nerre-div" *Kahramannamе*'de de karşımıza çıkmaktadır, AF 344, ff. 147 sq., 173v sq.

4) Bkz. "Menakib-i Gazavat-i Seyyid Battal Gazi", Livre III, 49 sq.

5) Bkz. John K. Birge: "The Bektashi Order of Dervishes", Londres 1937, 39; Abdülbaki Gölpınarlı, "Manakib-i Haci Bektaş-i Veli", "958, 49-50.

6) Bkz. Fuat Köprülü, "Les Origines du Bektachisme" 391-411, age., "Influence du Chamanisme Turco-Mongol sur les Ordres mystiques Musulmans", İstanbul 1929.

rında İlhanlı hükümdarının maiyetinde yaşamış, Hacı Bektaş'ın Barak Baba adlı öğrencisi ile ilgili yayımlanmamış bazı el yazmalarına dayanarak yaptığı bir tanımlamayı sunmak istiyoruz:

"Barak Baba ve çıraklarının, sakalları tıraşlı, bıyıkları gür olup, başlarında ise her iki yanı da berkitilmiş keçe takkeleri vardır. Boyunlarında kınayla boyalı aşık kemikleri, küçük çıngıraklar, eğritilmiş çubuklar asılıdır. Davul ve diğer müzik aletlerinden oluşan bir mızıka takımları vardır; hepsi birlikte yürürlerken bu müziğin, çıngırakların, aşık kemiklerinin, çubukların sesine karışması öylesine korkunç bir gürültü patırtı çıkartıyordu ki Suriye halkı, Şeytanın bile bu seslerden apışıp kalacağını iddia ediyordu.

Rivayet edilir ki Kazan Han'ın huzuruna ilk defa çıkan Barak Baba'nın üstüne kızgın bir kaplan salarlar; fakat Barak Baba öylesine bir çığlık atar ki vahşi hayvan gerilemek zorunda kalır.

Barak Baba, Şam'a geldiğinde onu vahşi bir devekuşu ile korkutmak isterler; ancak şeyh, hayvanın sırtına atlar ve meydanda tur atmaya başlar..."[1]

Halk kitlelerinin inançları ile edebiyatlarının arasında var olan ilişkiyi daha iyi kavrayabilmek için *ozan*ın halefi olan *âşığın*[2] *ozan* gibi yaşamaya devam etmesi örneğinde olduğu gibi Müslümanlığı kabul ettikten sonra da heterodoks eğilimli *baba* gibi yaşamaya devam eden eski Türklerin Müslüman olmadan önceki "sihirbaz-rahibi" *kam-ozan*'a bir göz atalım. Rahip, büyücü, hekim, şair ve müzisyen olan *kam-ozan* aynı zamanda eski Türk efsanelerinin ve sözlü kahramanlık edebiyatının da koruyucusu idi. Bu olgu bize, Seyyid Battal olsun, Sarı Saltık Dede olsun, Hacı Bektaş gibi bir veli olsun veya Türk folkloru tarafından benimsenen Ebu Müslim gibi bir kahraman olsun, İslami Türk edebiyatının halk kahramanlarının, kahraman, dinsel ve sihirli karakterlerini göstermektedir. Türk edebiyatının ilk tezahürü kam-ozanların büyü

---

1) Bkz. Fuat Köprülü: "Influence du Chamanisme...", s. 15-17.

2) Takip edecek olan bölümdeki "Şamanizm" ile ilgili bilgilerin tümü, M. Eliade'ın "Le Chamanisme et les Techniques archaiques de l'Extase", Paris 1951 adlı eserinden alınmıştır. Şamanizm ile Türk halk edebiyatı arasındaki ilişkiler için bkz. Fuat Köprülü, "Türk Edebiyat Tarihi", 77-96 (İlk Türk şiirleri ile ilk şiirsel çalışmaları inceleyen bölüm); age., "Türkiye Tarihi", 40 sq.; age., "Les Origines du Bektachisme".

ritüellerinden doğmuştur. Rahip-büyücü, kenevirin sersemletici buharının yarattığı atmosfer içinde telli bir müzik aleti olan *kopuz*un nağmeleri eşliğinde sihirli-dinî ilahiler söyleyerek dönmektedir. Bu törenin amacı, rahip-büyücünün esrimesi, kendinden geçerek göksel, tanrısal bölgelere doğru "uçmasıdır". Esrimenin etkisi altındaki rahip-büyücü, gördüklerini, "öteki tarafa" yaptığı "yolculuğu", ruhlarla karşılaşmasını, canavarlarla mücadelesini, çevresindeki dinleyici kitlesine yani cemaatine anlatmaya başlar. Bu yolculukların amacı ya kötü ruhlar tarafından çalınan hastanın ruhunu gidip bularak o hastayı iyileştirmek (Hastanın ruhunun canavarın ruhu yutmasından önce bulunup kurtarılması gerekiyor, aksi takdirde ruhu canavar tarafından yutulan hasta ölecektir.) veya bir hastanın vücuduna giren kötü ruhları tehdit ederek savaşarak kovmak ya da yeryüzünde kalması hâlinde canlılara haksızlık ve kötülük yapacak ölmüş birinin ruhunu cehenneme götürmektir. Tüm bu yolculukları sırasında hayvan şeklindeki iyi ruhlar tarafından yardım edilen rahip-büyücülerin de tıpkı epik hikâyelerin kahramanlarının insan yiyici devler tarafından kaçırılan insanları kurtarabilmek için onlarla savaştıkları gibi canavarlarla savaşmaları gerekmektedir. Tanrılarla insanlar arasındaki ilişkilerin kesilmesinden önce, zamanın başlangıç noktasına ulaşabilmek, sadece egemenlerin ve destan kahramanların bir imtiyazıydı. Başkalarının öğrenerek elde ettiklerine onların, yaradılıştan sahip olma özellikleri vardı. Eski Türklerin üç bölümlü evrenlerinde, rahip-büyücü ya dünyanın merkezinde bulunan -ki bu dağ İranlılar ve Türk-İran epik edebiyatı için Elburz Dağı'dır- Kozmik Dağ'a tırmanarak göğe ulaşacak ya da Kozmik Dağı'nın altında bulunan "dünyanın deliğinden" cehenneme inecektir. Rahip-büyücünün yaşadıkları, tıpkı epik hikâyelerin ve Türk destanlarının kahramanının, âdemoğlu için ulaşılamaz yüksekliklere uçtuğu ya da bir kuyudan yılanlar ve ejderhalarla dolu yer altı dünyasına inmesi gibidir. Yaptığı yolculuklarda yardımcı olmaları için kam-ozan içi saman doldurulmuş bir yaban kazının üzerine binmekte, hayvanın sesini taklit ederek hayalî olarak uçmakta veya bir atı kurban ettikten sonra onun ruhuna binerek göklere uçmaktadır. Aynı şekilde, epik kahraman Simurg veya Kuknos ile uçmakta ve yolculuğunu sona erdirmek için *Semender*'i kurban etmek zorundadır ki bu Türklerde "kanatlı at" olarak simgelen-

mektedir. Destanlar konusunda olduğu gibi mitolojide de Türk ve İran unsurları, bir bezin atkı ve çözgüsü gibi dokunarak iç içe girmiş ve kaynaşmışlardır, onları çözmek bizim bu mütevazı eserimizin haddi değildir. Kaldı ki sorun, bu unsurların farklılıklarını veya ırksal analoglarını saptamak olmayıp Türk dünyasının göçebelerinin veya dış İran'ın aynı yaşam biçimlerini ortaya koymaktır. İkisinden hangisine el atarsak atalım, kendimizi, aynı kültür seviyesi sonucunda birbirinin çok benzeri birçok unsur ile karşı karşıya bulmaktayız. Eski İran destanlarının göçebe tanımlarında Türkler, kendi ifadelerini bulmaktaydılar. Onlar, dış İran'ın destan kahramanlarını kendi öz folklorlarına uyarlamışlardır. Bunun Efrasiyab için de böyle olduğunu görmüştük. Ancak bilinmelidir ki Efrasiyab, Türklerin bir Türk ismi vererek kendi folklorlarına uyarladıkları tek İran kahramanı değildir. *Kahramanname*'ye göre, İran kahramanı Gerşasp, (Tamgaç) olarak adlandırılmıştır ve yine eserin derlemecisinin fanteziye kaçan ifadesi ile bu kelime "padişah" demektir. Tamgaç, Ebu Mansur-i Maturidi'nin kurucusu olduğu heterodoks bir mezhebi kuçaklamış olan Karahanlı bir prensin ismidir.[1] Epik gelenekte, Gerşasp-Tamgaç'ın, Kahraman'ın silah kardeşliğini yapan Kahtaran adlı bir oğlu vardır.[2] Kahtaran, anlaşılacağı gibi Kahraman ismine öykünerek yaratılmış uydurma bir isimdir; Türkler, tüm zamanlarda, erkek ve kız kardeşler veya çok yakın arkadaşlar için kafiyeli isimleri hep sevmişlerdir. Bu arada el yazmasının bir yerinde[3] aynı karakter Karahan olarak adlandırılmaktadır ki bu da ismi sahte Fars ismine dönüştürmekte yani Kahtaran bin Gerşasp, Türkçeleşerek Karahan bin Tamgaç'a dönüşmektedir. Yine aynı el yazmasının[4] bir başka yerinde, Tahmuraş Divbend'den söz ederken derlemeci bu efsanevi hükümdarın isminin ayrıca Tahmurad olduğunu söylemekte ve hikâyenin geri kalan bölümünde her iki ismi de birbirinin alternatifi olarak kullanmaktadır. Bu son detay bizi eserin Murad adını taşıyan ilk iki Osmanlı sultanından birinin hü-

1) Bkz. Şemseddin Günaltay, "Selçuklular'ın Horasan'a İndikleri Zaman İslam Dünyasının Siyasal, Sosyal, Ekonomik ve Dinî Durumu "Belleten VII". Ankara 1943, 85.

2) Bkz. "Kahramanname", AF 344, f. 13r.

3) Age., f. 12v.

4) *Kahramanname*, f. 3v sq.

kümdarlığı sırasında yazılmış olduğunu düşünmeye sevk ediyor. Konuyu bitirmeden önce, Saltıkname'den[1] alınmış son bir örneği daha sumak istiyoruz: Dünyanın ilk egemeni Âdem'in oğlu Elsem idi; dünyadaki tüm egemenlerin atasıdır; ayrıca Keyümers ismi ile de adlandırılmaktadır. Onun dört oğlu olur, bunların ilk üçü Arabistan'ın, İran'ın ve Kayşar'ın hüküm sürdüğü Rum Hükümdarlığı'nın egemenlerinin ataları idiler, en küçük olan ise Türk Zohhak'tır ve tüm hakanların atasıdır. Bu da bize Türklerin kendi folklorlarına İran epik unsurlarını benimsemelerinin, belki de Karahanlı Dönemine kadar uzandığını düşündürmektedir.

1) *Saltıkname*, f. 187.

İKİNCİ BÖLÜM

EFSANENİN TARİHÎ DOKUSU

Ebu Müslim'in saygınlığı ve değeri sayesinde, İran'da zafere ulaşması gereken, bir asırlık yabancı hâkimiyetinin ve sosyal adaletsizliğin sona ermesidir. İranlılar için istilacı Arapların, kendileri ile boyundurukları altına aldıkları halkın arasına koydukları sosyal mesafe, onları, gerçekte "hizmetkâr ile muzaffer" ilişkisinden öteye geçemeyen "müşteri" seviyesine indirgemelerine katlanmak kadar, entelektüel ve kültürel üstünlükleri ile parlak geçmişlerinin bilincinde olmaları da zorluyordu. Bu arada, taşra soyluluğunu temsil eden ve baskın sınıf olan *dehkan*ların desteğini arkalarına almak ve bunu iyi kullanmak derdinde olan Araplar, İran eyaletlerinin Arap valileri tarafından genelde lüks ihtiyaçlarını karşılamak amacı ile kitleler üzerinde çok ağır bir mali baskılar ve vergi yaptırımları uygulamaktan çekinmiyorlardı. Bu konuda, Halife Abd-El-Melik (692-705) ve Halife Velid (705-715) dönemlerinin güney ve doğu İran eyaletleri valisi Haccac bin Yusuf'un vahşet boyutlarına varan zalimliği ve suistimalleri, halkı o derece derinden etkilemiştir ki ölümünden çok süre sonra zalim ve despot bir tiranın anıları olarak halk hikâyelerine yansımış-

tır. Efsaneye dönüşen bu zalimlik ile Horasan valileri tarafından yine zalimce yağmalanan muhteşem zenginlikler, *Ebu Müslim* romanında kendilerine yer bulmuşlardır. Arapların siyasi ve dinî anlaşmazlıklarından yararlanan rejim karşıtları, boyunduruk altındaki halk, ve zanaatkârları toparlayarak Arap istilasına nispeten uzak kalmış bir eyalette örgütlenmeye başladılar: Horasan. Valisinin kendine İranlı bir *Marzban*[1] görüntüsü vermeye çabalayacak kadar hükmedenin hükmedilenin etkisi altında kaldığı, hükmedenin bir yandan kuzey ve güneydeki Arap kabilelerinin arasındaki çekişmelerle bir yandan da boyun eğmeyen bir halkın isyanlarına karşı mücadele ettiği, İran milliyetçiliğinin son sığınma noktası olan bu uzak eyalet, önemli siyasi ve dinî bir merkeze dönüşecektir.

Yıllar boyunca, Haccac bin Yusuf gibi Arap valiler, bütün ayaklanma ve karışıklıklardan kurtulabilmek için onları Horasan'a sürmüşlerdir. Ezilenlerin ve memnuniyetsiz olanların âdeta sığınma yerine dönüşen bu eyalet, toplu bir başkaldırının kışkırtılması için ideal bir zemin oluşturuyordu. Abbasiler'in propaganda[2] dönemine ait olduğu sanılan "sözde *hadis*ler", Horasan'dan çıkan bu başkaldırma hareketlerine tamamen dinî bir zemin hazırlıyorlardı. Abbasiler'in zaferinden sonra bile bu eyalet, asırlar boyunca karışıklıkların yuvası, arada sırada dinî ve sosyal içerikli isyanların çıktığı bir pota olarak kalmayı sürdürecektir. Din, boyunduruk altındaki kitlelerin memnuniyetsizliklerini ve bağımsızlık özlemlerini dile getirebilmek için uygun bir alandır. Araplar arasında muhalefet iki ana gruba ayrılıyordu: Bir yanda halifenin kutsal görevini ve yüksek saygınlığını canıgönülden arzu eden, hak ve iman karşısında ırkların eşitliğini, buna manen layık her insan için savunan *Hariciler*; öte yanda ise peygamberin ailesinin meşruiyetini, dolayısıyla bu kutsal görev ve yüksek saygınlığın mutlak surette bu ailenin hakkı olduğunu savunan Şiiler bulunmaktaydı. İşte bu noktada, beraberinde düalist inançları ve heterodoks fikirleri ile birlikte ezilen ve memnuniyetsiz İranlı unsuru, söz konusu bu gruplara dâhil olmaya başlamış ve mezhepler oluşmuştur. Şia'nın içinde meşruiyetçi siyasete dayanan ılımlı bir eğilimin yanı sıra İslam'a yabancı dogmalar, ruh göçüne yönelik inançlar

---

1) Sınır eyaleti valisi. (ç.n.)

2) Ernst Herzfeld, "Khorasan. Der Islam XI", 107; Cl. Huart, E. I., s. v. Khorasan.

ve eski İran'ın düalist dinlerinden miras kalma bazı ilkeleri içeren aşırı bir eğilim ve buna bağlı olarak bazı mezhepler ortaya çıkmıştır. Bu fanatik mezheplerden ilki, daha ortodoks bir İslam'ı benimsemiş olan Ali ve Fatıma'nın soyundan gelenler tarafından dışlandıkları için Ali'nin başka bir anneden olan oğlu Muhammed ibn El-Hanefiyye'nin çevresinde birleşenlerin oluşturduğu Keysaniler[1] mezhebidir. Bu mezhebin üyeleri ruh'un birçok vücutta hayat bularak geri döneceğine ve peygamberin ruhunun onun çocuklarında, soyundan gelenlerde reenkarne olacağına inanıyorlardı. Muhammed ibn El-Hanefiyye'yi imam olarak ilan ettiler; ancak onun ölümünden sonra mezhep bölündü ki bu bölümlerin en önemlisi Muhammed ibn El-Hanefiyye'nin oğlu Ebu Haşim'i imam olarak tanıyan ve bu nedenle adları Haşimiler'e dönüşen mezheptir. Kendi şahsı için bu mezhepten elde edebileceği tüm yararları anlayan Ebu Haşim etrafında, sadece aşırılıkçı Şia taraftarlarını değil, tüm ırk ve inançlardan memnuniyetsizleri toplamak gibi dinî bir misyon tasarlamıştır. Abbasiler onunla birleştiler ve denilir ki 716-717 yılında ölümünden sonra imamlık unvanı onun vasiyeti doğrultusunda Muhammed bin 'Ali bin Abdullah bin Abbas'a geçti, o da bu unvanı birinci Abbasi halifesinin kardeşi olan oğlu İbrahim'e bıraktı. Birçok konuda yeteneklerini kanıtlayan Abbasiler, Horasan'a misyonerler göndererek bunların vasıtası ile özellikle kırsal alanlarda yaşayan nüfus arasında selametin ve ahiret mutluluğunun sadece peygamberin ailesi ile mümkün olabileceğinin propagandasını yaptılar, böylelikle davalarına Ali ve Fatıma'nın soyundan gelenlerin taraftarlarının katılmalarını sağladılar. "Kerbela şehitlerinin intikamı" diye bağıran bu Abbasi misyonerleri, duruma göre değişen çeşitli vaatlerde bulunarak Hariciler'den tutun da ta Zoroaster dinini[2] yeniden canlandırma taraftarlarına kadar tüm memnuniyetsizleri kendi taraflarına çekmeyi başardılar. Bu misyonerlerin faaliyet

1) Bu tarikat, Kufe'de Muhtar isyanı sırasında 685-686 yıllarında ortaya çıkmıştır; bkz. "Şahrastani, Religionsparthein und Philosophen Schulen" çevr. Theodor Haarbrücker, I, Halle 1850, 165 sq.; G. van Vloten, "Recherches sur la Domination Arabe, le Chitisme et les Croyances Messianiques sous le Califat des Omeyades", Amsterdam, 1894, 34-53; E. G. Browne, "A Literary History of Persia, I", Londres 1902, 238 sq.; E. Blochet, "Le Messianisme dans l'Hétérodoxie Musulmane", Paris 1903, 32 sq.; 64 sq.; I. Friedieander, "The Heterodoxies of the Shiites in the Presentation of Ibn Hazm," JAOS, XXVII, 1907, 45 sq., 52 sq., XXIX, 1908, 33 sq.; M. Azizi, "La Domination Arabe et l'Epanouissement du Sentiment National en Iran", Paris, 1938, 92.

2) Zerdüştlük. (ç.n.)

alanlarının merkezi, Murgab Nehri'ne bağlantılı bir sulama kanalı ağı sayesinde son derece bereketli topraklara sahip Merv şehri ve çevresinde bulunan çok sayıdaki köylerdi.[1] Horasan'ın tüm Abbasi yöneticileri, bu bölgenin insanlarıydılar ve Ebu Müslim'in gelişine kadar söz konusu hareketin yönetimi, Merv çevresinde birçok köye sahip olan ve kendi de Sikadenc köyünde ikamet eden Süleyman bin Kesir tarafından yürütülmüştür. Bu arada, son Emevi halifesinin düşüşüne kadar adı sır olarak saklanan "Gizli İmam"ın taraftarlarının büyük bir çoğunluğu, zor şartlarda yaşayan İranlılar, zanaatkârlar, küçük ticaret işleri ile uğraşan insanlardı. Başlangıçta, Ebu Müslim, bizzat bir sosyal hareketin lideri değil, belirlenmiş siyasi hedefi olan bir başkaldırının lideri olmuştur; istilacıların sosyal baskıları ve ağır vergileri altında en çok ezilen, acı çeken şehirli halk sınıflarının desteği ile Abbasiler'in davasını zafere taşımıştır. Destan, bu halk hareketi ile uzun yıllar boyunca halkın sırtından ve onların yoksullaşmasına karşın sürekli zenginleşenlere karşı tepkilerin anılarını içselleştirmiş ve bünyesinde saklamıştır.

Ve nihayet başkaldıranlan zafere götürecek olan sahnedeki yerini alır; ramazan orucunun bittiği 9 Haziran 747 günü, Sikadenc köyünde Ebu Müslim, üzerinde Kur'an'dan alınma son derece anlamlı ibareler olan Abbasiler'in siyah sancağını alenen dalgalandırmaya başlamıştır: "Haksız muamelelere maruz kaldıkları için ellerine silahlarını alanlara müsaade çıktı (vuruşmak için)."[2]

Öyle geliyor ki kahramanımız doğumunu ve daha sonraki yıllarını, sonsuza dek bir sır perdesinin ardında saklamak istemiş. Ancak en olası varsayım olarak uysal bir milletin zor şartlarda yaşayan bir kesiminden geldiğini söyleyebiliriz. Abbasi tahtının davacısı İbrahim'in onu kuşatmak için gelenekler doğrultusunda, Hz. Muhammed tarafından Selman-ı Farisi'nin benimsenmesi için telaffuz edilmiş, "Sen bizlerdensin, biz ki hane halkıyız." cümlesini kullanmış olması, bu varsayımı teyit etmektedir.[3] Bu

---

1) Cf. M. Azizi, op. Cit., 79; El. Suppléme3nt. s. v. "Merw-al-Shahidjan"

2) "Koran", XXII, 40 (Bkz. Taberi, II, 1954). Bu arada belirtelim ki efsanede, Abbasiler'in sancağının üzerinde yazıldığı söylenen ayet, şöyledir: "Zafer Allah'dan gelir. Galibiyet yakındır: Güzel haberi müminlere tebliğ et", (Kur'an, LXI, 13).

3) Bkz. L. Massignon, "Salman Pak", 18; age., "La 'Futuwwa' ou pacte d'honneur artisanal", 186. Bkz. s. 51.

da bize, Ebu Müslim'in, tıpkı Selman gibi Fars kökenli, sonradan olma bir molla olduğunu düşündürmektedir. Hamza İsfahani'ye göre, İslam dinini kabul etmeden önce babasının ismi Vendad Hormazd, kendi ismi ise Bihzadan idi. Abdurrahman olan asıl ismi ve paraların üstünde bulunan Ebu Müslim lakabı ise daha sonradan İmam İbrahim tarafından verilmiştir. İsfahan dolaylarında bulunan Fatik köyünden olup yine İsfahan bölgesinde oturup sıkça Kufe'ye gidip gelen İsa ve İdris bin Ma'kil El-İcli'nin mollasıdır; yine bazı kaynaklar, özellikle Taberi, onun bu şehirden olduğunu bildirirler. İbn Halikan'a[1] göre ki bu, efsaneye en yakın olanıdır, Ebu Müslim'in babası ise Merv yakınlarındaki Mahan köyünden olup hayvan besiciliği yapmaktadır. Hayvanlarını satmak için sık sık Kufe'ye gitmektedir. İşte bu yolculukların biri sırasında İsfahan yakınlardaki bir köyde Ebu Müslim dünyaya gelir; annesi, Waşika adlı bir köledir; babası bu yolculuk sırasında yolda öldüğü için ana oğulu İsa ibn Ma'kil El-İcli yanına alır ve Ebu Müslim'i kendi öz oğlu ile birlikte büyütür; İbn Halikan Ebu Müslim'in doğumunu hicri 100 yani miladi 718-719 olarak belirtir. Ergenlik çağına geldiğinde İsa ve İdris ibn Ma'kil, Irak Valisi Acemî Halid ibn Abdullah El-Kasri'nin emri üzerine vergi ödememek suçundan tutuklanırlar; mahkûmiyetleri sırasında, siyasi zarar verme suçundan hükümlü Asım bin Yunus El-İcli ile birlikte cezalarını çekerler; Ebu Müslim sık sık yaptığı hapishane ziyaretlerinden birinde, onu İmam İbrahim'e götürecek olan Abbasi aracılarla tanışır.

Şehristani'ye[2] göre Keysaniliğe bağlı ve 737 yılında Kufe'de Emevi Vali Halid El-Kasri'ye karşı ayaklanma düzenlemekten yakalanıp sonra diri diri yakılan El-Mugira bin Said taraftarıdır. El-Mugira, fanatik bir Şii mezhebinden olup Şii ve maniheizm[3] inançlarının karışımı bir doktrini, insanlara aşılamaktadır. Abbasiler'in aracıları, 741-742 yılında Kufe'ye gelirler ve Abbasi propagandası yapmak suçundan, aşiretinden bir adamıyla birlikte hüküm giymiş Yunus El-İcli'yi ziyaret ederler. Onun yanındaki kölesi genç Ebu Müslim'i tanırlar. Kefaletini ödeyerek özgürlüğü-

1) Bkz. ibn Halikan, II, 100 sq.: bkz. s. 93 sq.

2) Bkz. "Şahrastani", I, 173-174.

3) İranlı Mani tarafından, Yahudilik dışındaki bütün dinleri birleştirerek kurulan bir din (ç.n.).

nü satın alırlar ve 743 senesinde babasından imamlık unvanını devralmış olan İbrahim'in yanına getirirler. İbrahim, genç Ebu-Müslim'i, 745-746 yıllarında Abbasi propagandası konusunda eğitir ve Horasan'a yollar. Ebu Müslim, Horasan'a geldiğinde liderlerin özellikle sevgisizliğinin, efsanede altı kalın çizgilerle çizilen Süleyman bin Kesir başta olmak üzere yerel liderlerin düşmanlık ve kızgınlıklarına karşı savaşacaktır. Süleyman bin Kesir'in düşmanlığı o noktaya ulaşmıştır ki Ebu Müslim iki defa Merv bölgesini terk etmek zorunda kalmıştır. J. Wellhausen'a[1] göre, Horasan'ı ilk olarak gelişinden kısa bir süre sonra, muhtemelen 746 yılında terk eder; ikincisi ise 747 yılındadır. Henüz Horasan'ın batı sınırına varmamışken İbrahim'in bir habercisi ona hemen Merv'e dönmesini emreden bir mesaj ile birlikte iki siyah bayrak ulaştırır. Bu mesaj vasıtasıyla hareketin en üst yönetimini üstlenmiş ve Merv'e, kendisine mutlak itaat edilmesi gereken tartışmasız liderlik görevi ile dönmüştür. Ve nihayet ilk olarak Skedenç köyünde siyah bayrakları açmış ve çevre köyleri bir başkaldırının başladığından haberdar etmek için büyük ateşler yaktırmıştır. Hem efsanede hem de tarihte teyit edildiği gibi kendisinin *sahib el-dava* "yayılımın lideri", "peygamber ailesinin emiri" olarak adlandırılmasını istemiş, etrafına taraftarlarını toplayarak Merv yakınlarında ilk karargâhını kurmuştur.[2] 738 yılında Esad bin Abdullah El-Kasri'den Horasan valiliğini devralan bilge ve sözünün eri tecrübeli Nasr bin Seyyar El-Leysi halkla iş birliği yapmanın gerekliliğini anlayan ilk kişi olmuştur; vergileri makul bir şekilde yeniden düzenlemiş ve kuzey ile güneydeki Arap kabilelerini uzlaştırmaya çabalamıştır. Eğer bu yaşlı insan, yapılabilecek hiçbir şeyin kalmadığı bir zamanda gelmemiş olsaydı tehlikeyi bertaraf edebilirdi. Birçok tehlikeye aynı zamanda göğüs

---

1) Bkz.takip eden not.

2) Ebu Müslim'in biyografisini oluşturan unsurlar, öncelikle şu eserlerden ve kaynaklardan alınmıştır: ibn Halikan; "Vafayat al-A'ayan, Biographical Dictionnary", çvr. Slane, II, Paris 1843, 100-110; Makdisi, "Le Livre de la Création et de l'Histoire", çvr. Cl. Huart, VI, Paris, 1919, 63-69, 71-82, 92-94; Taberi, "Annales", ed. M.J. de Goeje, II, 1949-2016; III, 1-114; Azizi, op. Cit., 122-143; G. H. Sadighi, "Les Mouvements Religieux Iraniens au IIe. Et IIIe. Siecle de l'Hégire", Paris 1938, 40 sq.; J. Wellhausen, "Das Arabische Reich und sein Sturz", Berlin 1902, 320 sq.; S. Moscati,Studisu Abu Müslim, II, Atti della Accademia Nazionale dei Lincei", série VIII, vol. IV, Roma 1949, 474-495; age., "Ebu Müslim" makalesi, "Encyclopédie de l'Islam", yeni basım, Paris-Leide 1954 sq.; Cl. Huart, EI, s. v. Khorasan; K. V. Zetterstéen; EI, s. v. "Nasr b. Saiyar".

germek zorunda olduğu için, sıra Abbasiler'in taraftarlarına geldiğinde iş işten çoktan geçmiştir. Uzun yıllardır Horasan valileri, çıkan isyanları bastırmaktan artık tükenmişlerdir: Soğdların ve Transoksiyanlıların ağır vergilere ve kendilerini zorla Müslümanlaştırma despotluğuna karşı giriştikleri isyanlar; bunlara yardıma gelen Türklerin istilaları ve nihayet Arap üstünlüğünü tehdit eden, tehlikeleri önemsemeyip göz ardı eden, sadece kendi çıkarları ile ilgilenen kuzey ve güneydeki Arap kabileleri arasındaki çatışmalar, bunların ön plana çıkanlarıdır.

Nasr bin Seyyar, bir taraftan güneydeki kabilelerin oluşturduğu Yemenilerin lideri El-Kermani ile savaşırken öte yandan da hoşgörü ve uzlaşma içtihatları Hariciler ile taban tabana zıt olan Mürcielerin lideri Haris bin Süreyc ile mücadele etmiştir. Bunlardan ilki 744 yılında tutuklanmış; ancak kapatıldığı zindandan kaçmayı başarmıştır; ikincisi ise uzun süre Türklerin bölgesinde kaldıktan sonra 745 yılında Merv'de ortaya çıkmış, şehri kuşatıp almak istemiş, Nasr'ın bir uzlaşma ifadesi olarak önerdiği Transoksiyan'ın yönetimini reddetmiş; ancak daha sonra saldırıları püskürtülmüştür. Daha sonra 746 yılında El-Kermani ile müttefik olmuş bunun üzerine Nasr, Merv'i terk etmek zorunda kalarak Nişabur'a çekilmiştir ancak bu ittifak sürecinde, müttefikler arasında anlaşmazlık gecikmemiş ve Haris öldürülmüştür, böylelikle Nasr payitahtını geri alabilmiş ve Kermani'nin karargâhının karşısına kendininki kurmuştur. Ebu Müslim ise durumdan yararlanmayı bilmiş ve Yemenileri kendi tarafına çekmeyi başarmıştır. Horasan valisi, II. Mervan'a birçok kez haberler göndererek tehlikenin öneminden bahsetmiş ve acil yardım istemişse de şehri iyi korumasını bildiren emirlerin dışında hiçbir şey elde edememiştir. Ebu Müslim, uygun zamanı bulup hareket geçebilmek için ordusu ile birlikte Merv şehrinin yakınlarında yedi ay boyunca beklemiştir.

Saygınlığı o kadar büyüktür ki Horasan'ın her tarafından taraftarları onun saflarında yer alabilmek için akın akın gelmektedirler. İran mollalarına kılıç taşımak ve ata binmek yasak olduğu[1] için yaya ya da eşek sırtında, *kâfir kübat* olarak adlandırılan tah-

1) Bkz. M. Azizi, op. Cit., 5. 8. 10. Halkın hayal gücü bu İranlı mollayı yüceltmiş ve onu bir "efsane kahramanına" dönüştürmüştür. Bu kahraman simgesi, Ali'nin tahta topuzunun ahşabından yapılma basit bir "üflemeli tüfek" olan Ahmed-i Zemci'dir.

ta topuzları, uçları demir sopaları sırtlarına vuran insanlar kitleler hâlinde geliyorlardı. Giyimleri siyahtı ve "Harra Mervan!" (Eşek Mervan) veya Nasr tarafından halifeye gönderilen acil mektupların içeriğinde belirtildiği gibi "Araplara Ölüm!" diye bağırmaktadırlar. Ve çok kısa sürede Ebu Müslim'in etrafındaki insan sayısı birkaç binden yüz bine çıkacaktır. Taberi'nin tanıklığına göre tek bir günde altmış köyün ahalisi ona katılmıştır.[1] Ebu Müslim kendini, misyonunun başarıya ulaşabilmesi için mutlak gerekli unsur olan peygamberin ailesinden gelen bir kişi olarak gösteriyordu ki bu da yine Taberi'ye göre, bizzat İmam İbrahim tarafından teyit edilmiştir: "Ey Abdurrahman!" der İmam İbrahim, bu ulvi misyonu kendisine emanet ederken. "Sen bizlerdensin, biz ki hane halkıyız."[2] Ebu Müslim'in bu savı, daha sonraları onu köşeye sıkıştırmak isteyen El-Mansur tarafından "sanki minnetlerini sunmak istermişçesine" haksız bir şekilde ona karşı kullanılmıştır. Bu paye ona, Selmancı gelenekten kaynaklanan bir formül ile verilmiş ve Selman'ın eş değeri olarak onu "peygamber ailesinin seçilerek benimsenmiş fertlerinden" biri hâline getirmesi aynı zamanda onun Horasanlı kahraman kültünün, Selman-ı Farisi'nin piri olduğu loncaların arasında ululaştırılmasının nedeni olarak da görmek son derece mümkündür. Ölümünden sonra, onun "kan hakkı" iddiası ile ayaklanan fanatik mezhepler arasında efsanesinin son derece yaygın olmasına rağmen, içeriğinde söz konusu olan bu manevi akrabalık ilişkisinin çok fazla işlenmemiş olması son derece dikkat çekicidir.[3] Konuya ölümünden sonraki "kan hakkı" iddiasına bağlı ayaklanmalar bağlamında yaklaşırsak Ebu Müslim'in, Zerdüşt olarak kalan İranlıların ve Mazdek'in öğretisini yaşatmak isteyen Hürremdinlerin dahi sevgi ve şefkatini kazanmayı başardığını görürüz. Arapların arasındaki çıkar çatışmalarının ortalığı kasıp kavurduğu dönemden yararlanan Ebu Müslim, Nasr tarafından El-Kermani'nin oğluna karşı yürütülen sokak çatışmalarına müdahale ederek 748 yılının Ocak ayında

---

1) Bkz. Taberi, II, 1952.

2) Taberi'nin, "Belomi"sine göre (Çvr. H. Zotenberg, IV, 363) gelenek doğrultusunda Selman-ı Farisi'nin benimsenmesi sırasında Muhammed tarafından telaffuz edilmiştir.

3) Ebu Müslim, efsane ile Ali'ye bağlanmaktadır; ancak burada aslında, tarikat ve loncalardaki geleneksel bağlantı kurma şekli olan "silsile"nin bir benzeri yöntemle bağlantı kurulmaktadır.

Merv'i zapt edip Horasan valisini kaçmaya mecbur etmiştir. Aynı yılın sonbaharında, coğrafi açıdan çok önemli olan Nişabur kentine girmiş ve burayı kendine ikamet yeri olarak seçmiştir. Tüm Horasan boyunca peşi sıra gidilen sırasıyla Searahs'tan, Tus'tan, Nişabur'dan -ki burada savaş meydanında oğlu Tamim'i yitirmiştir- Kümis'ten, ve nihayet halifenin gönderdiği Nubata bin Hanzala El-Kilabi'nin komutasındaki kuvvetlerin de Ebu Müslim'in kumandanlarından biri olan Kahtaba bin Şebib Tai tarafından 1 Ağustos 748 tarihinde yenilmesi sonucunda, Curcan şehrinden de kaçan 85 yaşındaki Nasr-ı Seyyar 748 yılının Kasım ayında Rey ve Hamedan arasındaki Save kentinde yaşamını yitirir. Ebu Müslim'in yürüyüşü hızlı ve zaferlerle doludur. Haziran-Temmuz 749'da Nihavend'e girmiştir; 749 yılının Ağustosunda kumandan Kahtaba bin Şebib, Fırat'ın kıyısında Mervan'ın ordularını mağlup etmiş ancak nehirde bir girdabın içinde boğularak ölmüştür; hemen ardından Ebu Müslim'in kuvvetleri Kufe'ye girmişlerdir. İbrahim 748 yılında II. Mervan tarafından yakalanıp idam edilmiştir; bunun üzerine kardeşi Abdullah gizlendiği yerden ortaya çıkarak 29 Ekim 749'da Ebu Abbas adını alarak kendini halife ilan ettirmiştir. Mervan, Harran'daki sarayından çıkıp kendinin de artık savaş alanında olması gerektiğini düşündüğü zaman artık çok geçti, bu kararı onu, büyük yankı uyandıran Küçük Zap Suyu hezimeti ile tanıştıracaktı. Çareyi kaçmakta bulan halife, vakit kaybetmeden galibin tarafına geçen halk tarafından hakarete maruz kaldığı Musul'da da kalamayarak Şam'a geçer; ancak üç ay sonra Şam da Ebu Müslim tarafından alınır. Mervan kaçmaya devam etti; ancak sürekli takip ediliyordu ve Mısır'da son bir kez daha mağlubiyete uğradı; bir kilisede saklanırken yakalandı ve 5 Ağustos 750 günü infaz edildi, kafası kesilerek Ebu Abbas'a Kufe'ye gönderildi. Hizmetlerinin ödülü olarak Ebu Müslim'e "hükümdar yardımcılığı" görevi verildi.

Tarihçiler "Abbasiler'in Göz Bebeği'ni", kısa boylu, esmer tenli, geniş omuzlu, kısa bacaklı bir insan olarak tanımlıyorlar. Bu tanımlama, onu uzun boylu ve sarışın olarak tasvir eden efsanenin tam tersidir. Duygularını hiç göstermemiş, kimse onun güldüğüne veya şaka yaptığına kesinlikle tanık olmamıştır. Yumuşak görüntüsünün ardında sert ve acımasız bir yüreği olduğuna,[1]

1) Bkz. İbn Halikan, II, 103-104 (Mada'ini'ye göre), Makdisi, VI, 92-93.

davasının kesin başarısı uğruna peşlerine düştüğü Emeviler ve onların taraftarlarına uyguladığı vahşet boyutlarına varan katliamlar tanıklık edilmektedir. Ali Murtaza'nın kardeşi ve Cafer ibn Ebu Talib'in torununun torunu olan Alid Abdullah bin Muaviye'yi, Şeyban ibn Salama'yı, Haricilerin ve Yemenilerin liderlerini artık onlara gereksinim duymadığını hissetiği zaman aynı şekilde öldürtmüştür.

Ebu Müslim, Horasan'a geri döndüğünde bu sefer, Emeviler'in devrilmesinin sonucunda bir haneden değişikliğinin ötesinde daha başka şeyler bekleyenlerin çıkardıkları karışıklıklarla mücadele etmek zorunda kalmıştır. Umutlarını gerçekleştiremeyip hayal kırıklığına uğrayan Şiiler, 751 yılında Buhara'da isyan çıkardılar. Alidlerin lideri Şarik bin Şeyh-El-Mahri "Biz peygamberin hanesinin peşi sıra akan kanları, yapılan haksızlıkları görmek için gitmedik!" diye bağırır.[1]

Transoksiyan şehirlerine de sirayet eden isyan, kanlı bir biçimde bastırıldı. İsyanla birlikte isyancıların yardıma çağırdıkları Türkler gelirken bu karışıklıkları fırsat bilerek İran'ı istila etmeye soyunan haricî düşman Çinliler de gelmişlerdir.[2] Ebu Müslim, bu tehlikelerin hepsinden zaferle çıktıysa da bir tanesi vardı ki onun kaçınılmaz mukadderatı olacaktı: Onun iktidara taşıdığı insanların nankörlükleri ve inanılmaz büyük popülaritesine karşı duydukları kıskançlık... Emeviler'in hezimetinden kısa bir müddet sonra Ebu Abbas El-Saffah kardeşi Ebu Cafer'i hem Ebu Müslim'i görmesi hem de durumu anlaması için Horasan'a gönderir.[3] Hükümdar yardımcısı onu yolda karşılar ve Merv'e, sarayına götürür. Taberi'nin tanıklığına göre, Ebu Cafer ondan Kufe'nin alınmasından sonra "Muhammed'in Ailesinin Veziri" unvanı verilen Abbasi hareketinin önemli elçisi ve aynı zamanda Alidlere karşı belirli bir sempati besleyen Ebu Seleme El-Hilal'e karşı takınılması gereken tavırla ilgili tavsiye almak istemektedir. Ebu Müslim'in yönlendirmesi üzerine Ebu Seleme öldürülür ve

---

1) Bkz. G. Van Vloten, "Recherches..."

2) 751 yılında, Ebu Müslim, Karluk'taki isyanı bastırmak için Ziyad bin Salih kumandasında bir ordu gönderir, bu ordu Fergana'ya kadar ilerler ve Çin ordusunu ezer geçer. Bkz. Fuat Köprülü, "Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar", 16; M. Azizi, op. Cit., 135 sq.

3) Taberi, III, 58 sq.; S. Moscati, "Studi su Abü Müslim, Atti della Academia Nazionale dei Lincei", série VIII, vol. IV, Rome 1949, 323-335, 474-495; V. 1950, 89-105.

bu suikasttan Hariciler sorumlu tutulur. Diğer bir söyleme göre de bu ziyaret, söz konusu suikasttan sonra olmuş ve gerekçesi de Ebu Müslim'in çok uzun süredir kin beslediği Alid Ubeydullah bin El-Hüseyin El-Arac ile Süleyman bin Kesir'in ortadan kaldırılmasıdır. Süleyman bin Kesir onun emri ile öldürülmüştür; ancak buna Abbasiler'in bir müdahalesi olup olmadığını saptamak mümkün olmamıştır. Ebu Cafer, Horasan halkının saygı ve şükranlarına mazhar olmuş, armağanlarla yüklü olarak saraya dönmüştür. Kardeşinin, Ebu Müslim'in davranışlarıyla ilgili neler düşündüğünü sorması üzerine, ona halifenin sükûneti ve selameti için Ebu Müslim'in öldürülmesinin kaçınılmaz olduğunu söylemiştir. Aynı yıl, Ebu Abbas, amcası İsa bin Ali'yi, Ebu Müslim tarafından Muhammed bin El-Aş'at'a verilmiş olan Fars bölgesinin yönetimini geri almaya yollamıştır. Muhammed bin El-Aşat kendine bahşedilmiş bu görevi terk etmeyi reddetmiş, böylelikle İsa bin Ali eli boş olarak saraya dönmüş ve bu açmazdan halifeyi haberdar etmiştir. Bunun üzerine, Ebu Abbas artık bu tehlikeli "velinimetinden" kurtulma zamanının geldiğini düşünerek Ebu Müslim'i hedef alan isyanları kışkırtmaya başlamıştır. 752-753 yıllarında, Ebu Müslim'in Sogdiyan'a vali olarak atamış olduğu Ziyad bin Salih, halifenin rızası ile onu ortadan kaldırmak için Belh şehrinde ayaklanmıştır ancak bu amacına ulaşamadan -üstelik aynı gün- Belh Valisi Ebu Davud'a karşı isyan eden İsa bin Mahan ile birlikte Ebu Müslim tarafından öldürülmüşlerdir. Tehlikenin farkında olmayan Ebu Müslim, 753-754 yılında halifeye bir mektup yazarak huzuruna gelip onu ziyaret etmek ve daha sonra hacca gitmek istediğini bildirir ve bunun için kendisinden izin ister. Ebu Abbas onun saraya gelmesine müsaade eder; ancak yanına sadece bin adam almasını ister. Halifenin bu isteğine rağmen sekiz bin kişilik bir maiyet ile yola çıkan Ebu Müslim, adamlarının bir kısmını Nişabur'da, bir kısmını ise Rey'de bırakır. Halifenin ikamet ettiği Anbar şehrinde çok iyi karşılanır; ancak hac ziyaretinin reisliğini Ebu Cafer'in yapacağını öğrenmesi, onda büyük düş kırıklığı yaratır. Oysa kendini bu onura layık görmektedir. Böylece bu iki insan arasında önceden beri zaten gergin olan ilişkiler, artık düşmanlık boyutlarına dönüşmüştür. Ebu Müslim'i hac ziyaretinin bitiminden önce ortadan kaldırılması ile ilgili bir plan varsa bile olayların gelişimi bu oyunu bozmuştur: Ebu Abbas El-Saffah, Haziran 754'te öldüğünde kardeşi

Ebu Cafer'in tahta çıkışına amcası İsa bin Ali'inin itiraz etmesi üzerine, Ebu Cafer, Anbar'a giderken Ebu Müslim'den kendisine refakat etmesini istemiştir. Ebu Müslim'in halkın nezdindeki itibarı o kadar büyüktü ki amca İsa bin Ali'nin bu itirazına sırtını döndü ve Ebu Cafer El-Mansur'un halifeliğini tanıdı fakat halifelik törenlerinden hemen sonra taht halifenin liyakatini sorgular: Ebu Cafer'in diğer amcası Abdullah bin Ali halifeliğin kendi hakkı olduğunu ve El-Saffah'ın halifeliği Mervan'a karşı düzenlenen seferde gösterdiği başarılar ve verdiği hizmetler karşılığında kendisine söz verdiğini ileri sürer ve Harran'ı kuşatır. Abdullah bin Ali, Bizanslılara karşı bir sefer düzenlediği için emrinde çok sayıda birlik vardır. Ebu Müslim'e karşı gönül okşayıcılığının dozunu artıran halife, onu asilerin üstüne göndermeyi başarır. Ebu Müslim kurnazca bir strateji ile asilerin karargâhını ele geçirir ve zafere ulaşır. Elde ettiği başarının karşılığını da halifenin elde edilen ganimetlerin envanterini çıkarması için gönderdiği görevlinin gelişi ile alır. "Kan dökmek için iyiydim!" diye bağırır, uğradığı hakaret karşısında Ebu Müslim. "Ama iş ganimeti muhafaza etmeye gelince zan altındayım!".[1] Hesap vermeyi reddeden Ebu Müslim, büyük bir süratle kendini, bölgesinden ayıran merhaleleri katetmeye başlar. Amacı, sonucu ne olursa olsun tamamen egemen ve özgür olduğu topraklara, kendisine dostluk mesajları gönderip maiyetine çekmeye çalışan halifenin ondan önce ulaşmasını engellemektir. Halife, ona önce Horasan yerine Suriye ve Mısır'ın yönetimini bu mektubla önerir. Buna gücenen Ebu Müslim, tahrik edici bir mektupla yanıt verir. Hulvan şehrine vardığında halifenin sevgi dolu yeni bir mesajı ulaşır: Halife onu maiyetine davet etmektedir. Uzun tereddütlerden sonra, mesajların belagatine kapılan Ebu Müslim, yakın dostlarının gitmemesi gerektiği konusundaki telkinlerine rağmen davete icabet eder. Tarihçi ibn Halikan'a göre, Ebu Müslim'in önemli kararlarını almadan önce ölümünün Rum ülkesinde ve şiddet sonucu olacağı kehanetinde bulunan kutsal bir kitaba bakma alışkanlığı vardır:[2] Oysa o, halifenin Medayyin yakınlarında Rumiye adındaki bir yerde bulunduğunu ancak nihai kaderine doğru yaptığı bu yolculuk sırasında yoldayken öğrenmiştir. Veziri Ebu Eyyub'un tavsiyeleri

1) Bkz. Taberi, III, 99 sq.

2) Bkz. ibn Halikan, II, 106

üzerine halife onu, henüz yoldayken büyük saygı ile karşılamak üzere bir heyet göndermiştir ancak endişeli olan Ebu Müslim, saraya varmadan önce dostları arasında kabul ettiği halifenin amcalarından birinin oğlu olan İsa bin Musa'ya uğramış ve ondan kendisine katılması konusunda söz almıştır. El-Mansur, Ebu Müslim'i silahlarından arındırttıktan sonra saraydaki kendine ait özel bölüme davet etmiş ve onu, halka kendini Abbasiler'in ailesinden biriymiş gibi gösterdiği, halifenin amcalarından birinin elini güçlendirdiği, Süleyman bin Kesir'i öldürttüğü gibi boş ve uydurulmuş suçlamalarla bunaltmaya başlamıştır. Bunların doğru olmadığını, düzene bağlılığını anlatarak kendini savunurken El-Mansur'un bir işareti üzerine daha önceden odada gizlenen katiller, Ebu Müslim'in üzerine saldırarak boğazını kesmişlerdir. İsa bin Musa, sözünün eri bir kişi olarak Ebu Müslim'e eşlik etmek üzere saraya gittiğinde halife, yerdeki bir halının ucunu aralayarak kanlar içindeki cesedi göstermiştir. Boğazlandıktan sonra üstüne düşüp son nefesini verdiği halıya sarılarak cesedi Dicle Nehri'ne atılmıştır. Halife, Ebu Müslim'in parmağındaki yüzüğü aldırttmayı ihmal etmemiştir.[1] Ebu Müslim, 13 Şubat 755 günü öldürüldüğünde sadece 34 yaşındadır. Gerek aynı sonla karşılaşma korkularından olsun gerekse bahşedilen armağanlarla elde edilmiş olmalarından olsun Ebu Müslim'in yakın dostları, hemen daha emin bir yere çekildiler, ayrıca böylelikle halife, olası bir intikam başkaldırısının önünün kendi çabaları ile alındığı hissine kapılacaktı. Bu arada, Ebu Müslim'in adı, yaklaşık bir yüzyıl boyunca İran topraklarında merkezî yönetime ve Ortodoks İslam'a karşı düzenlenen isyanların gerekçesini oluşturmuştur. Öyle ki müstesna insanın "kan hakkı" neredeyse her inançtan insanlar tarafından iddia edilmiştir. Ebu Müslimiyye adını alan mezhepler ortaya çıkmıştır. Bu mezhepler onu, gizli imam olarak ululaştırmışlar, tekrar dönüşünü gözlemişler ve tüm diğer peygamberlerden daha üstün bir makama oturtmuşlardır.

Ebu Müslim'in haksız ölümünün intikamını ilk almak isteyen, onun yoldaşlarından biri olan, kökeni Nişabur bölgesinden Mazdeli Mecusi Sunbad olmuştur. Kimilerine göre Nişabur'un reisi, kimilerine göre de Ebu Müslim'in hazinelerinin koruyucusu olan bu Mazdeli, çok kısa bir sürede etrafına Mazdelileri olduğu kadar

1) Bkz. Taberi. III, 111-114.

Hürremdinleri ve Şiileri de toplamıştır; bu hareket uğruna tüm şahsi mal varlığını harcamaktan kaçınmayan Sunbad, Nişabur'a başkaldırının bayrağını dikmeyi başarır. Ebu Müslim'in ölmediğini, tam son nefesini verirken beyaz bir güvercine dönüştüğünü, bakırdan inşa edilmiş bir saraya doğru uçtuğunu, orada Mehdi ve Mazdek ile birlikte yaşadığını ve zamanı geldiğinde tekrar ortaya çıkarak kendini göstereceğini söyler. Değişik inançlara sahip, genelde muhalif ve yapılan haksızlığın intikamını almak amacı etrafında birleşmiş kalabalık bir ordu ile Nişabur'dan Damgan'a, daha sonra Rey'e ve nihayet bu muzaffer yürüyüşün durdurulacağı Hamedan üstüne yürür. Burada tüm adamları katledilir, kendisi de kaçarken öldürülür. Ebu Müslim'in katledilmesinden iki ay sonra başlayan bu ilk başkaldırı hareketi, sadece yetmiş gün sürebilmiştir.[1]

755 ile 757 yılları arasında, bu kez liderinin öldürülmesinden sonra Transoksiyan'da Türklere sığındığı için "Türk İshak" lakabını alan Ebu Müslim'in yoldaşlarından bir diğerinin ayaklanmasına şahit olmaktayız. Tıpkı Sunbad gibi Türk İshak da Mazdelilere, Şiilere ve Haricilere çağrı yaparak Ebu Müslim'in aslında ölmediğini, Rey Dağları'nda yaşadığını ve bir gün geri döneceğini ileri sürer. Başka bir kaynak da Türk İshak'ın, Ebu Müslim'in Zerdüşt'ün gönderdiği temsilci olduğunu öne sürdüğünü belirtmektedir. Türk İshak, Abbasiler'in siyah bayraklarına karşılık beyaz bayraklar diker.[2] Tarihçiler, İshak ve taraftarlarını Hürremdin mezhebinin bir alt mezhebi olan Ebu Müslimiyye mezhebinden olduğunu belirtiyorlar.[3] Kaydedilmelidir ki Ebu Müslim'in kültünün de eklendiği Mazdek türü eski öğretilerin lehine gelişen propagandalar Transoksiyan'da yaşayan Türk nüfusun arasına sızıyor ve daha sonra da nedeni bu olan tüm başkaldırı hareket-

---

1) Bkz. Mas'üdi, "Les Prairies d'Or", texte et trad. C. Barbier de Meynard, VI, 188-189; Nizam-ül-Mülk, "Siyasetname", ed. Ch. Schefer, 182; Taberi, III, 116; G. H. Sadighi, op. Cit., 132-149.

2) Bkz. W. Barthold, "Turkestan duwn to the Mongol Invasion", 199; G. H. Sadighi. op. Cit, 150-154. Roman, Ebu Müslim'in ilk yoldaşlarından birini, sonuna kadar yanında vuruşan İshak Künde-Şiken olduğunu gösteriyor.

3) Ebu Müslim'in katledilmesi nedeniyle oluşan çalkantılar, Hürremdinanların ve onlarla birlikte gerçekleşen Mazdek'in öğretileri için, bkz. Mas'üdi, "Les Prairies d'Or", VI, 186-189; Nizam-ül Mülk, "Siyasetname", ch. XV ve sonrakiler (trad. Ch. Schefer s. 245 sq.); I. Friedlaender, "The Heterodoxies of the Shiites in the Presentation of İbn Hazm", JAOS, XXVIII, 37, 70; XXIX, 119; Şahrastani. I. 173 sq.; II. 408.

lerine bu göçebe Türk kabileleri destek veriyorlardı.[1] Muhtemelen bu olaylar, Orta Asya Türk halkları arasında Ebu Müslim'in konu olduğu kültün temelinde yatan nedenler olup geçen yüzyılın sonunda H. Vambéry tarafından da Türki halklar ve Özbekler arasında görülüp kaydedilmiştir.[2]

İshak'ın isyanının kanlı şekilde bastırılmasından sonra Horasan'ın Badgis bölgesinde yeni bir başkaldırı patlak verir. Bu isyanın lideri bir Zerdüşt olan Üstad-ı Sis, 300.000'e yakın taraftarı ile birlikte 767 yılında Horasan şehirlerinin çoğunu zapt etmiştir. Ordusunda önemli sayıda Oğuz Türk'ü de bulunduğu bilinmektedir; ancak başarısı kısa sürmüş, bir yılın sonunda yenilmiş, taraftarları katledilmiş, kendisi halifeye teslim olmuş ve acımasızca idam edilmiştir. Öğretilerine dair neredeyse hiçbir şey bilmediğimiz bu liderin, Nasr-ı Seyyar'ın Horasan valiliği döneminde Nişabur dolaylarında ayaklanan Bihafarid'in hareketini devam ettirmek istediğini düşünmekteyiz. Eski bir Zerdüşt'ü hak yoluna sokmaya çalışan Bihafarid'in bu çabaları, Müslümanlık ile Zerdüştlük arasındaki olası bir uzlaşmanın yaratabileceği tehlikelerin farkında olan Mazdeli din adamlarının düşmanlığını kazanmakta gecikmemiştir. Zerdüşt rahiplerinin isteği üzerine Ebu Müslim, Bihafarid'i Nişabur'u aldıktan sonra 748-749 yıllarında idam ettirmiştir.[3]

Süresi açısından bu hareketlerin en korku vereni, yüzünü yeşil bir peçe ile gizleyen veya bazılarına göre fiziki bir bozukluğundan dolayı yüzünü altın bir maske ile saklayan "Peçeli Peygamber" lakaplı El-Mukanna'nın liderliğini yaptığı harekettir. Bazı kaynaklar, bu kişinin adını farklı vermektedirler. Adı muhtemelen Haşim veya Hâkim olup Merv yakınlarındaki Kazak köyündendir.

---

1) İshak ve Üstad-ı Sis isyanına katılan Türklerle ilgili olarak bkz Fuat Köprülü, "Les Origines du Bektachisme", 394-395; EI, s. v. Üstadsis. Türklerin arasına İran kökenli dinî aykırılıkların sızması ile ilgili olarak, bkz. Fuat Köprülü, "İlk Mutasavvıflar", 14-28; age., "Türkiye Tarihi". 73 sq., 195 sq.

2) H. Vambéry, Orta Asya Türklerinin Ebu Müslim'e duydukları hayranlığın ve onu ululaştırmalarının nedeni. Transoksiyan ve Harzem Türklerinin Abbasiler'in Göz Bebeği'nin yanında Emeviler'e karşı savaşmış olmalarıdır; bkz. H. Vambéry, "Geschichte Bochara's oder Transoxaniens von den frühesten Zeiten bis auf die Gegenwart", Stuttgart 1872, I. 42 sq.; age. "Cagataische Sprachstdien", Leipzig 1867.

3) Bkz. Taberi. III. 354-358; EI, s. v. "Ostadsis et Bih'afrid"; W. Barthold, op. Cit., 194; Sadighi, op. Cit., III-131, 1555-162.

El-Mukanna'nın babası bir kuyumcudur, küçüklüğünde temizleme işleri yapmış, daha sonra Ebu Müslim'in hizmetine girmiş ve zaman içinde Horasan'ın kumandanlarından biri olmuştur. Ebu Müslim'in ölümünden sonra Horasan valileri Ebu Davud ve Türk İshak'ın adamları ile iş birliği yapmak suçlaması ile idam edilen Abd-El-Cabbar'ın hizmetinde kalmıştır. El-Mukanna, Ravendiyye mezhebinin alt mezheplerinden birine mensuptur. Rızamiyye mezhebi olarak bilinen bu alt mezhep, Ebu Müslim döneminde Horasan'da ortaya çıkmıştır.[1] Mezhebin üyeleri, İmam İbrahim'in ölümünden önce imamlığı, kendisine doğaüstü olaylar ve mucize yaratma kabiliyetleri atfettikleri Ebu Müslim'e vasiyet ettiğine inanıyorlardı. Bu mezhebin, Ebu Müslimiyye mezhebinden farkı mensuplarının Ebu Müslim'in fâni olduğuna inanmalarıydı. El-Mukanna, kehanetine Merv'deyken başlar. Bütün peygamberlerde, son olarak da Ebu Müslim'de cisimleşen Tanrı'nın ruhunun, Ebu Müslim'den de kendisine geçtiğini öne sürmektedir. Takip edildiği için Transoksiyan'a gider ve Sanem Dağı'ndaki önemli bir kaleye yerleşir. Taraftarlarının sayısı durmaksızın artmaktadır, Transoksiyan'ın Türklerini kendisine katılmaları için davet eder,[2] katliam ve yağmanın Müslümanlara karşı yapılması kaydıyla meşru olduğunu ilan ederek çok sayıda mürit toplar. Bunların arasında, Abbasilerden farklı olduklarını göstermek için beyaz giydiklerinden "Sepid Camagan" (Beyaz Gömlekliler) lakabını alan İshak'ın adamları da bulunmaktadır. El-Mukanna, iki yıl süresinde Buhara ve Semerkand bölgelerini işgal etmeyi başarır; ancak daha sonra yenilir ve bulunduğu kale kuşatılır. Düşmanının eline geçmektense intihar etmeyi yeğler. Bazı kaynaklara göre kendini çevresiyle birlikte yanmakta olan kızgın bir fırına atar. Böylelikle yaklaşık on yıl boyunca süren bu hareket, 782-783 yıllarında son bulur.[3]

---

1) Keysaniyye adlı bu alt mezhep için, bkz. "Şahrastani", I. 173 sq.; II, 408; G. Van Vloten, "Recherches...", 42-43, 48 sq.; I. Friedlaender, op. Cit., JAOS, XXIX 118-119, 124 sq.,

2) Türklerin Mukanna dinî hareketine katılımları ve bu hareketin Ebu Müslim'in başkaldırısı ile ilişkileri için, bkz. W. Barthold, op. Cit., 199; S. P. Tolstov "Drevnii Chorezm", Moscou 1948, 332 sq.

3) Bkz. Taberi, III, 484-494; W. Barthold, op. Cit., 199-200; Sadighi, op. Cit., 163-186; Azizi, op. Cit., 150-152

El-Mukanna'nın ölümüyle Ebu Müslim'in çevresinde yaşamış olanlar tarafından çıkartılan başkaldırılar sona ermiştir; ancak hiç durmayan çalkantıları içinde Hürremdinler onun adını kullanmaya devam etmişlerdir. Mesudi'nin[1] tanıklığına göre Hürremdinlerin çalkantıları Ebu Müslim'in ölümünden sonra Türk İshak'ın isyanıyla başlamıştır; fakat Ebu Müslim'in ortaya çıkmasından önce de Abbasiler'in Horasan'daki ilk temsilcisi Hiralı bir Hristiyan olan Hidaş, Hürremdinlerinkine benzer öğretileri yörede yaymaya başladığı sanılmaktadır.[2] 736 yılında Hidaş, Horasan Valisi Esad bin Abdullah tarafından ölüm cezasına çarptırılır; ancak Hidaş'ın öğretilerini yayma faaliyetlerinin seyri belirli bir müddet de olsa Abbasi hareketinin önünde bir engel oluşturmuştur. Asırlar boyu İran toplumunda zaten var olan bu öğretiler, tek tek yeniden ortaya çıkmıştır. 806 yılından itibaren Araplar, bu öğretileri benimsemiş mezhep mensuplarına, kırmızı renkli bayrakları ve kıyafetleri benimsediklerinden "Muhammira" (Kırmızı Sancaklı Adamlar) adını vermişlerdir. Kırmızı Sancaklar da Ebu Müslim Efsanesi'nde yankı bulacaklardır.[3]

Bu bölümü, çeyrek yüzyıl boyunca halifeler Memun ve Mutasım'ın ordularını zor durumda bırakan Hürremdin öğretisini Azerbaycan'da yayan Hürremli Babek'ten söz etmeden bitirmek mümkün değildir. Kökeni mütevazı bir İran sosyal kesimine dayanan Babek, Dinavari'nin bize ulaştırdıklarına göre, Ebu Müslim'in soyundan geldiğini öne sürmekte ve bu Abbasiler'in Göz Bebeği adına düzenledikleri ve sürekli onun, kızının ve "Kudek-i Dana" (Bilge Çocuk) adını taktıkları torununun adını zikrettikleri gizli ayinlerde, öğrencilerine gerçek manada bir kült öğretiyordu. Bizans İmparatoru Théophile (Teofil)[4] ve Taberistan prensinin oğlu Mazyar ile birlikte Araplara karşı bir koalisyon kurmak üzereyken kalleşçe bir oyun sonucunda yakalanıp halifenin ordularının

---

1) Bkz. Mesudi, "Les prairies d'Or", VI, 186 sq.

2) Hidaş ile ilgili olarak. bkz. G. Van Vloten, "Recherches...", 49-53; M. Azizi, op. Cit.. 97 sq.

3) Bkz. s. 145. Kırmızı renk. Babek ve taraftarlarınca da giysileri için benimseyen renktir. Bkz. G. H. Sadighi, op. Cit., 219.

4) Taberi'nin tanıklığına göre (III, 1234-1235): İmparator Théophile (Teofil) Babek'in kışkırtmaları ile 838 yılında önce Zibatra'ya, daha sonra da Meliten'e saldırmıştır; çok sayıda Babek yandaşı Bizans ordusunda savaşa katılmıştır.

kumandanı Afşin'e teslim edilmiş ve 838 yılında vahşice idam edilmiştir.[1] Ölümünden sora anısına halk hikâyeleri, efsaneler yazılmıştır. Bunlardan en önemlisi X. yüzyılın sonlarında yazılan *Babekname* olup *Fihrist*'in yazarı da bu eserden yararlanmıştır.[2] Tarihin efsanenin önüne geçtiği yegâne Türk destanı olan Seyyid Battal anlatısının bir bölümünde muhtemelen bu kaybolan eser veya bir benzeri yinelenmektedir. Seyyid Battal,[3] Afşin'in Babek'e karşı kazandığı zaferden sonra Babek'in İslam görüntüsü altında Arap karşıtı hareketlerin destekçisi olduğu anlaşılınca Afşin'in adı yasaklanmıştır.[4] Her ne kadar bu Türk destanı, Battal ve Afşin'in gazalarını, savaş başarılarını anlatsa da hikâye öylesine yönlendirilmiştir ki Babek, hikâyenin gerçek kahramanı, ona galebe çalan hain ve nankör bir alçak olarak ortaya çıkmaktadır.

---

1) Bkz. Taberi, III, 1015, 1187-1230; Mesüdi, "Les Prairies d'Or", VII, 62, 123-133; G. H. Sadighi, op. Cit., 229-280; EI, s. v. "Babek".

2) "Fihrist"i, 377/987 yılında yazan ibn-an Nadim'in elinde, Babek ile ilgili, Babek'in ölümünden yüz elli yıl sonra Vakit bin Amr El-Tamimi adlı bir kişi tarafından yazılmış bir kitap vardı; bu kitap, fantastik öğelerin çok fazla rol oynadığı, anı türünde öykülerin bulunduğu derleme bir eserdir; bkz. G. H. Sadighi, op. Cit., 234 sq.

3) "Menakib-i Gazavat-i Seyyid Battal Gazi", V. ve VI. Eserin Battalname bölümünde Babek'ten "Hürrem Keşiş" olarak yani "Mutlu Keşiş" diye bahsedilmektedir, Destanın en ilginç kısmı olan bu bölüm, başlı başına ele alınıp incelenmeyi ve tarihî kaynaklarla karşılaştırılmayı hak etmektedir.

4) Kavus'un oğlu Haydar ile ilgili olarak, Bkz. "L'Afşin d'Ochrussana", Bkz. Taberi, III, 1231-1256, 1302-1318; W. Barthold, op. Cit., 167-168, 211; M. Azizi, op. Cit., 202 sq.; G. H. Sadighi, op. Cit., 287-305; Babek'e karşı düzenlediği sefer ve Asi'nin yakalanması ile ilgili olarak halk öyküleri kaleme alınmıştır; ancak adı, ihanetinin ortaya çıkması ile yasaklanıp silinmiştir. Belki de bu nedenle Battalname'ye iliştirilmiş olan bu öykülerden birinde Afşin adı Battal'ın adıyla değiştirilmiştir.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

EFSANENİN GELİŞİMİ

Gördüğümüz gibi Ebu Müslim'in ölümü, ortodoks İslam'a girmemiş olan İran'da önemli çalkantılara neden olmuştur. Bu çalkantılar önce Zerdüşt olarak kalmış çevreler ile Mazdek'in daha özgür sosyal öğretisi içinde yaşayan çevrelerde gözlemlenmiştir. İslamiyetin yayılması ile zalimane baskılara hedef olan bu inançlara sahiplenenlerin kalıntıları varlıklarını sürdürebilmek için Şia'nın uç mezheplerine sığındılar. Fanatik Şia'nın batını[1] öğretilerini yayanlar Transoksiyan ve Horasan'da yaşayan Türk halkları arasında son derece bereketli bir faaliyet alanı buldular. Türk dünyası ile Müslüman dünyası arasında bir geçiş noktası olan Horasan'dan yola çıkan mistik hareketler, Türk göçebeler arasında, İran ezoterizmini yayan misyonerlerin verdikleri ve kendi öz inançlarına daha yakın buldukları mesajlarla yayılmakta gecikmedi. Kısa zamanda, misyoner-dervişlerin etkisiyle ozanların ezgilerinin yerine

---

1) "İç" ve "kapalı, belirli bir grup veya cemate mensuplarının dışındakilerin anlayamayacağı, içrek" olarak çevirebileceğimiz Arapça "batın" sözcüğü; "kutsal kitaplar"ın saklı. gizemli anlamlarını arayan, araştıran doktrinlere (öğretilere) verilen ad; Mazdek, Babekiyye, Hürremdinye gibi mezhepler ile fanatik Şii mezheplerini tanımlamak için kullanılan deyimdir. Mesudi'nin (Bkz. "Les Prairies d'Or", VI, 188) tanıklığına göre bu deyim Horasan'da ve ve diğer yerlerde Hürremdinler ve Babek yandaşları için kullanılmıştır. Aynı konu ile ilgili olarak, bkz. Kemal Samancıgil. "Bektaşilik Tarihi", İstanbul 1945, 141-150.

ilahiler duyulmaya başlandı, Ozanların kendileri de yerlerini yavaş yavaş *ata*lara, *baba*lara bıraktılar.[1] Bu yeni inançlarına alışkanlıklarını, görgülerini ve geleneklerini de ekleyen Türkler, Profesör Dr. Fuat Köprülü'nün "eklektik[2] ve bağdaştırmacı, heterojen[3] ve hatta zaman zaman tutarsız, İslami ezoterizmden,[4] yerli inançlar ile İran inançlarından oluşan bir tür konglomera" olarak tanımladığı kendi İslamlarını uygulamaya koydular.[5]

Selçuklu sultanlarının kendilerini ortodoks İslam'ın savunucuları ilan ettiklerinde dahi, Anadolu'nun halk yığınları ve uçlara yayılmış göçebe kabileler, dini kendilerine uygun olan şekliyle öğrendiler ve öğrettiler; kendilerini, resmî dinî anlayış olan Sünnilik yanlısı gösterseler bile yürekleri ve imanları hep Şii ve batını karakterini korumuştur.[6] Öte yandan, taşrada ve uç beyliklerde yarı yabanıl şartlarda yaşayan halk, medreseler tarafından kullanılan deyimlerin anlamlarının zaten yarım yamalak bilincindeydiler. Henüz, Rifai mezhebinin dervişlerinin yılan oynatmak, ateş yutmak, vahşi hayvanların sırtlarına binmek[7] gibi ortodoks İslam tarafından şeytani işler olarak nitelendirilen alışkanlıkların veya daha önce bahsettiğimiz Barak Babaların var olduğu bir

---

1) Horasanlı Türklerin Müslümanlığa dönüştürülmeleri ile ilgili olarak bkz. "Selçuklular'ın Horasan'a İndikleri Zaman İslam Dünyasının Siyasal, Sosyal, Ekonomik ve Dini Durumu", Belleten, VII, 1943, 59-99..

2) Seçici, körü körüne inanmayan (ç.n.).

3) Benzeşmez, benzemeyen ögelerden oluşan (ç.n.).

4) Belirli bir topluluk üyelerinden başkasının anlayamayacağı (ç.n.).

5) Bkz. Fuat Köprülü, "Les Origines du Bektachisme", 400

6) Türklerin, batını ve heterodoks eğilimli İslam anlayışları ile ilgili olarak, bkz. F. Babinger, "Der Islam in kleinasien, Neue Wege der Islamforschung", ZDMG, vol. 76, Leipzig 1922, 125-152; age., "Schejch Bedr ed-din, der Sohn des Richters von Simav, ein Beitrag zur Geschichte des Sektenwesens im Altosmanischen Reich", Der Islam XI, Berlin und Leipzig 1921, 13 sq.: Fuat Köprülü, "Les Origines du Bektachisme"; age., "Türkiye Tarihi", 191 sq., age., "İlk Mutasavvıflar", 14 sq. (Bölüm: Türkler ve İslamiyet); age., "Les Origines de l'Empire Otoman", Paris 1935, 58, 117 sq.

7) Bkz. s. 71. Ahmed Rifai (Ölümü 1183) tarafından kurulan bu tarikat, XII. yüzyılın sonlarına doğru Anadolu'da ortaya çıkmış ve önemli ölçüde yaygınlaşmıştır; mensupları "Ahmedi" veya *Ebu Müslim* romanında geçtiği gibi "Seyyid-i Ahmedi" olarak anılırlardı (bkz. s. 110). Eflaki ve İbn Batuta'nın da söz ettiği bu esrarengiz tarikatla ilgili olarak bugüne dek herhangi bir çalışma yapılmamıştır. Bkz. Fuat Köprülü, "Influence du Chamanisme...", 12-13; Abdülbaki Gölpınarlı, "Mevlana Celaleddin", İstanbul 1952, 20; age., "İslam ve Türk İllerinde Fütüvvet Teşkilatı ve Kaynakları", İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası, XI, Ekim 1949-Temmuz 1950, İstanbul 1953, 70-72.

Anadolu'dan söz etmekteyiz. Selçuklu Dönemi'nin bazı yazarlarının, Sultan Velid örneğinde olduğu gibi *Rumi* deyiminin zıddı olarak "Türk" deyimini, *harici* deyimi ile yani "din dışı sapkın fikirli" ve İran kültüründen etkilenmiş insan tasviri ile eş anlamlı olarak kullandıkları bir dönemde bulunmaktayız.[1] Aynı şekilde, *Ebu Müslim* romanı da -her ne kadar ortodoks İslam çerçevesinde kaldığı öne sürülse de- tamamen heterodoks bir anlayış ile oluşturulmuştur: Abbasi yanlıları Sünniler, Emevi taraftarları ise *heretik* yani din dışı, sapkın inançlı anlamı içeren Hariciler olarak adlandırılmışlardır. "Din dışı sapkın asi" anlamındaki harici deyiminin zıddı olan ve "peygamber ailesi taraftarı" anlamına gelen Sünni deyimine eski Türk metinlerinde çok sık rastlanmaktadır. Bu deyimin sık kullanımı, *Ebu Müslim* romanının derlemecileri arasında Türklerin de bulunduğunu düşünmeye yönlendirmektedir. Ancak Sünniler ile Hariciler veya heretikler arasındaki bu mücadele, *Ebu Müslim* romanında tamamen batını esinlenmelerle yazılmış anlatılara çerçeve oluşturmaktadır. Örneğin kendi vücudunu almak için geriye dönen Halife Ali olayı, Ali'nin tanrısal yönünü ortaya çıkartan bir gelenektir;[2] İmam İbrahim'in göğe yükselmesi olayında, Şaman Türklerin eski inançlarına göre ruhun ölümden sonra bir kuş veya böcek şekline dönüşüp uçması, ruhun ölümsüzlüğünü sembolize eden kuşun İslami istiaresidir;[3] yine çok karakteristik olan başka bir şey, Ebu Müslim'in yanında "haşhaş yiyici" Derviş Ahmed-i Zemci'nin bulunmasıdır; Hindistan'dan getirilen bu uyuşturucu madde, İran'da özellikle XIII. yüzyıldan itibaren kullanılmaya başlanmıştır; kullanımı bazı Kalenderi dervişleri tarafından esrimek, trans hâline geçmek için salık verilmiştir.[4]

---

1) "Harici" deyiminde "heretik" anlamı yüklüdür; bu anlamda İbn Bibi ve Sultan Veled tarafından kullanılmıştır: bkz. Fuat Köprülü, "Anadolu Selçukluları Tarihi'nin Yerli Kaynakları", Belleten, VII, Ankara 1943, 434, 453-455. "harici" deyimi aynı zamanda E. G. Browne (Bkz. "A Literary History of Persia", I, 321) tarafından altı çizilmiştir.

2) Bu efsane, Bektaşi geleneğine girmiştir: Bkz. J. K. Birge, "The Bektashi Ordre of Dervishes", Londres 1937, 137 ve 13 numaralı resim.

3) "Kuş" istiaresi ile ilgili olarak (Kur'an, II, 262; III, 43; LXVII, 19), Bkz. Louis Massignon, "Essai sur les origines du Lexique Technique de la Mystique Musulmane", Paris 1922, 88. Bu istiare Büyücü Sunbad tarafından kullanılmıştır.

4) Bkz. Louis Massignon, op. Cit., 85-86; Max Meyerhof "article Hashish", RI, supplément, 91-92.

Batını öğretinin yayılması, etkisini zanaatçı sınıfta da -özellikle pis ve hakir görülen işleri yapan, bu yüzden de elit sınıf tarafından ezilen, acı çeken lonca yoldaşları arasında- etkisini göstermekte gecikmemiştir. Fanatik Şia akımları ve mistik sufizm hareketlerince önemli olan bu loncalar, dayanışma, altürizm[1] ve sosyal adaletsizlikle mücadele ilkelerinin temel oluşturduğu mistik ve sosyal bir harekete dönüşmüştür.[2] Böylelikle ezoterik akımlarla birlikte adı heterodoks özellikli çalkantılarla sürekli ilişkilendirilen Ebu Müslim kültü loncalara girmiştir. Epik edebiyat, tüm zamanlarda cahil halk sınıfları arasında yiğitlik idealinin yayılmasının çok önemli bir etmeni olmuştur. Halk kitlelerinin sempatisini kazanmayı ve memnuniyetsizlikleri, tüm unsurları ile Abbasiler'in davasında birleştirmeyi başaran Ebu Müslim'in, zanaatçıların ve meslek erbaplarının yegâne kahramanı olduğu anlaşılmaktadır. Efsane, "dinin göz bebeği" ve "halkın tiranlara karşı savunucusunun" bu özelliğini daha da vurgulayarak onu zanaatkâr çevrelerde yiğitlik idealinin somut örneğine dönüştürecektir. Böylelikle *Ebu Müslim* romanı loncalar edebiyatının çerçevesi içine girmiş olacaktır.

Tarihî arka plana sahip, alışılmış epik edebiyat repertuvarından ama özellikle Ebu Tahir-i Tusi'den alınmış fantastik maceralarla -beslenmiş öykü, Merv'in ve Horasan vilayetlerinin Ahi çevrelerinde geçmektedir. Ahilerin yanı sıra, önce yol bölüklerini, daha sonra *fütüvvet*[3] ilkesine göre düzenlenip en üst dereceli ve paralı askerî birliklere dönüşen *ayyar*ları da görmekteyiz. Ebu Müslim'in kutsal töreni, onun gibi olağanüstü bir varlığa yaraşır şekilde bizzat Hz. Muhammed'in kendisi tarafından Merv Ahileri-

---

1) Özgecilik, başkalarını düşünme (ç.n.).

2) Bkz. Louis Massignon, "La 'Futuwwa' ou pacte d'honneur artisanal", s. 171-178.

3) Abdülbaki Gölpınarlı, "İslam ve Türk İllerinde Fütüvvet Teşkilatı ve Kaynaklari". 74-75,; age., "Mevlana Celaleddin", 60, 149-150; F. Ttaeschener, "İslam Orta Çağında Fütüvvet Teşkilatı", İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası Xv. 1953-1954, 9-10, 18. Yine bkz. R. Hartman, "As-Sulami's Risalat al-Malamatija", Der İslam Starsbourg 1918, 188-191; W. W. Barthold, "Turkestan down to the Mongol Invasion", 214-215; Fuat Köprülü, "Les Origine de l'Empire Ottoman", 101-111; Şemseddin Günaltay "Selçuklular'ın Horasan'a İndikleri Zaman İslam Dünyasının Siyasal, Sosyal, Ekonomik ve Dini Durumu" 65-66. Bunların yanı sıra, teşkilatın zaferi için kaleme alınmış epik öyküler olan "Ayyarname"ler vardır.

nin *tekye*lerinde[1] hazırlanır. Dünya ötesi bir karşılaşmada, belki de bir rüyada, bizzat Hz. Muhammed ve ona eşlik eden Başmelek Cebrail'in verdiği fütüvvetin simgelerini kuşanır: Tac, gömlek ve kemer. Ve birliğin ilk üç himayecisinden, Cebrail, Hz. Muhammed ve Ali'den onun simgesine dönüşecek *teberi*,[2] Ahilerin dördüncü himayecisi olan Selman-ı Farisi'den de kılıcı alır. En yakın yoldaşları ise başlarındaki liderleri Demirci Ahi Hurdek ve Mervli Kırk Ahi'dir.

Epik edebiyat, fütüvvetin, okuma yazma bilmeyen halk kitleleri arasındaki en etkili yayılma aracıdır.[3] Epik romanın kahramanı, halkın gözünde yiğitlik idealini temsil ediyordu ve Ebu Müslim bu insanların gözündeki her iki özelliği ile -yani despot tiranlarla savaşarak halkın göz bebeği olması, heretiklerle savaşarak dinin savunucu olması ile- bu yiğitlik idealinin can bulmuş en mükemmel hâliydi. Öte yandan, loncaların kahramanı Ebu Müslim romanını, Ahi hareketinin tam bir gelişme gösterdiği Anadolu'da, öykünün oluşturduğu yankıları, sonuçları ve kaleme alınma sayısının fazlalığı açısından değerlendirdiğimizde en büyük yayılımının bu topraklarda olduğunu görmekteyiz. Türk destanları bundan çok fazla esinlenmişlerdir: Ebu Müslim'in heretik Mervancılara karşı yürüttüğü savaş, *Battalname*'de, *Danişmendname*'de ve *Saltıkname*'de yerini almıştır. Örneğin, Seyyid Battal, teberdar göz bebeğinin yerini alarak onun yani Ebu Müslim Gazi'nin hayatta bıraktığı Yezid soyundan "lanet olası" bir heretiğin peşine düşer;[4] onun gibi *Ebu Müslim* romanının temel kahramanlarından biri olan aynı zamanda Abbasiler'in Göz Bebeği'nin kız kardeşinin kocası Harzem'in başkumandanı Mızrab'ın oğlu Ali'nin komutasındaki Harzemliler yardımına gelirler;[5] en önemlisi *Da-*

---

1) "Tekke" deyimi, romanın geçtiği dönemin sonrasına aittir. "Tekke" örgütlenmeleri XII. yüzyıldan itibaren görülmeye başlar.

2) Teber; kimi dervişlerin taşıdıkları sapı uzun, keskisi ayça biçiminde, meşin kesmek için de kullanılan küçük ve hafif balta (ç.n.).

3) Bu konuyla ilgili olarak inceleyebileceğiniz kaynak çalışma: F. Taeschner, "Der Anteil des Sufismus an der Formung des Futuwwaideals", Der Islam, XXVI, Berlin ve Leipzig 1937, 43-74.

4) "Menakıb-i Gazavat-i Seyyid Battal Gazi" VI. Kitap, 28 sq.

5) Age., II. Kitap, 24-25.

nişmendname'deki izleridir:[1] Ebu Müslim'in kız kardeşi ile "silah kardeşi" olan Harzemli Mızrap'ın evlenmesine bağlı olarak Melik Danişmend kahramanımızın yeğeninin oğludur.[2] Bu akrabalık ilişkisi ona, Ebu Müslim'in üzerinde Kur'an'da geçen "Zafer Allah'ındır, galibiyet yakındır!" ibaresi yazan ünlü siyah sancağına sahip olma şansını verecektir:[3] *Saltıkname*'de, Ebu Müslim'in yoldaşları Behzad, Feramuz ve perileri görürüz. *Dev*lere karşı yaptığı mücadelelerde ona hizmetlerini sunarlar.[4] Bu periler epik kahramanların yardımlarına koşmayı sürdürürler: Peri Abdurrahman, Ebu Müslim'i sırtında taşıyarak heretiklerin onun için kurduğu darağacından kurtarır,[5] onun oğlu Peri Tamusi, ruhların oturduğu bölgelere yaptığı yolculuklarda Battal'a yardımcı olur,[6] Peri Tamusi'nin oğulları Kanus ve Kavus, görünmeyen peri orduları ile Saltık Dede'ye yardım ederler.[7] Böylelikle *Ebu Müslim* romanı sadece Türk destanlarına esin kaynağı olmamış, aynı zamanda, aynı konuda yazılmış destanların tamamında kahramanlar arasında akrabalık ilişkileri yaratılmasını da sağlamıştır.

Osmanlı İmparatorluğu'nun güçlenmesinden sonraki dönemlerde, loncalar, ezoterik eğilimleri ve Ali'ye yönelik besledikleri sevgi ve sempatinin Osmanlılar nezdinde oynadığı olumsuz rolden dolayı önemlerini, hatta bütünlüklerini yitirince mensupları, her dönemde çok iyi ilişkiler içinde oldukları derviş tarikatlarına, özellikle de Anadolu'nun çok fazla heterojen ve batıni unsurlarını benimsemiş olan Bektaşilere sığınmışlardır.[8] Ahilerle birlikte Ebu Müslim kültü bu kez Bektaşi tarikatının edebiyatına girmiştir. Bu tarikatın geleneksel kuruluş hikâyesinde, *Ebu Müslim* romanının bir bölümü yerini almıştır: Abbasiler'in Göz

---

1) Bkz. Irène Mélikoff, "La Geste de Melik Danişmend", I, Paris 1960, 45-51, 53-54, 103, 205, 161-167.

3) Age., 191, 210, 319. Bkz. s.83 n. 4, 128-129.

3) Kur'an, LXI, 13; Bkz. s.130. Bkz. I. Mélikoff, op. Cit., 195, 196, 248, 252, 262, 287, 320, 324, vb.

4) "Saltıkname", ff. 154 sq., 183 sq.

5) "Abu Müslim Name", A. F. 59, ff. 260 sq., el yazmasının sonuna kadar.

6) "Battalname", V. Ve VI. Kitaplar

7) "Saltıkname", f. 171 sq.

8) Bkz. Fuat Köprülü, "Les Origines de l'Empire Otoman", 122 sq.; age., "İlk Mutasavvıflar", 242 sq.

Bebeği'nin İmam İbrahim'i hapishanede ziyaret etmesi. Hacı Bektaş'ın *Vilayetname*'sinde,[1] tarikatın kurucusunun dervişlik simgelerini nasıl aldığı anlatılır:[2] Başmelek Cebrail'den aldığı bu simgeleri Hz. Muhammed, Ali'ye verir, Ali de Ebu Müslim'e verilmek üzere İmam İbrahim'e emanet eder; İmam İbrahim, bu simgelerle birlikte tacı, gömleği ve İmam Hüseyin'in siyah sancağı ile birlikte Mervan ve taraftarlarının tamamının ölümüne kadar savaşma yetkilerini kendisini hapishanede ziyaret eden Ebu Müslim'e verecektir. Bu simgeleri Ebu Müslim, Muhammed-i Bekir'e bırakacak, o da Cafer-i Sadık'a verecek, daha sonra bunlar sırasıyla Musa El-Kazım'a, Ali Musa El-Rıza'ya ve ondan da Ahmet Yesevi'ye geçecektir. Yesevi de son olarak Hacı Bektaş'a bırakacaktır. Bazı tarihçilere göre Hacı Bektaş'ın geleneksel ustası olan Ahmed Yesevi, Ebu Müslim'in bağlı bulunduğu ayrılıkçı Şia'nın altmezhebi Keysaniyye imamı olan Muhammed ibn El-Hanefiyye'nin[3] soyundan gelmektedir. Böylelikle, Bektaşi geleneklerinin İslam'ın ilk yüzyıllarının köklerine bir ilişki silsilesi içinde bağlı olduğu gözlemlenmektedir.[4]

John K. Birge'in Bektaşi tarikatı ile ilgili eserinde, yazar tekkelerin duvarlarında bulunan bazı tabloların ve süs eşyalarının reprodüksiyonlarını yapmıştır. 6 ve 10 numaralı şekiller dikkatimizi çekmektedir:[5] Birincisi, kutsal üçlemi oluşturan *Hak, Ali* ve *Muhammed* isimlerinin yazılı olduğu kaligrafik bir reprodüksiyondur. Hz. Ali'nin adı Hz. Muhammed'inkine göre büyüktür, hatta Allah'ın adından bile büyüktür; üzerinde ise *Hüseyni tac* denen ve *On İki İmam*'ı simgeleyen on iki yüzlü, tepesindeki

---

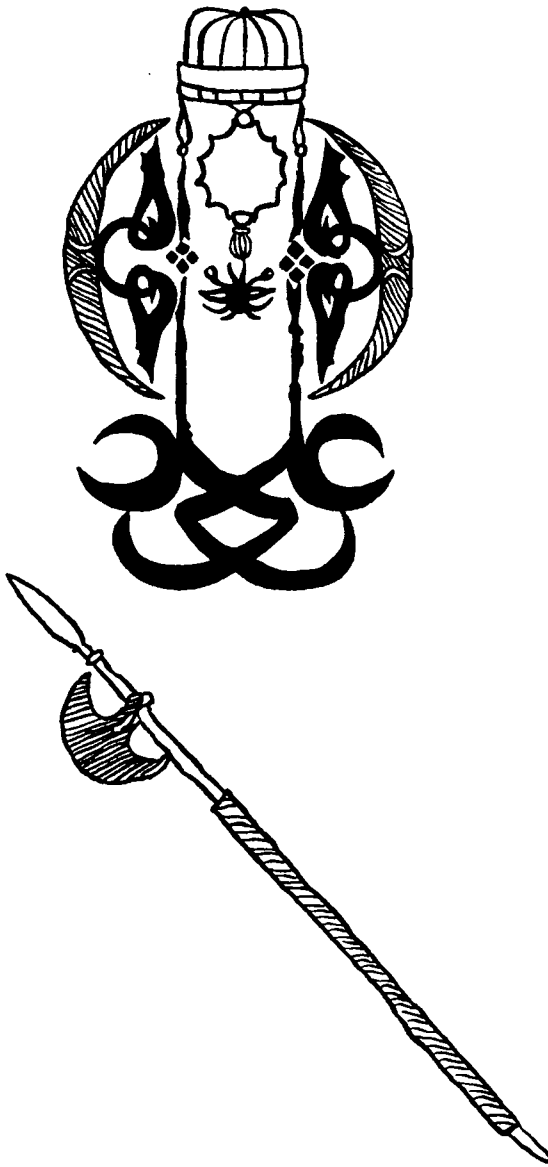
1) *Vilayetname* adlı eser, Hacı Bektaş'ın yaşamı ile ilgili anı biçimindeki öykülerin derlemesidir. Kesin olarak hangi dönemde keleme alındığı bilinmemekle birlikte, J. K. Birge bu derlemeyi 1400 yılının öncesine dayandırmaktadır; Bkz. "The Bektashi Order of Dervishes" 48 sq. *Vilayetname* eseri Almancaya E. Gross tarafından çevrilmiştir ve Abdülbaki Gölpınarlı da bu eserle ilgili yeni bir araştırma yapmıştır (bir sonraki nota bakınız).

2) Bkz. E. Gross, "Das Vilayet-Name des Hağği Bektasch, ein Türkishes Derwisch-evangelium, Türkische Bibliotek, Band 25", Leipzig 1927, 30 sq; Abdülbaki Gölpınarlı, "Manakib-i Hacı Bektaş-i Veli 'Vilayet-Name'", İstanbul 1958, 15, 107-108.

3) Bkz. E. Gros, op. Cit., 28 sq.; A. Gölpınarlı, op cit., 5, 14.

4) Tarikatların ve loncaların simgelerinin kesintisiz bir zincir şekilde birinden diğerine devredilmesi olan "silsile" konusu ile ilgili olarak, Louis Massignon, bkz. "Essai sur les Origines du Lexique Technique de la Mystique Musulmane, III.

5) Bkz. "The Bektashi order of Dervishes", 232-233, 234-236.

John K. BIRGE, "*The Bektashi Order of Dervishes*", 1937, Londra, No. 6 ve No.10 Resimler.

nokta işaretinin kutsal birlikteliği temsil ettiği bir takke / başlık bulunmaktadır; bu takkenin üzerinde tarikatın bir diğer sembolü olan *teslim taşı* (İnsani bireysellikten ebedî hakikate geçişi temsil eder.) vardır, her iki yanda Allah'ın adını (*Hak*) çevreleyen *teber,* her iki tarafı da kesen "balta" bulunmaktadır. Aynı *teber*, tarikatın kemer, tespih, teslim taşı, Hüseyni tac, gömlek, balta vb. gibi diğer sembollerinin bulunduğu 10 numaralı resimde de görülmektedir. Yazar, teber motifinin, Bektaşi savaşçılarının eski dönemlerde kullandıkları bu silahın anısına daha sonraki dönemlerde tekkelerin "meydan" olarak adlandırılan "ortak salonlarının" duvarlarını süslemek için kullanıldığını söylemektedir. Zamanın anısını sildiği bu teber motifi, tıpkı Hz. Ali'nin geleneksel kılıcı Zülfikar için de geçerli olduğu gibi eski dönemlerde kullanılan bir silahın anısını yaşatmak için değil dekoratif bir sembol olarak kullanılmıştır. Aksine bir durumda, Allah'ın adını çevreleyen iki tarafı da keskin bir baltanın varlığını izah etmek son derece güç olurdu. Tarikatın kullandığı terminolojide bu balta Ebu Müslim'in şahsında sembolleşmiştir. Ebu Müslim'in, tarikatın kurucusuna, tarikat simgelerinin devredilişinin geleneksel hikâyesindeki rolü düşünüldüğünde tekke duvarlarında bulunan Bektaşi simgeleri arasındaki sembolik varlığının nedenleri çok açık bir şekilde anlaşılacaktır. Akıp giden yüzyıllara, toz bürüyen hafızalara rağmen, "Abbasiler'in Göz Bebeği" sembolik de olsa kalan son Bektaşi tekkelerinin kireçle beyazlatılmış duvarlarında hâlâ yerini korumaktadır!.. Balta ve teber, Bektaşilerde esas anlamını yitirmiş, sadece bir dekoratif sembol olsa bile Ebu Müslim'in kültü, bellerindeki kuşaklarında kendileri için değeri olan diğer cisimlerle birlikte taşıdıkları küçük baltaya "Ebu Müslim'in teberi" diyen ve kendilerine muhtemelen bu yüzden *teberci* veya teberkâr diye adlandıran gezgin, Kalenderi mezhebine bağlı *abdal*lar arasında bugün hâlâ yaşamaktadır.[1]

Sonuç olarak Transoksiyan'ın ve Horasan'ın loncaları ve piyade bölükleri batını akımlar için çalışmışlardır ve bu süreç içerisinde bir Ebu Müslim kültü oluşmuştur. *Ebu Müslim* romanı loncaların edebiyatına girmiş ve onlarla birlikte Anadolu'ya yolculuk etmiştir. Rum (Anadolu) Selçuklu İmparatorluğu döneminde

1) Bkz. Fuat Köprülü, "Türk Halk Edebiyatı Ansiklopedisi", I. İstanbul 1935, s. v. "Abdal", 30, 34, 40-41, 55.

Anadolu Ahi hareketi özellikle çok genişlemiştir. Yolculukları sırasında Ahilere konuk olan Faslı Seyyah İbni Batuta,[1] onların konukseverliğini, Türklerin İslam öncesi dönemlerde yaptıkları büyü-sihir-din karışımı ayinlerine atıfta bulunarak ayinleri sırasında çaldıkları müzikleri, yaptıkları semahlarının yanı sıra merkezi gücün zayıfladığı dönemlerde liderlerinin devlet işlerini ele alacak kadar önem arz eden siyasi ağırlıklarını uzun uzun anlatmıştır. Ahilerin Anadolu'da böylesine gelişmeleri, *Ebu Müslim* romanının Anadolu Türkleri arasındaki orantısız ölçüdeki çok büyük varlığını gayet güzel açıklamaktadır. Bunun için kütüphanelerdeki el yazmalarının sayısına bakmak yeterlidir; Türkçe olarak kaleme alınanlar, hem sayısal hem de süreklilik açısından eserin kendi ülkesindekilerle oranlandığında çok daha fazla ve önemlidir. Ebu Müslim, Türk epik edebiyatının bir kahramanı olmuştur. Anadolu Türk halkı onu, tıpkı Orta Asya Türk halklarının benimsediği gibi kendilerinden biri olarak kabul etmişlerdir. Efsaneye göre yetiştiği anlatılan Mahan köyü, Anadolu'da hüküm süren hükümdar sülalelerinin fidanlığına, kaynağına dönüştürülmüştür. Gelenek, Danişmendliler'in, Selçuklular'ın ve son olarak da Osmanlılar'ın bu köyden çıkmalarını istemektedir.[2] Yüzyılların birikimi, İran'da Ebu Müslim'in anısını ve öğretisini tarihi küçük el kitapçıklarının içine sığdırmış olmasına rağmen, bunlar, Türkiye'de Bektaşi tekkelerinde yaşamayı sürdürmüş, XIX. yüzyılda yeniçerilerin kanlı bir şekilde ortadan kaldırılmasından ve Bektaşi tarikatının yasaklanmasından sadece iki yıl önce, 1823-1824 yıllarında, Hafız Ferdi adlı bir kişi Tuslu Ebu Tahir'in eserini yeniden ele alarak Horasanlı kahramanı yüceltip saygıyla anan *Ali, Kerbela Şehitleri ve On iki İmam* adlı eserini yayımlamıştır. Ancak kaderin garip bir cilvesi sonucu kitabını, başvezir olmadan önce bahriye nazırlığı yapan, aslında Abhaz asıllı bir köle olan ve Kapudan Paşa'nın yardımlarıyla Osmanlı devlet yönetimi içinde yükselen "Topal Paşa" lakaplı Hüsrev Paşa'ya ithaf etmiştir. Ye-

1) Bkz. "İbn Batoutah, Voyage", Çevr. G. Defrémery ve R. Sanguinetti, II, Paris 1854, 260-265, 273-275, 279-280, 281-282, 286-290, 292-294, 295, vb.

2) Resmi Osmanlı geleneğine göre, Ertuğrul'un babası, Osman'ın dedesi olan Süleyman, Mahan'ın reisidir ve Moğolların ülkesini istila etmelerinden dolayı göç etmek zorunda kalmıştır: Bkz. Paul Wittek, "The Rise of the Otoman Empire", Londres 1938, 12; İsmail Hami Danişmend, "İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi", I, İstanbul 1947, I. Evliya Çelebi'nin tanıklığına göre Danişmendler ve Selçuklular'ınkine benzer gelenekler vardır: Bkz. "Seyahatname", IX, İstanbul 1935, 49, 183.

niçerilerin ve Bektaşi tekkelerinin ortadan kaldırılması sırasında bu uğursuz ve tehlikeli şahıs, reformlara olan ateşli bağlılığını göstermek için donanmada bulunan tüm yeniçerileri denize attırarak boğularak ölmelerine sebep olmuştur.[1] *Ebu Müslim* romanının yeniden elden geçirilmiş bu versiyonu, yaklaşık elli sene gölgede kaldıktan sonra 1873 yılında Silistre'de yayımlanmıştır.[2] Aslında 1869 ile 1875 yılları arasında, Abdülaziz'in annesinin ve Abdülmecid'in hanımının tarikate karşı besledikleri sevgi ve sempati nedeni ile Bektaşi eserlerinin yayımlanmasında önemli bir artış oldu; ancak II. Abdülhamid'in tahta çıkışı, bu tolerans ortamına son noktayı koyacaktır. Zaten Hafız Ferdi'nin tekrardan ele aldığı versiyonun *Ebu Müslim* romanına, kahramanımızı ezilenlerin ve özellikle Müslüman olmayanların koruyucusu olarak gösteren eserin ideolojisine taban tabana ters düşen bazı antisemitist izlerin eklenmesinin dışında, fazla yeni bir katkısının olduğu söylenemez. Roman, Yahudi Mahyar ve ailesinin öyküsüne tanıklık ettiği gibi imrenilecek bir hoşgörü sergilemektedir. Hafız Ferdi'nin gözden geçirerek yeniden yazdığı *Ebu Müslim* romanının kahvelerde okunmak üzere XIX. yüzyılın sonunda ve XX. yüzyılın başında yazılmış çok sayıdaki el yazması kopyaları, Ebu Müslim'i Kerbela'nın intikamını alan Türk kahramanı olarak işleyen, gazete bayilerinin çoğundan satın alınabilinen yeni bir edebî türe esin kaynağı olmuştur. Cafcaflı başlıkları olan bu kitaplar da Ebu Müslim'in rolünün inanılmaz boyutlarda abartıldığı ve tarih biliminin son derece "özgürce" kullanıldığı, dinî mezhepleri işleyen popüler eserleri beslemişlerdir.[3]

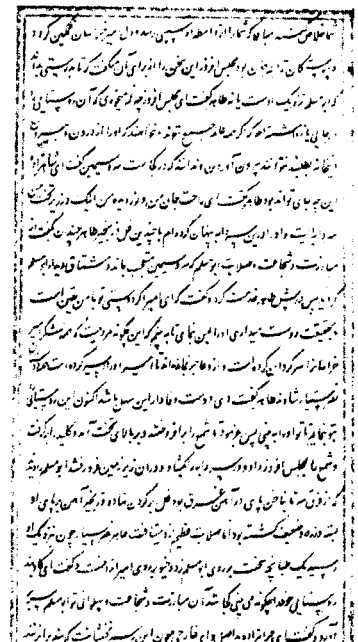
---

1) Söz konusu kişi ile ilgili olarak, J. H. Kramers'in E.I., s. v. Deki "Khusraw Pacha" makalesine bakınız.

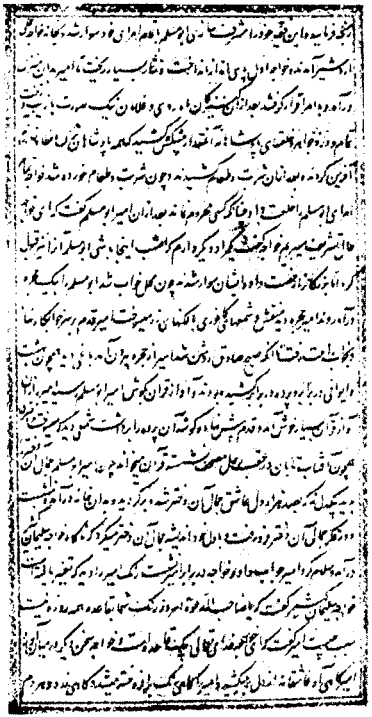
2) Hafız Ferdi, "Kitab-i Aba Muslim", Silistre 1290-1299

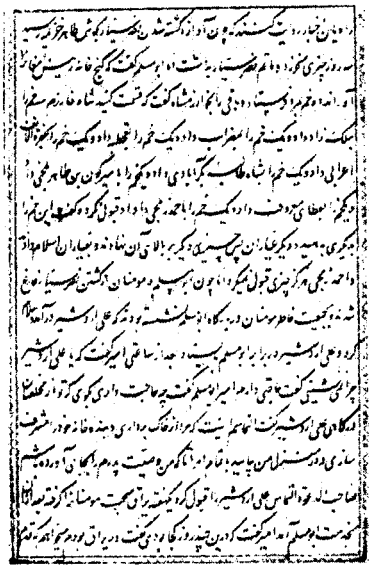
3) Bilimsel bir çalışmada, bu tür edebiyatın yer almaması gerekmekle birlikte, örnek olması açısından, İstanbul'daki bazı gazete bayilerinde satıldığını hayretle gördüğümüz bazı kitaplardan söz etmek istiyoruz. Hafız Ferdi'nin versiyonu temel alınarak kaleme alınmış ve Adana'daki Ayyıldız Matbaası tarafından basılmış "Teberdar Ebu Müslim-i Horasani"; Ziya Şakir, "Kerbela'nın İntikamı: Türk Kahramanı Horasanlı Ebu Müslim", İstanbul 1958 (Maarif Kitaphanesi); age., "Mezhepler Tarihi" İstanbul 1955, (aynı kitabevi); bu son eserde (s. VII), "(...) tarihte Ebu Müslim adıyla tanınan İbrahim ismindeki bir Türk Şii partisinin başına geçmiştir.", vb. denilmektedir.

Numarasız kuşe yaprak, el yazmaları fotoğrafları.

Numarasız kuşe yaprak, el yazmaları fotoğrafları.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

EBU MÜSLİM EFSANESİ

Hiçbir el yazmasının bizzat Ebu Tahir tarafından anlatılan öyküyü içermemesine karşın tüm versiyonlar, öykünün, onun anlattığı şekilde olduğunu öne sürmektedirler. Kendi aralarında -gerek Türk gerekse İran eserleri- karşılaştırıldığında öykünün hepsinde aynı olduğu, farkların sadece detaylarda bulunduğu gözlemlenmektedir. Bu detaylar, zaman zaman anlamlı olmaktadırlar. Örneğin, Hacı Şadi'nin elinden çıkma Türk versiyonunda, Ebu Müslim ve yoldaşları tanınmamak için *Seyyid Ahmed* dervişlerinin kıyafetlerine bürünürler; bu isim, eski Türk metinlerinde şeytani uygulamaları ile ortodoks Müslümanları dehşete düşüren Ahmed El-Rifai (1183'te ölmüştür.)'nin kurucusu olduğu tarikatın dervişlerine verilen addır; derlemeci, tanınmamak için giydikleri kıyafetleri titizlikle anlatmıştır.[1] Ebu Müslim'in en önemli yardımcılarından biri olan Emir Kahtaba'dan, bu Türkçe versiyonda hiç söz edilmemektedir, hâlbuki Paris Ulusal Kütüphanesi İran El Yazmaları Bölümünde korunan versiyonlarda kendi serüvenlerinin yanı sıra, özellikle oğlu Hasan-ı Kahtaba'nın Nasr-ı Seyyar'ın kızına olan aşkı ve diğer serüvenleri, öykünün

1) A F 57, f. 201 v. bkz. s. 62 n. 2, 110.

büyük bir bölümünü oluşturmaktadır. Farsça versiyonların Türkistan egemeni Türk Melikzad Hakan'a daha fazla yer ayırmış olmaları son derece ilgi çekicidir (bkz. *İran Ekleri 843*, varak 155 arka yüz); hâlbuki Türk versiyonlarda ikincil planda yer bulmaktadır. "Efrasiyab hanesi"ne atfedileceği yerde, *Harzemli Bağpür / Fağfür*[1] unvanını taşımakta ve Sasaniler'in soyuna bağlanmaktadır (Bkz. Elyazması *Eski Türk Fonları 59*, varak 273 arka yüz ve devamı). Buna karşın harikulade olan şeyler, örneğin ruhların ikamet ettikleri uçsuz bucaksız yüksekliklere yapılan yolculuklar, devlere karşı girişilen savaşlar, perilerin olaylara müdahaleleri vb. Türklerin tercih ettiği konuları oluşturuyor, ayrıca Emevi-Abbasi Savaşının öyküsü harikalar ülkesinde geçen serüvenlerle inanılmaz ölçüde uzatılıyor.

İran el yazmaları ile Türk versiyonlar arasındaki hassas bir fark ise Ebu Müslim'in İmam İbrahim'e yaptığı ziyaretin anlatılmasında gözlemlenmektedir: Türk versiyonunda Ebu Müslim, İmam İbrahim'i ziyaret etmek için doğruca Abbasiler'in hapishanesine gider ve ondan hareketi yönetmek için tüm yetkilerle birlikte Hz. Ali'nin giydiği siyah kıyafetler ile sancağı alır; İran versiyonunda ise önce Lübnan dağlarındaki bir kalede oturan İmam Muhammed-i Bekir'i görmeye gider ve onun rızası ile Abbasi İbrahim'i ziyaret eder. Bu, İmam Muhammed-i Bekir'e yapılan ön ziyaret, Hacı Bektaş'ın *Vilayetnamesi*'nin derviş simgelerinin devredilmesi öyküsünü anlatan bölümünde de vardır. Bu olay, bazı tarih kaynaklarında şu yankıyı bulmaktadır: Fars asıllı ve fanatik Şia mezhebi mensubu Ebu Müslim, önce beşinci imam olan Muhammed-i Bekir (ölümü 745 yılı)'e yöneleceğine, altıncı imam olan oğlu Cafer-i Sadık (ölümü 765 yılı)'a yönelmiş ve ancak onun reddetmesinden sonradır ki Abbasiler iktidarı ele geçirmişlerdir.[2]

Londra'daki British Museum'un, Cambridge'teki Trinity College'in kütüphaneleri ile Kopenhag, Dresden, Gotha, Leipzig, Viyana, İstanbul Üniversitesi ve Ali Emiri Kütüphanelerinde, sadece birkaç tanesi Farsça geriye kalanların tamamı Türkçe olan

---

1) Bağpür ile ilgili olarak, bkz. S. P. Tolstov, "Po Sledam Drevne-Chrozemijskoj Civilizacii", Moscou-Leningrad 1948, 225.

2) Bkz. Şahrastani, I. 173-174; S. Moscati, "Studi su Abu Muslim", II.

Ebu Tahir'in versiyonu romanın parçaları bulunmaktadır. Bu uzun listeye, H. Vambéry tarafından Hiva'da bulunmuş ve Doğu Türkçesi ile yazılmış bir el yazması ile Buhara'dan 1842 yılında N. De Khanikof tarafından bulunup getirilen bir diğer Farsça el yazmasını da eklemek gerekir.[1] Haklarındaki bilgilerimiz tam olmadığı için bahsettiğimiz son iki el yazmasını istisna tutarsak sıraladığımız kütüphanelerin hiçbiri *Ebu Müslim* romanının tamamına sahip değillerdir. Buna karşılık, Paris Ulusal Kütüphanesinde, her ikisini de XVI. yüzyılın sonuna tarihlendirdiğimiz, bir adet Farsça yazılmış tam versiyonu, bir adet de neredeyse eksiksiz, Türkçe yazılmış el yazmaları mevcuttur.

Ebu Müslim romanının Paris Ulusal Kütüphanesinde muhafaza edilen el yazmaları Farsça, Türkçe ve Doğu Türkçesi ile yazılmışlardır. *İran ekleri No. 842 ve 842 bis (tekrar)* el yazmaları öykünün tamamına yakınını içermektedir. Hikâye, Ebu Müslim'in ölümünden hemen sonra Ahmed-i Zemci'nin Horasanlı kahramanın kan bedelini isteyen ordusunun başında, tabutun önünde İsfahan'a doğru yürüyüşünü ve yolunun üzerine çıkan herkese onu intikam almaya iten bu haksızlığı anlattığı noktada kesiliyor. 430 ve 334 yaprak, varak formatında, kaligrafik anlamda çok güzel bu el yazmalarının üzerlerine düşülmüş tarih bulunmamaktadır; ancak E. Blochet'ye[2] göre XVI. yüzyılın sonlarına doğru Hint nes'alik'i ile son derece özenli yazılmış. Hikâye, Ebu Tahir-i Tartusi'ye atfedilmektedir. *İran Eki No. 843* Ebu Tahir-i Tartusi'ye atfedilen aynı öyküyü içermektedir.[3] Eser, *İran Eki 842 ve 842 bis*.in geniş açıklamalı ancak daha kolay ve samimi bir üslupla yazılmış versiyonudur. Bu el yazmasının yegâne özelliği, nazım olarak yazılmış uzun önsözüdür:

---

1) "Yararlanılan Eserler" bölümünün X. paragrafında belirtilen Kütüphane Katalogları listesine bakınız. N. De Khanikof tarafından getirilen el yazması ile ilgili bilgi bizzat kendisi tarafından, JA, 5. seri, t. XX, 1862, 93-97'de verilmektedir, Öykü, Paris Ulusal Kütüphanesindeki "Supplément Persan No. 842 ve 842 bis" el yazmasında bulununan öykünün aynısıdır.

2) Bkz. E. Blochet, "Catalogue des Manuscrits Persans de la Bibliotheque Nationale", IV, 37 sq.

3) Age., s. 37-38.

Rivayet koned Tahir-i Körgözi

ze ahbar-ı Bü Müslim-i Mervezi...

Ve böyle hikâye eder Kör Tahir

Mervli Ebu Müslim hakkında... (varak 3 arka yüz)[1]

Bu el yazması, öykünün sadece yarısını içermektedir; Belh şehrinin alınması ile kesilir. 1147 yılının *Cemaziydevvel* (Ekim 1734) ayında kaleme alınmış olup 539 varak içermektedir.[2] Aynı öykünün kısaltılmış hâli, *İran eki 844*'te bulunmaktadır; 308 varaktan oluşan bu el yazması, E. Blochet'ye göre fazla özen gösterilmeden XVIII. yüzyılın Hint *nesl'alik*'i ile yazılmıştır.

Konuya uzak olan bu öykünün derlemecisi, Belh şehrinin kuşatılması sırasında Mervan tarafından Nasr-ı Seyyar'ın yardımına gönderilen ordular arasına *Kızılbaş*ların Şahı Hayran'ın oğlu Hayret'i ve kırk bin *Kızılbaş'ı* eklemiştir (varak 138-arka yüz). Buna rağmen el yazmasının ilginç bir özelliği vardır: *Ebu Müslimname*'nin hemen ardına, Ahmed-i Zemci ve Ebu Müslim'in arkadaşları tarafından intikamını almak için giriştikleri savaşın öyküsünü anlatan *Zemciname*'nin baştaki bölümünün eklenmiş olmasıdır (varak 269-arka yüz). Böylelikle *Ebu Müslim* romanının bir seri başka epik romanların doğmasına neden olduğunu, bunlardan birisinin Ahmed-i Zemci'nin romanı olduğunu, Türkçe versiyonundan da başka romanlar yaratıldığını öğrenmekteyiz. Bu arada, öykünün Farsça metinlerinde sürekli olarak yinelenen çoğunluğu Türk askerî terimleri olan Türkçe kelimelerin geçtiğini gözlemekteyiz. Bunlardan birkaç örnek:

---

1) Age., s. 40.

2) E. Blochet (op. Cit., 37 sq.) Ebu Müslim efsanesini içeren bu el yazmasının Şii karşıtı özelliğinden dolayı, Safevi Hanedanı'nın tahta çıkmasından önce ve Moğolların sahneden çekilmesinden sonraki dönemde, yani XIV. yüzyılın sonlarında veya XV. yüzyılın başlarında, kapsamlı bir değişikliğe uğradığını saptamıştır; oysaki öykü daha önceki iki öykü ile tıpatıp aynıdır. Burada E. Blochet'yi yanlışa sürükleyen şey, Emeviler'in yandaşları olan "Hariciler'e" karşıt olarak "peygamber soyunun" yandaşlarını "Sünniler" terimi ile adlandırılmasıdır, "Sünni olmak" ve "peygamber soyunu sevmek", Safevi yayılımcılığını yegâne Ortodoks tavrı olmuştur. Safevi yanlısı olan Ahiler, *Ebu Müslim* romanını yayılımcılık anlamında kullanmışlardır ki bu da XV. yüzyılın başlarına doğru -en güzel el yazmaları bu dönemde yazılmıştır- eserin ve Şiiliğin koruyucusu olarak Ebu Müslim'in bazı Türk halk kesimlerinde öneminin artmasını açıklamaktadır.

T. *Tüfek:* Öyküde taş, çakıl atılan üflemeli boru anlamında çok sık kullanılmaktadır.

T. *elçi:*

T. *tük* veya *tüğ:* Sancak ve bayrakların at kuyruğu şeklindeki süsleri.

T. *tükçi* veya tüğçi: *Tüğ* imalatçısı.

T. *göl:*

T. *göç:* Yola çıkmak, göçmek.

T. *koşün:* Askerî birlik.

T. *yağı:* Düşman.

T. *yalman* Uç (silahın ucu).[1]

T. *yarak:* Hazırlıklar.

Ulusal Kütüphanenin Türk fonunda, Doğu Türkçesi ile yazılmış *Ebu Müslim* romanı iki parçası bulunmaktadır: 1213/1799 yılında Hotan'da kopya edilmiş *Türk Eki 1011* ve E. Blochet'ye göre XIX. yüzyılın başlarında Kaşgar veya Hotan'da kopya edilmiş *Türk Eki 1232,* bunların dışında Osmanlı Türkçesi ile kaleme alınmış, XIX. yüzyıla ait, çok kötü yazılmış üç parça vardır... Bunlar: *Türk Eki 623, 639* ve *732*'dir.[2] Ancak büyük bir sevinçle söylemeliyiz ki sanki bu eksik ve çok kötü yazılmış el yazmalarını affettirmek istercesine XVI. yüzyıla ait dört adet varak formatında çok güzel yazılmış el yazması bulunmaktadır, 1061/1651'e yılına tarihlendirdiğimiz bu eserler Veziriazam Ahmed Paşa'ya aittir: *Eski Türk Fonu 57, 58, 59* ve *60* olup sırası ile 312,287, 337 ve 228 varaktan oluşmaktadır; 998 / 1590 yılında Mustafa bin Hvace Can tarafından sesli *neshi* olarak kaleme alınmıştır (Eski Türk Fonu 58, varak 287, arka yüz).

Metin, uzunluğuna rağmen tam değildir. Muhtemelen üçüncü ile dördüncü arasında bir bölüm eksiktir; üçüncü bölümün sonundaki öykü Nasr-ı Seyyar'ın sığındığı Damgan'ın kuşatılma-

1) Yalman ile ilgili olarak, bkz. Jean Deny, "Trois mots turcs empruntés par le Persan", Bulletin de la Société de Linguistique de Pari, t. LI, 1955, 192. 210.

2) Bkz. E. Blochet, "Catalogue des Manuscrits Turcs", belirtilen numaralarda.

sında kesintiye uğramakta; dördüncü bölümün başında Kufe'nin alınması ile tekrar başlamaktadır. Öykünün dokusu ile alakası olmayan serüvenlerin eklenmiş olmasından dolayı eser, *İran Eki 842 ve 843 bise (tekrar)* oranla ölçüsüzce uzatılmıştır. Ancak bu eser, kullanılan dilin ilkelliği ve yazarın Orta Çağ sonu Anadolu'su ile ilgili olarak verdiği çok fazla detay göz önüne alındığında son derece ilginçtir. Aynı epik döneme ait, bugün kaybolmuş olan *Ebu Müslim* romanının eserleri ve anlatıcıları ile en çok bilgiyi bu eserler vermektedir. Yukarıda değindiğimiz Osmanlı Türkçesi ile kaleme alınmış parçalar, bu versiyona aittirler. Öykü, İran versiyonlarında da aynı şekilde olup araya zaman zaman mısralar serpiştirilmiş düz yazıdır. Yazarı Hacı Şadi'dir. Eseri Farsçadan tercüme ettiğini ve çok büyük uğraş verdiğini söylemektedir. İlk Osmanlı edebiyatçılarında "Farsçadan çeviri yapmak" çok kıymetli bir iş sayılmaktaydı hatta bazı edebiyatçılar, Türkçe olarak yazdıkları eserlerini -daha fazla değer biçilmesi için- Farsçadan ya da Arapçadan çevirdiklerini söylemeleri çok sık rastlanan bir olaydır. Bu duruma örnek olarak geleceğin Sultan I. Bayezid'i olacak olan Şehzade Bayezid Yıldırım'ın Germiyanoğulları beyinin kızıyla evlenmesini konu edinen *Hurşidname* adlı eserin yazarı Şair Şeyhoğlu'nun, eseri Arapçadan çevirdiğini öne sürmesini gösterebiliriz.[1] Gerçekte o dönemde çeviri eserlere son derece ender rastlanmaktadır; daha çok İran eserlerinin adaptasyonları yapılmaktaydı; örneğin, Şair Şeyhi'nin meşhur "çevirisi" *Hüsrev*

1) *Hurşidname*, Germiyan emirlerinin maiyet şairi aynı zamanda Emir Süleyman döneminde "nişancı" (adalet işlerinden sorumlu nazır), "defterdar" ve "hazine sorumlusu" görevlerini de üstlenmiş olan Mustafa Şeyhoğlu tarafından nazım türünde mısralarla yazılmıştır: *Hurşidname*'ye Emir Süleyman için başlanmış; ancak ölümünden sonra 1387 yılında tamamlanmıştır. Yazarı, ilk okumayı Emir'in damadına yani geleceğin I. Bayezid'ine yapmış, şehzade son derece etkilendiği için ona methiyeler düzen bir bölüm daha ekleyerek eserini şehzadeye ithaf etmiştir; romanın bu ikinci versiyonunun el yazması Paris Ulusal Kütüphanesinde bulunmaktadır (Ancien Fonds Turc no. 314), Buna karşılık ilk versiyonunun bir el yazması ise British Museum'da saklanmaktadır (Oriental 11408). Eserde anlatılan tüm unsurların, dönemin çok revaçtaki İran ve Türk öykülerinden alınmış olmalarına rağmen, Şeyhoğlu, kendisine anlatılan güzel bir Arapça öyküyü Türkçe olarak mısralara döktüğünü ileri sürmüştür (Manuscrit Oriental 11408, f. 14r). *Hurşidname*'yi bitirdiğinde ellili yaşlara yaklaşmış olan Şeyhoğlu, 1401 yılına doğru, kendisi ile çağdaş, adları bilinmeyen birçok yazardan alıntılar ve bilgilerle *Kenz-ül-Kübera*'yı kaleme almıştır; bu eserin yegâne el yazması Fuat Köprülü'de bulunmaktadır. Bu son bilgi hariç diğerleri, British Museum'da "Oriental 11408" referansı ile muhafaza edilen *Hurşidname* el yazmasından alınmıştır.

ü Şirin, gerçekte Nizami'ye[1] ait olan eserin aslından dört kat daha uzun bir adaptasyonudur. Hacı Şadi'ye gelince; o da Tuslu Ebu Tahir'in romanına başka el yazmalarından alıntılar yaparak ve şahsi saptamalar ekleyerek eserin Türkçesini yazmıştır. Öylesine detaylara girmiştir ki bunlar sadece onun versiyonunda bulunmaktadır. Hacı Şadi, Ebu Tahir'in Gazneli Mahmud'un şahsına anlattığı versiyondan yararlanmıştır; zaten kendisi de birçok versiyon olduğunu ancak bunların en doğru olanının Ebu Tahir'inki olduğunu belirtmektedir. Bu anlatıcılar: Ebu Bekir El-Razi, Ebu Macid-i Saveci ve Hişam-i Serahsi'dir. Hacı Şadi, Ebu Tahir'in versiyonundan başka bir versiyona geçtiğinde bu anlatıların adlarını belirtmektedir. Hacı Şadi'ye göre tüm bu şahsiyetler, Sultan Gazneli Mahmud'un çevresinde bulunan hikâyecilerdir. Yine öykünün bir yerinde *Ebu Müslim* romanının dört versiyonu olduğunu, bunların üçünün Farsça, birinin ise Arapça olduğunu belirtmekle birlikte yine de detaylar eklemiş olmakla öğündüğü Türkçe yazılmış kitaplara da atıfta bulunmaktadır.

Haci Şadi derlemesinin tarihini vermiyor ancak zamanını belirlemek için bir detay mevcut: 73. varakta Sultan Murad'ın Karamanoğlu İbrahim Bey'e bir elçi gönderdiğinden bahsediyor, Böylece Hacı Şadi'nin versiyonunu II. Murad'ın öldüğü 1451 yılının çok az sonrasına tarihlendirebiliyoruz.

İstanbul Belediye Kütüphanesinde bulunan *B.14* numaralı el yazmasındaki hemen hemen aynı olan versiyonun da aşağı yukan aynı tarihe ait olduğunu görüyoruz. Birkaç detayı hariç Ulusal Kütüphanede bulunan *A. F. 57* numaralı el yazması eserle aynı öyküyü içeren çok güzel yazılmış bu el yazması XVI. yüzyıla ait olup aynı diğerinde olduğu gibi öykü, Ebu Müslim'in Merv'i alması ile kesilmektedir. İstanbul Üniversitesi Kütüphanesinde korunan XIX. yüzyıla ait öyküyle ile ilgili özensiz yazılmış parçalar

---

1) 1431 yılında ölen Şair Şeyhi, Türk klasik edebiyatının ilk üstadıdır: başyapıtı *Hüsrev ü Şirin*. nazım türünde Türkçe bir uyarlamadır; 1949 yılında konuyla ilgili bir tez çalışması, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi jürisi karşısında savunulmuştur; ancak yapılan çalışmanın önemine rağmen bugüne dek henüz yayımlanmamıştır; biz ise bu çalışmanın bir mikrofilmini elde edebildik: Faruk K. Demirtaş,"Şeyhi ve Hüsrev-ü-Şirin, İnceleme, Araştırma ve Tenkitli Metin" Bu eserin 135. sayfasında şöyle demektedir: "Şeyhi, Nizami'nin bu eserini, her Farsça mısrayı 2 veya 3 Türkçe mısraya çevirerek, 2/3 oranında uzatmıştır, dolayısıyla bu bir çeviri değil Farsça başyapıtın bir adaptasyonudur."

işte Belediye Kütüphanesinde bulunan bu el yazması eserden kopya edilmişlerdir.

Otobiyografi konusunda pek de cömert olmayan yazar, öykünün bir yerinde, her kapının bir yola, her yolun da bir şehre yönlendiği İran şehirlerindeki sur kapıları sistemini canlandırmak için iki Türk şehrinin adından söz etmektedir: Edirne ve Brousse (Bursa) ilinde bulunan; antik ismi Miletopolis, bugünkü ismi Karacabey olan Mihaliç. Hacı Şadi çok iyi bildiği yerlerin ismini belirtmektedir, bundan da yazarın Rumelili veya Marmara Bölgesi'nden olduğu sonucunu çıkartmaktayız.

Hacı Şadi'nin derlemesinde bugün kayıp olan diğer epik romanlarla ilgili çok değerli bilgiler bulmaktayız. Bunlar: *İran Eki 844*'te bir bölümü bulunan Ebu Müslim'in arkadaşları tarafından onun intikamını almak için Ahmed-i Zemci'nin kumandasında yapılan savaşların konu edildiği *Zemciname*; Gence yöresinden olan Salih'in serüvenlerinin, Tebriz ve Şirvan'daki savaşlarının anlatıldığı *Salihname; Salihname*'de, Salih'in oğlunun doğumu, ona *Behzad-ı Cihansuz* lakabının verilmesi, bunun sebebinin babasının ölümünden sonra Erzincan ve Sivas'ın zındık ve inançsız beglerinin (bey) ona karşı birleşerek elinden bütün topraklarını almaları; Behzad'ın onları yenmesi, daha sonra Rum kayserinin üzerine yürüyerek onu da yenip kızıyla evlenmesi; fetihlerini Mağrip (Kuzey Afrika) şehirlerine kadar ilerletmesi, bir av sırasında *Cin Abdurrahman-i* adlı bir ruhun kızına âşık olması, o kızdan Feramuz adında bir çocuğunun dünyaya gelmesi, ancak çocuğun *Rad-i Div*[1] tarafından kaçırılması, çocuğu kurtarmaya giden Behzad'a *Şarşar-i Div* tarafından büyü yapılması gibi serüvenler anlatılmaktadır. Behzad ve Feramuz'un hikâyeleri *Ebu Müslim* romanında önemli bir yer tutar. Yine bu ikilinin serüvenlerinin Selçuklular'ın Kafkasya'ya yaptıkları akınlardan ve Bizanslılarla yapılan ilk çatışmalardan esinlendiğini düşünmekteyiz. *Eski Türk Fonu 60* sayılı el yazmasının 103. varağının ön yüzünde bulunan *Azerbaycanname* ibaresi özel bir ilgiyi gerektirmektedir: Kahraman Mahlan'a bayraklar, sancaklar, davullar, köslerle birlikte Azerbaycan'da fetihler yapması ve orada bir tı-

1) "Ra'd Dev" ya da "Ra'd Cazu", *Battalname* ve *Kahramanname*'de de karşımıza çıkan "canavar"dır.

mar kurması için tam yetki verilir; ilk önce Nahçıvan bölgesini ve Şiran (muhtemelen Şirvan) Kalesi'ni alır, begini öldürür ve halkı Müslüman olmaya zorlar. Hacı Şadi, bu öykünün devamının *Azerbaycanname*'de olduğunu söyler. Bu eserin, büyük olasılıkla Arapların, Maslama'nın kumandasında Şirvan ve Dağıstan'a yaptıkları seferlerde, 723 yılında Derbend'i zapt ederek Şirvan prenslerini boyundurukları altına almaları ve yöreye 14.000 Suriyeliyi yerleştirerek bir koloni kurmalarından esinlenerek oluşturulduğunu düşünmekteyiz. 731 yılında Maslama'nın yerine geçen Mervan tahta çıkışına kadar Kafkaslar'da savaşlarını sürdürmüştür. Maslama'nın fetihleri, halk gelenekleri doğrultusunda, Ebu Tahir'in anlatısının Dağıstan'ın[1] dağlı halkları arasında gördüğü büyük rağbetten dolayı Ebu Müslim'e atfedilmiştir. Öte yandan, her iki isim arasındaki, Müslim ve Maslama isimlerinin Arapça yazılımlarındaki aşırı benzerlik, bu yanılgının temelinde yatan neden olabilir mi?

Hem Hacı Şadi hem de *Saltıkname*'nin[2] derlemecisinin söz ettiği *Kerb Gazi*'nin hikâyesi ise başka bir tür esinlenmedir. Kerb Gazi, Kerbela trajedisinin kurbanlarının intikamını almak için Emeviler'e karşı savaşırken şehitlik mertebesine ulaşan on yedi savaşçıdan biridir; İmam Hüseyin, bir dramın yaşandığı Kerbela Ovası'nda öldükten sonra kafası kesilerek Mısır'a getirilmiş ve burada Malik Ejderi'nin[3] kızı olan Şafiye adlı sofu bir genç kız tarafından gömülmüştür. Erkek kıyafetleri giyen genç kız, Şah Hüseyin'in mezarının üzerinde antik Amazonlar gibi göğüslerini kestikten sonra Yezid'e karşı yürümek için babasının ordusunun başına geçmiştir. Nil kıyılarında kendisinden çok daha kalabalık bir ordu ile karşılaşır; fakat nehirden aniden çıkan bir alay timsah Heretikler'i parçalara ayırır ve kızı kurtarır. Bu mucizevi zaferden sonra, Ömer-i Ma'ad'ın oğlu Kerb Gazi'ye çağrı yapar, o da Mağrip'ten hareket ederek yedi bin kişilik bir ordu ile Safiye'ye katılır. Suriye'de yendikleri Mervaniler, boyun eğer gibi yaparlar

---

1) Bkz. N. de Khanikof, "Mémoires sur les inscriptions musulmanes de Caucase", JA, 5. série, t. XX, Paris 1862, 78-79; bkz. s. 81-82.

2) "Abu Muslim Name", A. F. 57, ff. 24 bis v, 263 v; "Saltıkname", ff. 130 sq.

3) *Saltıkname*'ye göre adı Kahire'dir ve Amr'ın kızıdır (alttaki nota bakınız); Amr ve Ömer-i Ma'add muhtemelen aynı kişi olmalıdır, bu durumda genç kız da Kerb'in kız kardeşi olmaktadır.

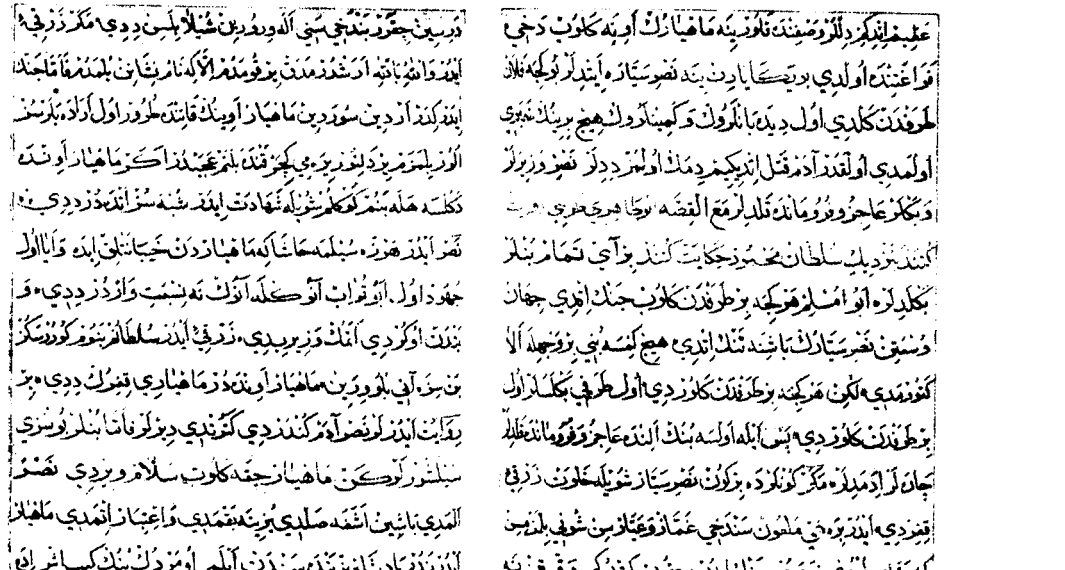
ve onların onuruna bir şölen düzenlerler; ancak bu şölen sırasında verdikleri zehirli bir şerbet ile Kerb'i ve onun tüm gazilerini öldürürler;[1] şerbeti içmeden önce durumdan haberdar olan Safiye, Mısır'a kaçmayı başarır. Anadolu'nun, Selçuklular ve Selçuklular sonrasında zaferlerle dolu fethedildiği dönemlerde çok büyük bir yayılma gösteren bu epik edebiyat üzerine, Hacı Şadi'inin *Ebu Müslimname*'sinde, ondan da fazla *Saltıkname*'de çok fazla detay bulacağız.[2]

1) Kerb'in destanı aynı epik döneme ait olduğu için Muaviye'nin emriyle bir şölen sırasında zehirlenerek öldürülen Malik El-Aştar ile benzerlik gösteren bir unsur. Kerb'in, epik gelenek doğrultusunda, *Ebu Müslim* romanında ve *Cüneydname*'de de bahsedilen, Esed bin Kerb adlı bir oğlu olur.

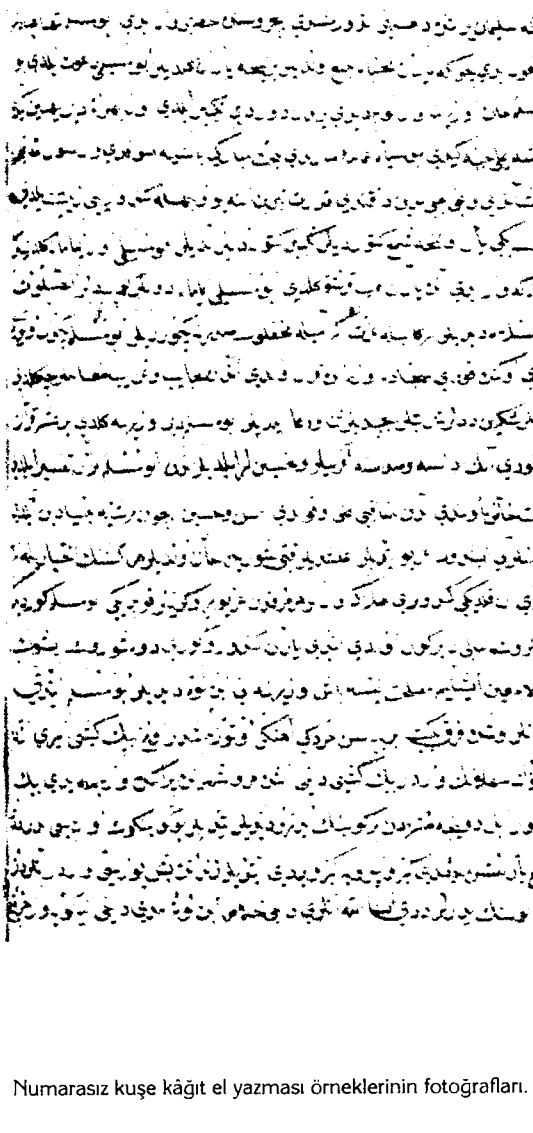
2) Anılan eserlere, H. Vambéry tarafından bulunan (bkz. "Cagataische Sprachstudien" Leipzig 1867, 37-38) Doğu Türkçesi ile yazılmış *Mızrabşahname* adlı el yazmasını da eklemek doğru olacaktır; Harzemşahlar'ın listesinde. H. Vambéry adını boş yere aradığı bu şehzade, Ebu Müslim'in yoldaşı. silah kardeşi ve kayınbiraderi olduğu için çok şanslıdır. bu nedenledir ki *Zemciname* ve *Mızrabşahname* Ebu Müslim döneminin epik eserleri arasına girmişlerdir.

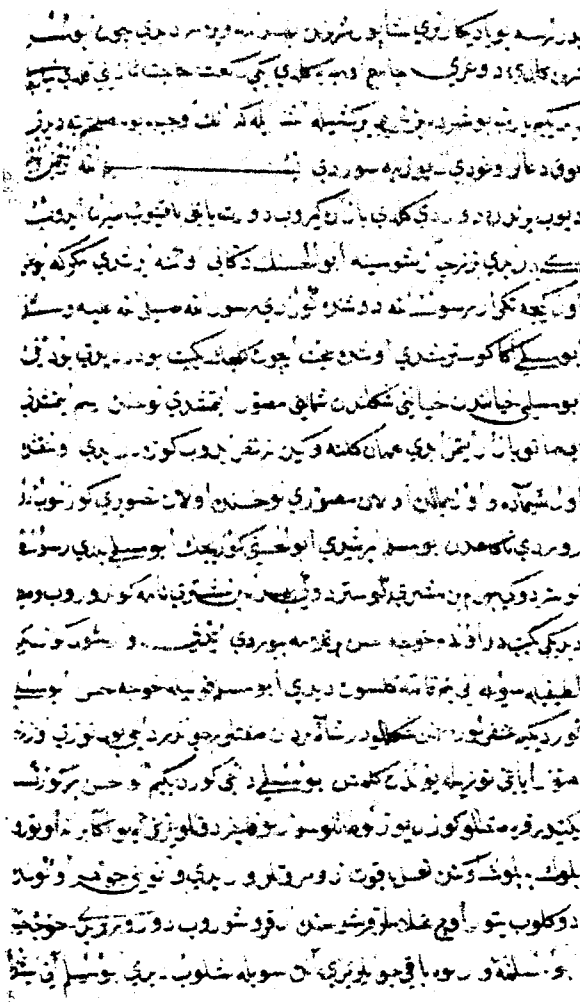
Numarasız kuşe kâğıt el yazması örneklerinin fotoğrafları

Numarasız kuşe kâğıt el yazması örneklerinin fotoğrafları.

Numarasız kuşe kâğıt el yazması örneklerinin fotoğrafları.

Numarasız kuşe kâğıt el yazması örneklerinin fotoğrafları.

Bu eserlere, Arap-Bizans seferlerinin kahramanlık destanlarından esinlenen *Ebu Müslim* romanına epik gelenek zinciri ve buna benzer olarak tarikatlann ve loncaların geleneksel *silsile*si ile bağlanan *Cüneydname*'yi de eklemek gerekir. Bu romanın kahramanının şecere olarak Hz. Ali'ye, nesep olarak da Ebu Müslim'e bağlı olduğu kabul edilmektedir. Şiilikten esinlenen ve olayların merkezinin Sivas olduğu, bu eserin önce Farsça yazıldığı, daha sonra 914 / 1508 yılında Türkçeye çevrildiği zannedilmektedir.[1] Yüzyılın dönüm noktasının Şii eğilimli halk edebiyatının yeniden doğuşu olduğu ve bunun yayılımı için de *Ebu Müslim* romanının bir propaganda aracı olarak Safevi taraftarı olan Ahiler tarafından kullanıldığı anlaşılmaktadır. Ebu Müslim'in, bugün hâlâ Türk halkının bazı kesimlerinde geçerli olan "Şiiliğin koruyucusu" karakterini, o dönemde edindiğinden söz etmek mümkündür. Safevi Hükümdarı Şah İsmail (1487-1524)'in soyağacı ile Ebu Müslim'e epik gelenek atfedilen şecere arasında bir yakınlık kurmak çok ilginç olacaktır: İsmail, Şeyh Haydar'ın oğlu, Şeyh Cüneyd'in torunudur; Ebu Müslim ise efsanede, Esed'in oğlu, Cüneyd'in torunudur. Sadece dedelerinin ismi aynı değildir, zira Esed ve Haydar, Ali'nin aynı anlama gelen iki lakabıdır: "Aslan". Kendimizi, acaba bu soyağacının esere Safevi propagandası döneminde eklenip eklenmediği konusunda sorgulamamız gerekmez mi?

Bu varsayımın desteği ile başka bir konuya da değinmemiz gerekiyor. *Ebu Müslim* romanının en güzel el yazmalarının, -özellikle Paris Ulusal Kütüphanesinde bulunanlarla İstanbul Belediyesi Kütüphanesinde bulunan el yazması- XVI. yüzyıla aittir. Ancak *Ebu Müslim* romanının içine sadece Şii ideolojisi sinmemiştir: Eser insancıl, ırklar üstü, hatta inançlar arası bir karakter taşımaktadır. Bu özellikler, bilhassa Yahudi Mahyar ve onun Ebu Müslim'in davası için gösterdiği özveriyle ilgili bölümde ortaya çıkmaktadır. "Önemli olan, insanın soylu yüceliğidir!" der Ebu

1) İstanbul Süleymaniye Kütüphanesinde *Cüneydname*'nin bir el yazması bulunmaktadır: "Fatih 4354". Rebiülevvel 969 (Kasım 1561) tarihinde kopyalanarak yazılmıştır; derlemecisi 914 / 1508 yılında Farsçadan çevirdiğini belirtmektedir (Bkz. varak 337 ön ve arka yüzler). Kahraman Cüneyd, Hamza ve Ali ile ilişkilendirilmektedir: Ebu Müslim'in büyükbabası olarak söz edilmekte ve eserin sonunda okuyucu, öykünün devamı için *Ebu Müslim* romanına yönlendirilmektedir (bkz. varak 337 ön yüz).

Müslim ve devam eder: "Yahudi veya Müslüman olunabilinir ve aynı zamanda iyilik yapılabilir." İşte bu ideoloji, XV. yüzyılda Şeyh Bedrettin isyanının itici gücü olmuştur ve Bedrettin'in en coşkulu, tutkulu çıraklarından biri olan Torlak Kemal, bir Yahudi'dir.[1] Zanaatkârlar ve şehirlerde en kötü sosyal koşullarda yaşayan halk kesimlerinin bu harekete destek vermesi, aslında dinî görüntüsünün altında toplumsal taleplerin dışa vurumu olmuştur ki Ebu Müslim'in ölümünden sonra İran dünyasını sarsan siyasi-dinî başkaldırılarla benzerlik taşımaktadır. Anlaşılan odur ki *Ebu Müslim* romanı, Ahilerin aracılığı ile Şeyh Bedrettin'in yandaş çevrelerine yayıldı ve onun kişiliğinde ve ona özgü bir hoşgörü ve insancıllık karakteri oluştu.

Bu arada, değişik derlemecilerin *Ebu Müslim* romanına kattıkları daha sonraki dönemlere ait tarihî detaylara rağmen, Ebu Tahir'e atfedilen öykünün dokusu tüm el yazmalarında aynı kalmıştır. Tarihin son derece özgürce yorumlanmış olmasına rağmen hikâyeye yaptığı esinlenme, hatta etkileme bir gerçektir.

Daha önce de belirttiğimiz gibi İbn Halikan'ın öyküsü romana oldukça benzerdir. İkisinin aynı ortak kaynaklardan yararlandıkları anlaşılmaktadır.

Öykünün arka planı, Nasr-ı Seyyar yönetimindeki Merv şehrinde geçen olaylardan etkilenmiştir: Ebu Müslim'in de katıldığı sokak çatışması, Merv'in alınması ve valinin kaçması, şehrin Nasr tarafından tekrar alınması, nihai yenilgisi, ülke topraklarından kaçışı vb. Zamanın ve sözel anlatımların etkisi ile bu olaylar değişime uğramışlardır; vereceğimiz birkaç örnekten de anlaşılacağı gibi efsanevi anılar ve halk hikâyeleri ile yoğurulan tarih, bazen tanınmaz hâle gelmiştir. Ebu Müslim'in katili Halife Ebu Cafer El-Mansur'un kişiliği iki şekilde ele alınmaktadır: Katil Halife Ebu Cafer, tahta yeni Halife El-Mansur'u oturtan Ebu Müslim'in arkadaşları tarafından yenilir ve cezalandırılır; Nasr-ı Seyyar Ebu Müslim tarafından yakalanır ve asılır. Devletin tüm işleri ile ilgili kararları veren Horasanlı kahramandır, payitahtı Şam'dan Bağdat'a taşıyan odur, nazırları (bakanları) atar, halifelik katına ilk olarak

---

1) Bkz. Franz babinger, "Schejch Bedr ed-din, der Sohn des Richters von Simav", Der Islam IX, 1921, 1-106; A. D. Novicev, "Krest'janskoe Vosstanie v Turcii nacale XV. veka, Problemy Vostokovedenija", 1960, s. 67-81.

nail olmak isteyen Ebu Cafer'i vazeder vb. Ancak akıp giden yüz yılların ve sözel anlatımların yarattığı değişimlere rağmen, olayların halkın hayalinde bıraktığı, Ebu Tahir'in öyküsüyle bize ulaşan nesnel anılar hep kalır. Bir Haccac bin Yusuf'un acımasız tiranlığı, memnuniyetsizliğin ifade edildiği eylemlere karşı yapılan acımasız ve kanlı bastırma hareketleri, başta Süleyman-ı Kesir olmak üzere *Abbasi davası*nın liderlerinin Ebu Müslim'e karşı besledikleri kin ve düşmanlık duyguları, Nasr-ı Seyyar'ın umutsuz kaçışı vb. Zaman içerisinde, yapılan katkıların etkisi sonucunda Ebu Müslim'in çok yönlü bir role soyundurulması ile silikleşmeye başlayan hatta tamamen silinen Abbasi propagandası, eserde hep canlı kalmıştır ki buna peygambere atfedilen şu söz tanıklık etmektedir: "Abbas'ın hanedanı dünyanın sonuna kadar hüküm sürmelidir ve suları asla kurumayacaktır!"[1] Ona atfedilen hikmet ve veciz sözler hayal gücünün ürünleri de olsalar peygambere yalan söylettirilemeyeceği prensibinden hareketle bunun Abbasi halifeleri dönemine, o da olmazsa Abbasi propagandası dönemine tarihlendirmek gerekir.

Ebu Müslim romanı aynı zamanda, en az ikisi bilgimiz dâhilinde olan tarihî eserlere de kaynaklık etmiştir. Hinduşah bin Sancar Nahçivani 724 / 1324 yılında çok eklemeler yaparak yazdığı, El-Fahri'inin eserinin Farsça uyarlamasında, Ebu Tahir Tartusi'nin elinden çıkmış *Ebu Müslimname*'yi yararlandığı kaynaklar arasında sıralamaktadır.[2] İkincisi ise 1195 / 1780 yılında Dağıstan'da Arapça olarak yazılmış, yazarı bilinmeyen Arapların ve Ebu Müslim'in soyundan gelenlerin Şirvan'a yaptıkları seferleri, Ebu Müslim'i Dağıstan dağlılarının geleneğine uygun olarak Arapların lideri olarak algılayıp araştıran hiç yayımlamamış küçük bir el yazmasıdır.[3] Abbasiler'in Göz Bebeği ile ilgili bilgiler Ebu Tahir'in yazdığı eserden alınmıştır. N. de Khanikof, Buhara'dan getirdiği ve *Ebu Müslim* romanının Farsça versiyonunu içeren bir el yazmasının analizini yapmıştır. Yazar, eski bir dille ve Hora-

1) Bkz. s. 137 (AF 60. ff. 68 v. Sq.).

2) Bkz. Hinduşah ibn Sancar Nahcuvani: "Tacarib-us-Salab", Téhéran 1934, X-XI.

3) Bkz. N. De Khanikof, "Mémoire sur les inscriptions du Caucase", JA. 5. série. XX. 1862. 78-98.

san sözcüklerinin sıralanış biçimi ile yazılan bu eserin, İran'da hiç tanınmadığını, buna karşın Transoksiyan'da ve Kafkasya'da çok bilindiğini bildirmektedir. Buna, doğrudan olmayan bir tanıklık sonucu öğrendiğimiz bir olayı eklemek zorundayız: Hiva'da, içeriği *Ebu Müslim* romanı olan, 550 / 1155 yılına tarihlendirilen bir el yazması H. Vambéry tarafından bulunmuştur. Bu olay, başka hiçbir bilgi verilmeden Fuat Köprülü tarafından anlatılmıştır.[1] Biz, H. Vambéry'nin eserleri arasında Hiva'da[2] keşfedilen bu el yazmasına ait ibarelere rastladık; ancak yazılış tarihinin el yazmasının neresinde yazılı olduğunu bulamadık, eğer verilen tarih teyit edilmiş olsaydı bu el yazması, *Ebu Müslim* romanını içeren en eski el yazması olacaktı.

Ebu Müslim'in Ahiler tarafından yayılan kültünün, nasıl ermişlerin yaşamına değin edebiyatın (hajiografi) repertuvarına girdiğini daha önce görmüştük. Ancak loncaların edebî repertuvarlarına giren epik roman, loncalara ait başka tür bir edebiyatı etkilemekte gecikmedi: Fütüvvetnameler. Bu varsayım, elimize yeni geçen bir belgenin incelenmesi sonucu onaylanmış oldu. Bu belge, Lahor'da XVII. yüzyılda Farsça olarak yazılmış üç adet fütüvvetname içeren Louis Massignon'a ait özel bir el yazmasıdır; sözü geçen fütüvvetnamelerden birinin adı *Zemciname*'dir; *tüfek* kullananlara yönelik yazılmış, tüfeğin kullanımında geçerli olan pratik ve manevi kuralların yazılı olduğu bir derlemedir; bilinen *tüfek* sözcüğü önce "içine koyulan taşların üflenerek atıldığı boru"yu, daha sonra "ateş sopası"nı ve son olarak da adı geçen fütüvvetnamedeki anlamıyla "alaybozan" da denilen fitilli tüfek için kullanılmıştır. Bu metin bize, *tüfekçi* loncasının başının Ebu Müslim'in yoldaşı Ahmed-i Zemci olduğunu göstermektedir.

"Eğer sana tüfekçi zanaatını kim icat etti diye sorarlarsa, onlara de ki: Ahmed-i Zemci Bey icat etti." der metin. Yine metnin başka bir yerinde: "Ahmed-i Zemci Bey, Ebu Müslim Bey'in zamanında ortaya çıktı ve Hz. Muhammed'in ailesi üzerindeki hak talebine katıldı... Ebu Müslim ne zaman ki başkaldırısını hazırla-

1) Bkz. "Türkiye Tarihi", s. 212.

2) Bkz. "Cagataische Sprachstudien", 37; "Geschichte Bochara's", I, 43.

maya başladı, Ahmed-i Zemci ona katıldı."[1] denilir.

Aynı metinden, ilk tüfeğin imalatında Demirci Ahi Hurdek'in çalıştığını öğrenmekteyiz. Fütüvvetnameye göre Tüfekçi Loncası'nın başı olan Ahmed-i Zemci, keçe elbisesi, sopası ve üflemeli tüfeği ile birlikte yaya olarak Ebu Müslim'in yanında yer alan savaşçı-derviştir.

Ahmed-i Zemci, aynı zamanda, ata binmesi, kılıç taşıması caiz olamayan, yaya olarak ve sadece basit bir sopa ile dövüşmesi gereken, dönemin İranlı molla simgesini oluşturmaktadır. Bu mollayı, halkın hayal gücü zafere ulaştırmış, ondan bir kahraman yaratmış ve onun simgesi olan tüfeği de bizzat Hz. Ali'nin kendi sopasından yaptırmıştır. Aynı Ahmed-i Zemci, efendisinin ve ustasının katledilmesinden sonra, onun kan bedelini talep eden isyan hareketinin başına geçmiştir. Ahmed-i Zemci, Ebu Müslim dönemine ait, konusunun Ebu Müslim'in katlinden dolayı çıkan başkaldırılardan esinlendiği *Zemciname* gibi bir eserin kahramanı olmuştur.[2] Bu *Fütüvvetname*'nin ilk tüfeği yapan zanaatkâr olarak sözünü ettiği Demirci Ahi Hurdek'e gelince; o da Ebu Müslim'in baltasını döven Mervli Ahilerin ustası olmuştur. Konusunu ettiğimiz belge tek değildir: Abdulbaki Gölpınarlı, İstanbul'daki Millet Kütüphanesinde bulunan fütüvvetnamelerin birinde, Tüfekçi Loncası ile ilgili olarak bu loncanın liderinin Ahmed-i Zemci olduğunu ve barut imal etme sanatının sırrına da bizzat sadece Ebu Müslim'in vakıf olduğunu yazdığını tespit etmiştir.[3] Bu belge bir kez daha, Ebu Müslim'in loncaların epik

---

1) Bu "Fütüvvetname", H. M. Kassim tarafından Fransızcaya çevrilmiştir. "Etudes sur le Corporations Musulmanes Indo-Persanes", Revue des Etudes Islamiques. 1927, s. 264-271.

2) *Zemciname*'nin Paris Ulusal Kütüphanesinde muhafaza edilen ve daha önce sözünü ettiğimiz parçalarının dışında, İstanbul Üniversitesinin kütüphanesinde bu esere ait sekiz parça daha bulduk; bunlar XIX. yüzyıla ait, kahvehanelerde ve kıraathanelerde okunmak için kötü yazılmış defterlerdir. Şu katalog numaralarını taşımaktadırlar: T. 1146, 1153, 1147, 1148, 1150, 1158, 1159. Öykü, sanki *Ebu Müslim*'in devamıymışçasına kaleme alınmıştır. *Zemciname*'nin ilk cildinde (T.1158,f. 4 r) Mızrab ile Ebu Müslim'in kız kardeşi Sekine Banu'nun evlenmelerine tanıklık ediyoruz; 9. ciltte ise (T. 1148, f. 40 r). Ayrıca Ebu Müslim'in katili Ebu Cafer'in cezalandırılması konu edilmektedir.

3) Bu füttüvetnamenin katalog numarası: "seriye no. 898"dir. Bkz. Abdulbaki Gölpınarlı, "Fütüvvet-Name-i Sultani ve Fütüvvet hakkında bazı notlar", İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası, XVII, 150.

ve efsanevi geleneği içinde ne kadar önemli bir yeri olduğunu kanıtlamaktadır: Abbasilerin Göz Bebeği, sadece Ahilerin lideri ve simgesi olmakla kalmamıştır, epik romanın bıraktığı etki o kadar güçlü olmuştur ki onun yoldaşları da başka loncaların ustaları ve simgeleri olmuşlardır.

İKİNCİ KISIM

GİRİŞ

Takip eden sayfalarda Ebu Müslim romanının analizi bulunmaktadır. Bu analizi oluşturmak için Paris Ulusal Kütüphanesinde bulunan el yazmalarını karşılaştırdık; karşılaştırmalarını yaptığımız el yazmaları şunlardır: *Eski Türk Fonu* No. 57, 58, 59 ve 60 ile *İran Eki* No. 842, 842 bis (tekrar), 843 ve 844. Analizimizi, İstanbul Belediye Kütüphanesinde bulunan B 14 sayılı el yazmasının katkılarıyla zenginleştirdik. Öykünün uzunluğundan dolayı, eserin aksiyonuna katkısı bulunmayan unsurları çıkarttık. Bunlar: Ebu Müslim'in, Şarşar Dev'in büyü yaptığı Behzad'ı bulmak için Kafdağı'nın zirvelerine yaptığı yolculuklar ve küçük bir çocukken *Ra'd Dev* tarafından kaçırılan Feramuz'un serüvenleridir. Öyküde, Tuslu Tahir'in tüm epik hikâyelerinin arka planlarını oluşturan bu harikulade serüvenlerin yerlerini belirten notlar koymakla yetindik. Öykünün bu bölümü bir folklor incelemesi veya bir Türk-İran demonoloji incelemesi için ilginç bir temel olacaktır. Bitmez tükenmez savaş sahnelerini ya kısalttık ya da görmezden geldik. Buna karşın, eserin dinî veya tarihî olguların incelenmesine yardımcı olabilecek ve aydınlatabilecek, özellikle Ahileri kapsayan bölümleri ve bunlara yönelik her türlü unsuru büyük bir sadakatle olduğu gibi koruduk. Öykünün naif ve Orta Çağ'a has karakterini incitmemek için el yazmalarındaki deyimlere mümkün olduğunca sadık kaldık ve kendi bilgimizden bir şeyler ek-

lememeye özellikle özen gösterdik. Bu arada, okumayı daha da kolaylaştırmak amacı ile başlıkları ve bölümleri paragraflar hâline getirdik. Bu bölünmüşlüğün, hiç kesilmeden baştan sona sürekli olarak devam eden orijinal el yazmaları metinlerinde bulunmadığını özellikle belirtmek isteriz. Yaptığımız bu işin, oryantalistlerin aradıklarını bulabilmeleri için ölçüsüzce uzun bir öyküyü baştan başa okuma zorunluluklarını ortadan kaldırmak için yararlı, hatta mutlaka gerekli olduğunu düşünmekteyiz. Uzun epik öyküleri, özellikle Türk destanlarını okuma alışkanlıkları olanlar dahi *Ebu Müslim* eserinin akış şekline, öykünün devamlılığına, giderek artan ilginçliğine ve sürükleyiciliğine, dramatik olayların yoğunluğuna ve bazı bölümlerinin patetik ve insancıl yönlerine hayran kalmaktan geri duramayacaklardır. Bu tür eserleri gerek Türkçe gerekse Farsça olarak çok defa okumuş ve incelemiş bir insan olarak en son şunu itiraf edebiliriz; uzunluğuna, zaman zaman monotonluğuna karşın *Ebu Müslim* romanı, Doğu epik halk edebiyatı türünün bir başyapıtıdır.

HORASAN TEBERDARI

EBU MÜSLİM'İN ÖYKÜSÜ

...VE TUSLU EBU TAHİR BÖYLE ANLATTI SULTAN MAHMUD'UN HUZURUNDA...

I. Melun heretik Mervanilerin halifeyi ele geçirmesi ve bundan sonra gelen kötülükler

İnsanların hükümdarı Halife Ali, İbn-i Mülcem'in[1] hançer darbesi altında düşünce oğulları Hasan ve Hüseyin, cansız bedenini, yıkamak ve tabuta koymak için kaldırdılar. Aniden bir şekil belirdi. Yüzü peçeli, dizginlerinden bir deveyi tutan meçhul varlık, halifenin vücudu ile birlikte tabutu aldı ve kılıcını, Zülfikar'ı, devenin üstüne vurdu, sonra uzaklaştı. Meraktan hareketlenen Hasan, şekilin peşinden koşuşturdu. Meçhul varlık siyah peçesini hafifçe araladı ve Hasan babasını tanıdı...[2]

Sonra, melun Muaviye, Halife Hasanı zehirledi ve onun yerini aldı. Ondan sonra oğlu Yezid, müminlerin emiri Hüseyin'in üzerine ordularını gönderdi ve şehitlerin kanı Kerbela Ovası'nı

---

1) Halife Ali. Kufe Camii'nde harici İbn Mülcem tarafından hançerlenir ve 24 Ocak 661'de ölür.

2) Bu efsane Bektaşi dervişlerin geleneğine girmiştir. Her el yazmasında bulunur: ancak her defasında eserin değişik bölümlerindedir: Bazen hikâyenin başında (A. F. 57, f. 1lr) bazen Ebu Müslim'in Meşhed-i Ali'yi ziyareti sırasındadır (Belediye B. 14. 210-211).

kapladı.[1] Cuma vaazında Halife Ali'ye küfretmeye başladılar; ona "Ebu Turab" diye bağırarak.[2] Ve işte dünya böyle heretik oldu!..

Şehadetinden bir önceki gece, müminlerin emiri Hüseyin, Ömer bin Ümeyye'yi çağırır ve Muhammed ibn Hanefiyye'yi katliamdan kurtarmasını emreder. Ömer, çocuğu sırtına alır ve heretiklere görünmeden Kerbela Ovası'nı terk eder. Ertesi gün saklandığı yerden çıkar ve şehitleri gizli bir yerde toprağa verir; fakat döndüğünde Muhammed ibn Hanefiyye'yi bıraktığı yerde bulamaz; çünkü Mehdi o olacaktır. Bu, çok bilinen bir hikâyedir![3]

Çok fazladır, Halife Hüseyin'in intikamını almak için ayaklananlar. Önce Malik Ejderi Nah'i'nin[4] kızı Safiye ayaklandı, haber saldı Ömer-i Ma'ad'ın oğlu Kerb Gazi'ye. O da yedi bin adam topladı ve geldiler Mervan'la cenk etmeye ama yenik düştü. Bir şölen sırasında kahpece zehirlediler onu ve heretikler bütün gazileri öldürdüler. Onun ardından, oğlu Esed bin Kerb de şehit düştü; sonra Cüneyd, Salih, Behzad bin Salih ve diğerleri; on yedi yiğit kahraman şehit oldu.[5] Melun heretikler, öyle şeyler yaptılar ki hiçbir zındık, dinsiz dünyanın ilk gününden beri bunların yaptıklarını yapmadı!

---

1) Halife Hasan, eşlerinin biri tarafından 669 yılında zehirlendi; Emevi karşıtları ölümünden Muaviye'yi sorumlu tutarlar; Hüseyin ve ailesinin katledilmesi ile neticelenen Kerbela trajedisinin tarihini ise: 9-10 Muharrem 61'dir (9-10 Ekim 680).

2) "Ebu Turab", yani "Toprağın Babası" Halife Ali'ye gülünç olsun diye düşmanlarınca takılmış bir lakaptır. *Ebu Müslim* romanında bunun popüler açıklaması şöyle yapılmaktadır: Halife Ali çocuk iken yerde kumla oynamaktadır, o sırada oradan geçen Hz. Muhammed'in gözüne ve genzine çocuk Ali'nin oynarken kaldırdığı toz toprak kaçar, o da iki öksürük arasında Ali'ye "Hadi kalk ayağa, Ey toprağın babası!" der. Bu anektodun hemen hemen benzeri Kemal Samancıgil'in *Bektaşilik Tarihi*, s. 184.'te vardır: Ali sempatizanları, düşmanlarınca "Ebu Turabiler" veya "Turabiler" olarak adlandırılırlar. Emevi halifeleri döneminde cuma ezanı ve namazında Halife Ali'ye karşı küfür ve hakaret etmek gelenek hâline dönüşmüştür.

3) Burada Muhammed-i Haneffiye ile Ali bin Hüseyin Zeynel Abidin birbirleriyle karıştırılmaktadır. Kerbala katliamından kurtarılan çocuk, Hüseyin'in oğlu, Ömer bin Sa'd tarafından kaçırılan Ali Zeynel Abidin'dir.

4) Ali'nin lonca yoldaşı Malik Ejderi epik bir dönemin "merkezini" oluşturmuş ve bununla ilgili Evliya Çelebi bazı bilgiler vermiştir (bkz. *Seyahatname*, VII, İstanbul 1928, 635 sq.). Konu edilen Ali'nin davasını kucaklamış olan Nah kabilesinden Haris El-Aştar'ın oğlu Malik olup Muaviye tarafından bir davet sırasında zehirlenerek öldürülmüştür (bkz. Taberi, III, 578, 582, 620 sq., 653 sq., 658 sq., 664, 670 sq., 676 sq., 682, 687, 693). Kerb Gazi Destanının aynı epik döneme ait olduğu sanılmaktadır.

5) 17 ve 72 sayılarının önemi ile ilgili olarak, bkz. s. 110.

Muaviye, Yezid ve Mervan'dan sonra Abd-El-Melik, halifelik tahtına oturdu.[1] Mervaniler Suriye'yi, Mısır'ı ve Horasan'ı zapt ettiler. Bütün Fars ülkesi ve bütün Arabistan heretik oldu.

II. Bu sırada Merv şehrinde gelişen olaylar

O zaman, Merv şehrinde Sahr bin Abdullah diye bir padişah vardı.

Bu adam, peygamber ailesinin düşmanı melun bir heretikti. Ve bir de Abdullah bin Kesir isminde bir *reis* vardı. Sünni'ydi, iyi Müslüman'dı ve Halife Ali'yi severdi.[2] Bir gün, heretiklerle Müslümanlar arasında anlaşmazlık çıktı ve Abdullah'ı, Ali'nin taraftarı olmakla suçladılar. Karışıklık o kadar büyüdü ki halife, Merv'e güçlü bir adam göndermek zorunda kaldı ve bunun için Nasr-ı Seyyar'ı seçti.[3] Nasr, isyancıları yendi, Abdullah ise mücadele sırasında öldü. Oğlu Kesir, tutsak düştü ve halifeye gönderildi. Şam'a geldiği zaman halife, Eşek Mervan karşısında başarısızlığa uğramıştı.[4] Kesir, halifenin karşısında kendini aklamayı başardı. Babasına yapılan suçlama, mallarını ele geçirmek isteyen Sahr'ın bir kurnazlığı idi. Mervan, Sahr'ı öldürttü ve Nasr-ı Seyyar'ı Horasan'ın *padişahı* ilan etti. Kesir onurlandırıldı ve Merv şehrinin *reisi* oldu.

Abdullah bin Kesir'in hizmetinde iki genç kişi vardı; iki kardeş; isimleri Esed ve Said idi. Cüneyd'in oğullarıydılar ve Cüneyd de

---

1) Abd-El-Melik beşinci Emevi halifesi olmuş, 692 ile 705 yılları arasında tahtta kalmıştır.

2) "Sünni, iyi Müslüman olmak ve peygamberin ailesini sevmek" olgusu, Safevi propagandası için kullanıldığı düşünülen, *Ebu Müslim* romanının yegâne ortodoks tavrıdır.

3) Nasr-ı Seyyar, 738 yılında Esad bin Abdullah'ın yerine Horasan valisi olmuştur. Sahr bin Abdullah ismi muhtemelen Esad bin Abdullah isminin deformasyonu sonucu ortaya çıkmıştır.

4) II. Mervan, "Eşek" lakabını çok fiziki dayanıklılığından dolayı almış olup 14. ve sonuncu Emevi halifesidir; halifeliği 745'te başlamıştır ve altmış yaşındayken 750 yılında ölmüştür; büyük cesaret örneği göstermiş olup zalim kaderini hak etmemiştir.

müminlerin emiri Ali'nin kardeşi Abdülvahhab'ın oğluydu.[1] Abdullah onlara Merv yakınlarındaki Mahan[2] köyünü vermişti; ekip biçmeleri için. Abdullah öldürüldüğü zaman, evi yağmalandı ve Nasr-ı Seyyar bütün madunların yakalanmasını emretti ama Esed ve Said kaçtılar, yanlarına Esed'in hamile karısı Kelime'yi de aldılar.

III. Esed ve Kelime'nin İsfahan'a gelmesi ve zalim Haccac'ın onlara yaptığı zulüm[3]

Kaçaklarımız, Ali taraftarlarını zalimce katleden melun Haccac bin Yusuf'un emiri olduğu İsfahan'a yaklaşıyorlardı. Said kardeşine bu korkulu şehir yerine kökenlerinin bulunduğu Basra'ya gitmelerinin daha doğru olacağını söyledi ama hamile olan Kelime, daha fazla yürüyemeyeceği için Said yoluna tek başına devam etti. Esed ve karısı İsfahan'a vardılar. Hiçbir şeyleri kalmamıştı; fakat yardımsever bir kadın onları konuk etti. Ertesi sabah, Kelime kulaklarından küpelerini çıkarıp Esed'e gidip çarşıda bozdur-

---

1) Ebu Müslim, destan ile Hz. Ali'ye bağlanmaktadır. El yazmalarına göre, Hz. Ali'nin kardeşi veya yeğeni olan Cüneyd'in torunu olduğu söylenir. Bu arada, bu akrabalık ilişkisinin, daha çok epik geleneğe ve buna eş değer olan loncalar ve tarikatlardaki "silsile" uygulamasına yönelik olduğu, "peygamber ailesine" benimsenme yoluyla fert olarak eklenmişlik ile bir ilgisi bulunmamaktadır. Cüneyd'e gelince: o da bir epik dönem kahramanı olup Ebu Müslim'e bağlanmıştır. Ebu Müslim'in efsanevi soyağacı ile Safevi Şah İsmail'in tarihi soyağacı arasında yapılacak bir yakınlaşma, ilginç bir çalışma olabilir. Bu soyağacının, esere, "İlham-ı Rabbani" döneminde eklenmiş olabileceğini düşünmek çok da yanlış olmaz.

2) Mahan veya Mahwan, Merv'in 3 parasang (Parasang: Eski Perslerin kullandığı 5.250 m.ye eş değer uzunluk ölçüsü) uzağında bulunun bir yerleşim birimidir; Coğrafyacı Yakut (1178-1229) döneminde, camisinin minaresi, şehre özel bir önem kazandırmaktadır. Yine aynı coğrafyacı, El-Amrani'ye dayanarak Ebu Müslim Horasani'nin kökenini bu şehre bağlamaktadır. İbn Halikan tarafından bizlere ulaşan diğer bir gelenek de Ebu Müslim'in babasının bu küçük kasabadan olduğu, kasabanın kendi mülkü olduğu, bunun yanı sıra civardaki birkaç köyün daha sahibi olduğu ve hayvancılıkla uğraştığı; hayvanlarını satmak için zaman zaman Kufe'ye gittiği, bu seyahatlerin birinde kendisine eşlik eden Waşika adlı köle kadının İsfahan yakınlarındaki bir köyde Ebu Müslim'i dünyaya getirdiği; babası yolda öldüğü için yine İsfahan yakınlarındaki Fatik köyünde oturan İsa ibn Ma'kil El-İcli tarafından kabul edilip bu şahsın oğlu ile birlikte büyüdüğü anlatılmaktadır. Türk geleneğine göre, Mahan, Anadolu'da hükümdarlık kurmuş olan bütün büyük sülalelerin çıkış yeri olmuştur; sırasıyla Danişmendliler, Selçuklular ve nihayet Osmanlılar, Mahan ile ilişkilendirilmişlerdir.

3) "Trajik Felaket Anısı" döneminin tiran yöneticisi, Yusuf bin Haccac, Abd-el-Melik ve ardından gelen Velid'in hükümdarlıkları sırasında Irak valiliği yapmıştır.

ması için verdi. Çarşıya giderken yolda, temiz yüzüyle Haccac'ın veziri, Sünni ve iyi bir Müslüman olan Kays bin Amr'ın dikkatini çekti. Kays onu yanına çağırdı, Esed de ona tüm hikâyesini başından sonuna kadar anlattı ve evine elleri kolları hediyeler ve lütuflarla dolu olarak döndü. O gece, Kelime bir erkek çocuğu dünyaya getirdi, çocuğa Abdurrahman adını koydular: Tarih, hicri 103 yılının Recep ayını gösteriyordu. Aynı gece, Vezir Kays'ın da bir kız çocuğu oldu, adını Meymune koydular. Birkaç gün sonra Esed ve karısı, Vezir Kays'ı ziyarete gittiler. Abdurrahman bebeğin güzelliğine hayran olan Kays çocuğun yıldız falına baktırdı: "Bu çocuğun lakabı 'Ebu Müslim' olacak, 'Müslümanların babası' demek!" dedi müneccim. "Ali'nin etkisi altında kalacak, onun bir benzeri olacak. Yiğitliği ile Horasan hükümdarlığını alacak, kılıcı ile heretikleri cezalandıracak ve dinimize tekrar o güzelim saflığını ve temizliğini kazandıracak."

Bunun üzerine, Kays, Abdurrahman bebeği kucağına alıp emzirmesi için karısına uzattı. Bu sırada, Kelime de Meymune'yi emziriyordu.

Kays'ın sayesinde, Esed, Haccac'ın sarayının başkapıcısı oldu ve huzur içerisinde birkaç sene böylece akıp gitti.

Ebu Müslim dört yaşına geldiği zaman, heretiklerle "Ebu Turabiler" arasında bir çekişme başladı. Esed, elebaşlarından biriydi. Çok heretik öldürdü; ama kendi de bu dövüşte öldü ve ruhu uçup gitti. Kafasını kesip Haccac'a getirdiler. Haccac onu tanıdı ve evini yağmalamalarını, karısını ve çocuğunu yakalamalarını emretti. Kays, çocuğun ve annesinin affedilmeleri için yakardı. Onları ölümden kurtardı; ama cezadan kurtarmayı başaramadı. Zalim Haccac, Kelime'nin gözlerini oydurttu ve bütün şehre kör kadınla çocuğuna kim yiyecek veya içecek verirse onun ağır şekilde cezalandırılacağını, ilan ettirdi.

Kelime ve oğlu İsfahan sokaklarında üç gün boyunca aç ve susuz başıboş dolandılar, süründüler. Üçüncü günü akşamı, Esed'in cansız bedeninin asılı durduğu darağacının yanına geldiler. Kelime bayıldı, darağacının dibine düştü, Ebü Müslim de ağlamaya başladı. Esed birdenbire darağacından aşağıya indi ve oğlunun yanına geldi. Ona ağlamamasını, zira kendisine hiçbir

kötülüğün dokunamayacağını söyledi. Kocasının sesini duyan Kelime kendine geldi; ama Esed'in vücudu, hâlâ asılı olduğu yerde duruyordu. Ertesi gün Haccac, Esed'in vücudunu darağacından indirmelerini ve yakmalarını emretti. Darağacının altına geldiklerinde gördüler ki Esed yok olmuş. Dediler ki melekler gelip Esed'in vücudunu almışlar ve götürmüşler.

Açlıktan ve yorgunluktan artık tükenen Kelime ve Ebu Müslim, bir evin yanında dayanamayıp kendilerini yere bıraktı. Evin hizmetkârı kadın acıdı ve onlara ekmek verdi; fakat bunu gören evin sahibi ellerindeki ekmeği hırsla çekip aldı ve köpeklere attı. Sonra da dönüp onları sopayla oradan kovaladı. Aralarında eline aldığı bıçakla damdan kaçan hizmetkâr kadının peşine düştü. Zalim adam bir damdan diğerine atlarken yere kendi bıçağının üstüne düştü ve öldü. Bunun üzerine hizmetkâr kadın, bir torbaya ekmek doldurdu ve vermek için Kelime'nin ardı sıra koştu.

Ebu Müslim ve annesi İsfahan'ı terk ettiler; Nişabur yoluna koyuldular. Yolda Merv'e doğru giden bir kervana rastladılar. Yaşlı bir Sünni onlara acıdı. Kelime'yi bir eşeğin sırtına bindirdi, çocuğu da kendi atının üstüne aldı. Böylece Mahan'a kadar yolculuk ettiler.

IV. Kelime ve Ebu Müslim'in, Merv'e dönmeleri ve Kesir bin Abdullah tarafından himaye edilmeleri

Kelime yola devam edemedi; çünkü hamileydi ve doğum yaklaşıyordu. Erdemli, hayırsever yaşlı adam onu, yanına iki bin altın vererek bir hana bıraktı. Hancı kadına da para verdi ve ona sanki bacısıymış gibi bakmasını sıkı sıkı tembih etti. Kelime, bu sefer bir kız çocuğu dünyaya getirdi, adını Sekine[1] koydular.

Bir gün, köyün bütün kadınları toplanıp hasat için Mahan köyünün *Reis*i Ebülhayr'ın tarlasına gittiler. Kelime de çocuklarını yanına alıp kadınlara katıldı. Yapılan hasat işlerine bakmaya gelen Ebülhayr, Ebu Müslim'in güzelliğine vuruldu ve onunla ilgi-

1) Bazı el yazmalarında Ebu Müslim'in kızkardeşinin adı Sekine yerine Rabia olarak geçmektedir; Sekine adı Türk epik geleneğinde kullanılan isimdir; bu isim, aynı zamanda İmam Hüseyin'inde kızının adı olduğu için de tercih edilmiştir. Aynı şey Kelime için de geçerlidir, bazı el yazmalarında Halime olarak kullanılmıştır.

lenmeye başladı. Kelime'yi, çocukları ile birlikte küçük bir eve yerleştirdi, ona erzak ve hizmet etmesi için bir de kadın yolladı. Bir yıl böyle akıp gitti.

O sıralarda, Mervan'ın, Merv'e reis olarak tayin ettiği Kesir bin Abdullah, Şam'dan dönüyordu. Yol üzerindeki Mahan'da konakladı, Ebülhayr'ın evinde konuk oldu. Mahan önemli bir köydü. Binden fazla hane ve bir hamam vardı. Kesir, Kelime'yi görünce tanıdı ve ona acıdı. Onu Merv'e, kendi evine götürdü ve Ebu Müslim'e de kendi oğulları Süleyman ve Osman ile birlikte eğitim verdi. Ebu Müslim, Farsça ve Arapça okumayı öğrendi, çok eğitimli biri oldu. Fakat Kesir'in karısı, kocasının Kelime ile çocuklarına gösterdiği ilgiyi kıskandı, onları Mahan'a geri göndermeye mecbur etti. Kesir yine de onların ihtiyaçlarını karşılamaya devam etti, her cuma onları ziyaret etti. Ama kısa bir süre sonra öldü; karısı tarafından zehirlendi. Onu çok seven Merv halkı, çok görkemli bir cenaze töreni düzenledi. Nasr-ı Seyyar, oğullarını çağırdı, teselli etti. Süleyman'ı babasının yerine Merv'e reis tayin etti, Osman'a da yüksek bir makam verdi.

V. Ebu Müslim'in, iki korkunç "yumruk dövüşçüsü"nü öldürmesi ve görevinin "ilham-ı rabbanisi"ni alması

Ebu Müslim on iki yaşındadır. Mahan'da başka bir eşi benzeri yoktur. Bir gün, o bölgede "yumruk dövüşü" müsabakaları vardır ve Merd-Efgen adındaki korkunç şampiyon da bu müsabakalara katılacaktır. Ebu Müslim, köyün delikanlılarıyla birlikte oraya gider. Merd-Efgen ısrarla karşısına çıkacak bir rakip aramaktadır; ancak buna kimse cesaret edememektedir. O zaman genç Ebu Müslim'in ortaya doğru ilerlediği görülür. Merd-Efgen'e saldırır ve onu öldürür.

Bir zaman sonra, bu sefer Murgzen köyünde yine bir "yumruk dövüşü" müsabakası vardır. Peleng-Efgen adındaki korkunç şampiyon, karşısına çıkacak rakip aramaktadır. Ortaya çıkan yine Ebu Müslim olur, ileri doğru atılır, saldırır ve rakibini ölü olarak köyün meydanında yere serer. Ama Peleng-Efgen Murgzen köyünün reisidir, adamları Ebu Müslim'in etrafını sararlar. Ebu Müslim, yetmiş rakibinin hepsini yener ve köyüne döner.

Bir zaman sonra, üstünde siyah bir aba, başında keçe bir külah, ayaklarında çarıkları[1] Merv'e gider. Meydan çok kalabalıktır, ortaya bir darağacı kurulmuştur. Ebu Müslim, kalabalığın arasına girer, darağacının merdivenlerinde ak sakallı, yaşlı bir adam görür. İhtiyar, kalabalığa bağırır: "Ey, Merv halkı! Dinleyin beni! Ben bu kentte doğdum, ben hırsız değilim, kimseyi öldürmedim, kimseye kötülük yapmadım! Benim suçum, Sünni ve iyi Müslüman olmak, Ali'yi sevmek, peygamberin ailesini sevmek! Ama sevinin ey ahali, peygamber bana, heretikleri yok edecek, Mervan'ı bizzat kendisi öldürecek olan bir adamın gelişini müştuladı..." Ama yaşlı adam sözlerini tamamlayamaz; asılır. Ebu Müslim düşünceler içerisinde uzaklaşır. Karşıdan, belinde baltası ile bir muhafızın geldiğini görür. "Ah keşke böyle bir silahım olsaydı." der. "O zavallı ak sakallı ihtiyarı asmalarına izin vermezdim!"

Allak bullak olmuş bir şekilde annesinin yanına döner, bütün gördüklerini anlatır. O zaman, Kelime ona, babasının da tıpkı o ak sakallı ihtiyar gibi Ali ve peygamber ailesinin aşkı uğruna öldürüldüğünü anlatır. Ebu Müslim, babası Esed'in intikamını almak için ant içer ve kırk rekat namaz kıldıktan sonra yatar ve uykuya dalar. Birden gözleri kamaştıran bir aydınlık görür; karşısında ışık haleleri içerisinde bir varlık durmaktadır. Allah'ın peygamberi ona doğru ilerler ve başına bir hükümdarlık tacı koyar. Sonra ona bir gömlek giydirir ve beline bir kemer kuşandırır. "Ey Ebu Müslim!" der ona ve devam eder: "Hanemin intikamını alacak olan sensin. Sana verdiğim tac 'güzel yazgı tacıdır', gömlek 'bağışlayıcılık gömleğidir' ve kemer 'yücelik kemeridir'.[2] Sana verdiklerim, hiçbir fâniye nasip olmadı. Ve şimdi benim intikamımı alacaksın; Ben-i Ümeyye'den, Mervanileri öldürerek."

"Ey sultanım!" diyerek Ebu Müslim sorar: "Silahım yoktur, onları nasıl öldüreceğim?"

---

1) Türkçe bir kelime olan "çarık" Türk köylülerinin giydiği ayakkabıya verilen addır.

2) Aslında Ebu Müslim rüyasında Fütüvvet loncasına veya bir derviş tarikatına "kabul" merasimini görür (bkz. s. 63 sq.). Peygamberin ellerinden, ona da Başmelek Cebrail tarafından verilmiş olan simgeleri alır: Taç, bağışlayıcılık gömleği ve kemer ile birlikte bir silah, genellikle de bir balta bahşedilir; Muhammed, "Sana verdiklerim hiçbir ölümlüye nasip olmadı." der; çünkü hiçbir ölümlü, Kutsal Üçlünün (teslis) birer parçası olan Muhammed ve Ali'nin dışında, doğrudan doğruya "Öteki Dünya" tarafından "kabul" ü gerçekleşmemiştir.

"Arkama bak!" der Hz. Muhammed. "Bir balta göreceksin, öyle bir balta ki hiçbir insanoğlu böylesini görmedi." Ebu Müslim gözlerini kaldırır, güneşe karşı kanatları açılmış ve elinde ışıl ışıl bir balta tutan Başmelek Cebrail'i görür. "Bu baltaya iyi bak." der peygamber. "Kendine bunun aynısını dövdürt."

Ebu Müslim uyanır. Gönül gözüyle gördükleri kaybolur, fakat aydınlık içindedir ve elinde, bir kâğıt tutmaktadır; üzerinde rüyasında gördüğü baltanın şekli olan. Annesinin odasına koşuşturur. Annesi de tekrar gözlerine kavuşmuştur, görüyordur; peygamberin mucizesi sayesinde. Peygamber onun da rüyasına girmişti ve oğlunun görevini ona da bildirmişti. Oğlunun elindeki kâğıttaki balta şeklini görünce oğluna:

"Merv'de, Hübkar-i Derbendi adında bir demirci ustası var, Sünni bir Müslüman, babanın da dostuydu. Baltanı o dövecek." der.

Ebu Müslim, bir türk[1] gibi giyinir, eşeğine odun yükler ve Merv'in yolunu tutar. Demircinin, Hübkar Usta'nın dükkânının yerini sorar ama Hübkar Usta bir zaman önce ölmüştür ve oğlu Hurdek[2] işin başına geçmiştir. Ebu Müslim, Hurdek'i aramaya koyulur.

VI. Ahi Hurdek'in, Ebu Müslim'in baltasını dövmesi

Ebu Müslim, demirci dükkânından içeri girer ve siyah sakallı genç bir adamla karşılaşır. Hurdek yanında çalışan zanaatkârlara işi bırakmalarını, konuğunun geldiğini söyler ve Ebu Müslim ile birlikte çıkarlar. Hurdek, şehrin Ahi'sidir. Etrafında evler olan gü-

---

1) Orijinal el yazması metinde "türk" sözcüğü, "Hödük, kaba saba, köylü" anlamında kullanılmıştır; köylü anlamını içeren Farsça "rüstay" sözcüğünün eş anlamlısıdır (bkz. AF 58, 163v). Belirttiğimiz anlamları içeren "türk" sözcüğünün, "kentli, eğitimli ve Farsça konuşan" insanları ayırt etmek amacıyla "göçebe, taşralı ve Türkçe konuşan" insanlar için kullanılması özellikle Selçuklular Döneminde son derece yaygındır. Fuat Köprülü, Sultan Veled döneminde "Türk" sözcüğünün, "din sapkını asi" anlamına kullanılan "harici" sözcüğü ile eş anlamlı olarak kullanıldığının altını çizmektedir; bu sözcük aynı zamanda, "İran kültürünün etkisi altında kalmış kültürlü Türk" anlamına gelen "Rumi" sözcüğünün tezatı olarak da kullanılmıştır; bkz. Fuat Köprülü, Anadolu Selçukluları Tarihinin Yerli Kaynakları, 453-455; age., Anadolu Beyliklerine Ait Notlar. Türkiyat Mecmuası, II, İstanbul 1928, s. 22-26.

2) Demirci, bazı el yazmalarında "hired" olarak adlandırılmaktadır.

zel bir tekyeye götürür Ebu Müslim'i. Yoldaşları ile burada oturmaktadır. Ebu Müslim, kendini hükümdarlara layık bir konutta bulur. Ona, şerbetler, meyveler ve türlü türlü yemekler ikram ederler. Yemek bittikten sonra, Ahi'ye sebebi ziyaretini anlatır ve ona baltanın şeklini gösterir. Ahi Hurdek kafasını sallayarak "Bu silahı dövebilmek için çok demir gerekir." der.

"Evet." der Ebu Müslim. "Kırk *Rumi batmanı*[1] demir gerekiyor."

"Peki, nasıl kaldıracaksın o kadar ağır bir baltayı?" diye sorar Ahi.

Ebu Müslim gülmeye başlar. "Neden gülüyorsun?"

"Merd-Efgen'le, Murgzen'in Reisi Peleng-Efgen'i öldüren biri için çok mu ağır sence?"

"Demek o sensin?"

"Evet, o benim!" diye cevap verir Ebu Müslim ve ekler: "Ak sakallı ihtiyarı astıkları gün bu balta bende olsaydı onu kurtarabilirdim!"

"Baltanı döveceğim." der Ahi Hurdek. " Cuma günü gel."

Sonra yerinden kalkar, kendi elleri ile helva yapar, bir tepsiye koyar ve Ebu Müslim'e getirir.[2]

Bu ziyaretten birkaç gün sonra, Nasr-ı Seyyar, aynı adla anılan Kişmihin köyünün yakınlarındaki ormanda bir sürek avı dü-

---

1) Bkz. AF 57, f. 66r; B. 14: "(...) yirmi dört batman-i iraki, ama on iki batman-i rumi demir gerekir...". "Batman", tartının yapıldığı yöreye ve tartılan şeyin cinsine göre farklılık gösteren bir ağırlık ölçü birimidir; Osmanlı Döneminde bir batman 2 ila 6 okka arasında farklılık göstermektedir (Okka bir kilodan biraz fazla gelmektedir.). Bkz. Z. Pakalın, Osmanlı Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü, I, 174-175.

2) Helva yapımı loncalarda geleneksel bir töre olarak kabul edilir. Fütüvvetname geleneğine göre, Âdem, Başmelek Cebrail tarafından, taze hurmalar ile yapılan ilk helvayı yiyendir; daha sonra peygamber, Ali için helva hazırlamış, Ali, Selman-ı Pak'a vermiş ve nihayet o da Hasan ve Hüseyin'e vermiştir. Bu gelenek çok yakın zamana kadar İstanbul'da ve Türkiye'nin çeşitli yörelerinde korunmuştur; helva hazırlandıktan sonra, daha yenmek üzere sunmadan önce loncaların piri, Pir Selman-ı Pak için dualar okunurdu. Bkz. A. Gölpınarlı, Şeyh Seyyid Gaybi oğlu Şeyh Seyyid Hüseyin'in "Fütüvvet-Name"si, İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası, XVII, 34-36; age., "Fütüvvet-Name-i Sultani" ve Fütüvvet hakkında bazı notlar, 133-134; Z. Pakalın, "Osmanlı Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü", I, s. 797-799.

zenler.[1] Çünkü gölün kıyısındaki sazlıklarda dev bir kaplan yaşamaktadır ve halk, Mervan'ın yazgısının bu kaplanı öldürecek kişinin yazgısına bağlı olduğuna inanmakta. Ebu Müslim, henüz baltası hazır olmadığı için bu sürek avına katılamayacağına çok hayıflanır. Her zamanki gibi odunları eşeğinin sırtına vurur ve satmak için şehre yollanır. Yolda genç bir adama rastlar; adam Ebu Müslim'in bütün odunlarını satın alır ve ona bir balta uzatır.

"Benim adım İshak Künde-Şiken."[2] der adam. "Babam teberdardı. Bu gece rüyamda peygamberi gördüm, babamın baltasını sana vermemi söyledi. Seninki hazır olana kadar sende kalabilir."

Ebu Müslim, baltayı omzuna vurur ve Kişmihin ormanının yolunu tutar. Kaplanın sazlıkların arasından çıktığını görür. Öyle bir mücadele olur ki hiçbir dev veya peri böylesini görmemiştir. Ebu Müslim, azman kaplanı öldürür, içini samanla doldurur ve Merv'in kapısının önüne asar.

Ertesi günün sabahı, içi doldurulmuş kaplanın postunu Nasr-ı Seyyar'ın önüne getirip koyarlar. Nasr-ı Seyyar gördüğü manzaradan allak bullak olur. Şehirde, kaplanı öldürenin huzuruna gelmesini ve ona çok büyük bir ödül vereceğini ilan ettirir. O sırada, İshak Künde-Şiken'i ziyarete gelmiş olan Ebu Müslim, çığırtkanların sesini duyar; ama tuzağa düşmemek için ses çıkarmaz. Çok meraklanan Nasr, müneccimlerini huzuruna çağırtarak kaplanı kimin öldürdüğünü bulmalarını ister onlardan. Müneccimler, canlarının bağışlanması kaydıyla söyleyeceklerini bildirirler. Nasr'a:

"Bu kaplanı öldüren on altı ya da on yedi yaşlarında bir delikanlı. Üç sene içinde elinizden Horasan'ı alacak, sizin ve bütün Mervanilerin ölümünün sebebi olacak." derler.

Nasr, müneccimleri huzurundan kovar ve Ebu Müslim'i bulmak için bütün şehre çaşıtlarını salar.

---

1) Kişmihin veya Koşmahen, Merv'den Oxus (Amuderya Nehri) kıyısındaki Amol kenti yönüne doğru, bir günlük yürüyüş mesafesinde bulunan bir yerleşim bölgesidir. Eskiden büyük ve kalabalık bir nüfusa sahip olan bu kent, Coğrafyacı Yakut (1178-1229) döneminde kumlarla kaplanmış ve çölleşmiştir; Bkz. Makdisi, VI, 83; Yakut. "Coğrafya Sözlüğü / Dictionnaire Géographique", s. V. Koşmahen.

2) Bu yoldaşın, Ebu Müslim'in tarihî yoldaşı, onun öldürülmesinden sonra liderinin intikamını almak için ilk başkaldıranlardan biri olan "Türk İshak" olması lazım gelmektedir.

Ebu Müslim ise kılık değiştirerek Merv'e gidip gelmeye devam eder. Bazen bir sufi kıyafetine bürünür, kâh bir dilenci olur kâh köylü ve her seferinde Ahi Hurdek'e uğrayıp baltasının akıbetini sorar. Baltanın dövülmesi hâlâ bitmemiştir. Ama asıl "hakikat", demircinin baltayı dövebilmek için yeterince demirinin olmamasıdır.

Rivayet edilir ki Miraç gecesi, peygamber, göklerin yüksekliğinden yere bakar ve kanla kaplı bir ova görür. Kan, denizin dalgaları misali kalkıp inmektedir. Allah'ın peygamberi, yanındaki Cebrail'e sorar: " Ey Ahi! Tüm bunlar ne demektir?"

Ulu Cebrail, ona der ki: " Ey Ahi Muhammed! Orası Kerbela Ovası'dır! Senden sonra, senin asi halkın, kabilesi ve çocukları ile birlikte Hüseyin'i oraya getirtecekler, önce susuz bırakacaklar sonra da hepsini katledecekler. İşte orada gördüğün, bu şehitlerin kanıdır!"

İşte o zaman, peygamber derin bir iç çekti, ulu Tann'nın emriyle rüzgârlar, peygamberin nefesini yakaladılar ve sonra yine ulu Tanrı o nefesi bir demir parçasına çevirdi. Ve meleklere emretti; bu demir parçasını Umman Denizi'ne kadar taşımalarını ve sonra denize bırakmalarını; çünkü o demir parçası dövülerek Ebu Müslim'in baltası olacaktı.

O zaman, peygamberin gözünden iki damla yaş süzüldü; sağ gözünden akan yaş toprağa düştü, çiçek açtı; sol gözünden akan damlaysa Kerbela Ovası'na düştü ve bir ağaca dönüştü. Bu ağaç büyüdü; içinde gezinen öz su İmam Hüseyin'in kanıydı. Odunu ise Ebu Müslim'in baltasına sap oldu. Peygamberin sağ gözünden toprağa süzülen gözyaşı damlasından açan çiçeğe gelince; onu da eti Ebu Müslim'i besleyecek olan bir koyun yer.[1]

Böylelikle peygamberin iç çekmesinden oluşan demir parçasını, atası Umman Denizi'nden çıkarıp Ahi Hurdek'e ulaşmasını sağlayacaktır.

Bir gece, Ahi Hurdek Tanrı'ya ona yardım etmesi için dua eder

---

1) Ebu Müslim'in baltasının dövüldüğü demir parçası ile birçok gelenek mevcuttur; anlatılan bu versiyon, Belediye. 14. 12-13. 63. te mevcut olandır. AF 57. El yazması metinde ise Umman Denizi'nin dibinden çıkartılan ve Ebu Müslim'in baltasının dövüldüğü demirin Zülfikar'ın bir parçası olduğundan bahsedilmektedir.

ve yatar. Rüyasında atasını görür; atası, baltasını döveceği genç adamın *sahib el-dava*[1] olduğunu ve o balta sayesinde dünyayı heretiklerin zulmünden kurtaracağını, baltayı dövmek için gereken ve Ebu Müslim için gönderilen demiri gizlediği yerden almasını söyler. Ahi Hurdek uykusundan aniden uyanır, hemen demiri o yerden alır ve vakit kaybetmeksizin yumuşaması için ocağa koyar. Bir zaman sonra demiri çıkartmak için ocağın kapağını açtığında ocağın içinde kâğıtta şeklini gördüğü baltanın aynısı pırıltılar içerisinde durmaktadır. Baltayı alır, Tornacı Ebu Ali'ye götürür; o da Kerbela şehitlerinin kanıyla beslenmiş ağacın odunundan baltanın sapını yapar; çünkü şehitlerin kanı hiçbir zaman kurumaz ve "kıyametteki yargı gününe" kadar da asla kurumayacaktır. Sonra, Ahi Hurdek baltayı, parlatmak, üzerini telkari ile işletmek ve kın yaptırmak için diğer zanaatkâr Ahi yoldaşlarına götürür.

VII. Merv Ahilerinin, Ebu Müslim'e sadakat andı içmesi

Ertesi cuma, Ebu Müslim, köylüler gibi siyahlar giyinerek baltasını almaya gider. Bütün Ahilerin, Demirci Hurdek'te toplandıklarını görür. Bunlar hepsi Halife Ali Murtaza'ya dost olan kırk Sünni Müslüman'dılar. Ahi Hurdek Ebu Müslim'i onlara lider olarak sunar, Ahiler onu "Müslümanların Babası" diyerek selamlarlar. Sonra Hurdek, Ebu Müslim'e yeni yoldaşlarını tanıtmaya başlar. Önce kendisi, Ahilerin başı Demirci Hurdek, sonra Kalaycı Ahi Ebu Tahir, Tornacı Ahi Ebu Ali, Ebu Sehl-i Mah-Rü, Ebu Nasr-ı Şeb-Rev, İshak-i Künde-Şiken, Bad-i Yelda, Ahü-Pay-i Razi, Aşçı Ahi Ali, Baytar Ebu Leys, Sufi Abdurrahman, Yedi Parmaklı Yakub ve birçoğunu daha tanıtır.

"Bu kırk Ahi'den başka..." der Demirci Hurdek. "Yedi yüz yoldaşımız daha var."

Sonra, bağdaş kurup otururlar, hep birlikte yemek yerler. Yemekten sonra Ahi Baba, yedi sekiz adamın zorlanarak taşıdığı baltasını teslim eder Ebu Müslim'e. Ebu Müslim bir meşale gibi

---

1) "Sahib el-dava" unvanı "yayılımın lideri" anlamına kullanılmıştır: Ebu Müslim bu unvan ile birlikte "Muhammed'in Ailesinin Emiri" unvanını da taşımaktadır. R. Guest. A coin of Abu Muslim, JRAS, 1932. 555-556.

parıldayan baltasını eline alır ve yetmiş iki defa çevirir.[1] Hemen Ahilerin hepsi Ebu Müslim'e saygılarını ifade ederler, böylesine ağır bir baltayı kaldırmak doğaüstü bir güç işaretidir. Bunun üzerine, Ebu Müslim vaaz kürsüsüne çıkar ve ezan okur, sonra Ahilere inananların emiri Hüseyin'in şehadetini anlatır; hepsi gözyaşı dökmeye başlar. Ardından aldığı ilham-ı Rabbaniyi, annesinin tekrar görmesini sağlayan mucizeyi, kendindeki doğaüstü gücü paylaşır Ahilerle. Çok etkilenen Ahiler birer birer Ebu Müslim'in önüne gelirler, kendi ellerini onun elinin içine koyarak ant içerler; tüm bedenleri ve ruhlarıyla onu takip edeceklerine, Muhammed ve Ali'nin yolundan asla çıkmayacaklarına ve şehadetlerine dek heretiklerle savaşacaklarına dair. Sonra Ebu Müslim bu yeni yoldaşlarından izin ister ve herkes dağılır.

VIII. Cami savaşından

O günden sonra, Nasr-ı Seyyar hiç rahat yüzü görmedi. Olaylar giderek artıyordu: Önce, idama mahkûm edilen iki "Ebu Turabi", "baltalı bir köylü" tarafından darağacından âdeta sökülüp alınır. Nasr'ın muhafızları onun üstüne saldırmışlar; ama adam baltasını "Allah! Muhammed! Ali!" diye haykırarak savurmuş, iki yüz muhafızı öldürerek şehrin meydanına sermiştir. Bütün aramalara rağmen bu olayın faili bulunamamaktadır. Nasr, Süleyman-ı Kesir'i[2] ve kardeşi Osman'ı huzuruna çağırır, onları suçlamaları ile âdeta ezer:

"Sizler bu şehrin reislerisiniz; ama bu tür olayların meydana gelmesine müsaade ediyorsunuz!" der. "Nasıl olur da sadece üç dört bin hanenin olduğu bir şehirde bu adamı bulamıyorsunuz?"

Bir süre sonra, her cuma Ali ve çocuklarına yukarıdan küfürler savuran melun heretik Vaiz Ka'b'ın başı kesik cesedi bulunur,

---

1) 8 ve 9 rakamlarının, sırasıyla toplamı ve çarpımı olan 17 ve 72 sayılarının, Şiiliğin esiniyle loncalarda, tarikatlarda ve özellikle epik edebiyatta önemli bir yeri vardır. 17 sayısı, Ali tarafından "kabulleri" yapılan ve ilki Selman-ı Farisi olan 17 ana loncanın liderlerini ifade eder. 72 sayısı ise Hüseyin ile birlikte ölen lonca yoldaşlarının sayısını temsil eder: aynı zamanda İslam'ın geleneksel mezhep sayısını da temsil etmektedir. Bkz. Jean Deny, 70-72 chez les Turcs, Mélanges Louis Massignon, I, Damas 1956. 395-416; Eserimiz, "Geste de Melik Danişmend" I, s. 69-70.

2) Babası, eserde, Ebu Müslim'in "efendi"si olan Süleyman bin Kesir, Abbasiler'in önde gelen temsilcilerinden biri ve Ebu Müslim'in ortaya çıkmasına kadar da "dava"nın Horasan'daki başı olmuştur.

başı da Nasr'ın sarayının karşına asılmıştır.

Ebu Müslim, her gazasından sonra Ebu Hurdek'in tekyesine gitmeyi, yoldaşlarını görmeyi âdet edinmişti. Akşam yemeğinden sonra vaaz kürsüsüne çıkıyor, ezan okuyor, Ali'nin, Hasan'ın ve Hüseyin'in adlarını zikrediyordu. Ahi yoldaşlarına artık isyan etmenin zamanı geldiğini söylüyordu ama Ahi Baba, henüz yeterince güçlü olmadıkları için onları sabırlı olmaya davet ediyordu. Öncelikle gerekli olan şehrin beş altı bin Sünni Müslümanı'nı ve Kesir'in oğulları Süleyman ile Osman'ı davalarına kazanmaları lazımdı.

Suçluyu bulmak konusunda şehrin reisinin yetersizliğini anlayan Nasr, çaresiz kalarak bir *ayyar*a başvurur: Çaşıt Zerki'ye[1] bu "köylü teberdarı" bulma görevini verir. Ebu Müslim, bir gün pazarda gezinirken takip edildiğini hisseder. Çaşıttan kurtulmak için bir kebapçı dükkânına girer ve bir kuzu kellesi ister ancak dükkân çıkışında Zerki ve adamlarının saldırısına uğrar. Ebu Müslim, baltasıyla yolunu kesenlerin arasına dalar ve onları yarmayı başarır. Pazar birdenbire karışmıştı. Erkek, kadın, büyük, küçük herkes vuruşuyordu. Taş, toprak, eski pabuç, artık ellerine ne gelirse onu fırlatıyorlardı. Nasr, vezirlerini ve *beg*lerini toplar, "Tek bir adamın hakkından gelemediğimizi öğrenince ne der Halife bize, ha?"

Muhafızlarını pazara gönderir, başlarına da oğlu Tahir'i[2] koyar. Muhafızların geldiğini gören Ebu Müslim, kalabalık ve dar sokaklar arasında kendine bir geçiş yolu açar; ama şehrin kapılarına varamadan yakalanır. Ahi Ebu Ata Simrani ve on yoldaşı daha ona yardıma gelirler; ama muhafızlar onları caminin olduğu meydana doğru sürer. Merv halkı ise damlara çıkmış mücadeleyi seyretmektedir.

---

1) Jean Deny, burada söz konusu edilen kişinin "Binbir Gece Masalları"nın bir derlemesi olan "Dalila'nın Kurnazlıkları"nda ve ""Ahmed ed-Danaf" adlı "dilenciler, sabıkalılar, dolandırıcılar gibi toplum dışına itilmişleri" konu edinen Arap eserinde, Dalila El-Muhtale'nin amcası ve Ali Şakir'in babası olan "hırsızlar, dolandırıcılar, serseriler" grubuna mensup Balıkçı Zurrayk olduğunu bildirmektedir (bkz. Jean Deny, "Un conte picaresque des 1001 Nuits", Conférences de l'Université de Paris-Satışı yoktur- 1940, 78, 83). Arapça "Zurrayk" bir ismin kısaltması olup anlamı Farsça "riya, kanun dışı işler" anlamına gelen "zerk" sözcüğüne yakındır ve "Zerki" ismi de buradan gelmektedir. Ayrıca Jean Deny bize "Binbir Gece Masalları"nda "Zurrayk" adlı bir "ayyar"ın varlığından söz etmektedir.

2) Nasr'ın oğlunun adı "Tamim"dir: Nişabur önlerinde savaş meydanında ölmüştür.

"Merv'in yarısı Ebu Turabi oldu!" diye bağırır Nasr ve savaşı seyrederek sokağa ve damlara çıkanların kılıçtan geçirileceğini ilan ettirir. Göz açıp kapayıncaya kadar herkes evine kaçışır, boşalan sokaklarda sadece savaşanlar kalır. Akşam çökmektedir. Her tarafları muhafızlarca sarılan Ebu Müslim ve yoldaşları çareyi camiye çekilmekte buldular, kapıları kaparlar, arkalarına destekler koyarlar. Saldırganlar, caminin pencerelerinden ok yağdırmaktadır. Bir tek çare kalır; minareye çıkmak. Caminin kapısı muhafızların darbelerine daha fazla dayanamaz. On iki yoldaş, küçük kapıyı arkadan destekle kapatarak yukarı minareye çıkarlar. Minarenin tepesinde Ebu Müslim, avazı çıktığı kadar bağırarak Merv halkına bir çağrı yapar. Muhammed'in dininin yeniden arılığına, temizliğine kavuşabilmesi için onları Mervan'a karşı isyana çağırır. Sarayının damından olayları izleyen Nasr-ı Seyyar, Ebu Müslim'in bağırışlarını duyar ve veziri Muhtac'ı çağırır. Vezir, Nasr'a

"Minarenin etrafını kazıp yerinden devirmek lazım." diye önerir.

"Herhâlde bir minareyi yıkacak değiliz!" der Nasr.

"Gözünüzü bile kırpmadan Hüseyin'i öldürttünüz, bugün ise daha sonra yeniden inşa ettirebileceğiniz bir minareyi yıkmakta tereddüt ediyorsunuz!" diye yanıtlar Vezir Muhtac.

Nasr, minarenin çevresinin kazılmasını emreder. Ahi Ebu Ata Simrani kazma seslerini duyar ve Ebu Müslim'i bundan haberdar eder. Ameleler hızlı hızlı kazıyorlar, askerler camiyi çepeçevre ablukaya alıyorlardı. "Tek umudumuz Tanrı'da!" der Ebu Müslim ve namaza durur. Sokaklar, evlerin damları hıncahınç insanlarla doludur ve kaçmak zaten olanaksızdır. Yoldaşlar ölüme hazırlanır. Ve Tanrı onlara acır, dualarını işitir. Birdenbire gökte kapkara bir bulut peydah olur, rüzgâr şiddetle esmeye başlar, çakan şimşekler her tarafı aydınlatır, gök gürültüsü kulakları sağır eder ve sel misali bir rahmet düşmeye başlar Merv şehrinin üzerine. Bir anda sokaklar boşalır. Zifirî karanlıktan yararlanan Ebu Müslim ve yoldaşları Ebu Ata'nın kalın urgan kemendi sayesinde minareden inerler ve her biri ayrılıp ayrı yöne gider.

IX. Yahudi Mahyar'ın Ebu Müslim'i saklaması ve Çaşıt Zerki'nin Gammazlaması

Nereye gizleneceğini bilemeyen Ebu Müslim, Merv'in çölleşmiş sokaklarında bir oraya bir buraya gidip gelir. Karşıdan Yahudi bir kadının geldiğini görür, ondan bir gece için sığınabileceği bir yer ister. Kadın, onu görkemli bir eve götürür ve ona adıyla hitap ederek yiyecek, içecek ikram eder. Şaşıran Ebu Müslim, kadına kim olduğunu sorar.

"Bu ev Yahudi Mahyar'ın evidir." der kadın. "Şehrin önde gelenlerinden biridir, Nasr-ı Seyyar'ın ona büyük saygısı vardır. Zaten, şu anda onun yanında. Dün gece rüyamda peygamber efendiyi gördüm ve bana sizi saklamamı emretti." diye devam eder.

Ebu Müslim, ondan kendini birkaç gün saklamasını ister.

"Efendi, biliyorsun ki ben Yahudi'yim, sen ise Müslüman'sın." der kadın.

"Ne önemi var ki?" diye cevap verir Ebu Müslim ve devam eder: "Asıl olan, insanoğlunun soyluluğudur. Yahudi veya Müslüman olabilirsin ama aynı zamanda iyilik de yapabilirsin."

Ve Ebu Müslim, kadına, İmam Hüseyin'in, Yahudi Zeyd'in kızı olan Yahudi bir kadınla evlendiğini anlatır.[1] Onun, Kerbela Ovası'nda, kocasının yanında şehadet mertebesine ulaştığını, bütün imamların, müminlerin emiri Hüseyin ile karısı Yahudi Zeyd'in kızının soyundan geldiklerini söyler. Bu hikâyeyi dinleyen kadın çok duygulanır, mutlu olur ve Ebu Müslim'e kendisinin de kocasının da peygamberin mucizeleri sayesinde artık Müslüman olduklarını söyler. İşte tam o anda Mahyar, kapıdan girer ve Ebu Müslim'in ayaklarına kapanır.

Üçü birlikte bir şölen mutluluğunu paylaşırlarken Nasr, yıldırım düşmesiyle yıkılan minarenin enkazında asilerin cesetlerini

---

1) Yaygın geleneğe göre, Ali'nin oğulları Sasani prensesleri ile evlenmişlerdir ve imamlar da Hüseyin ve onun İranlı karısının soyundan gelmektedirler. Yahudi Zeyd ve Hüseyin ile evlenen kızı Şehribanu ile ilgili detaya Türk el yazmalarında rastlanmamaktadır; bu detayı Paris Ulusal Kütüphanesinde bulunan el yazmasında görmekteyiz, Supplément Persan 842 (bkz. varak 38-40). İnsancıl ve ırklar üstü yapısı açısından son derece dikkat çekici olan Yahudi Mahyar'ın hikâyesi tarihî bir sorun yaratmaktadır.

aratmaktadır. Hiçbir şey bulamazlar; fakat bir muhafız kaçakları sabaha karşı Kişmihin kapısı yakınlarında gördüğünü söyler. Nasr, kaçakları evinde saklayan veya her ne şekilde olursa olsun onlara konukseverlik gösterenleri ölümle cezalandıracağını duyurur tüm kentte.

Aradan bir ay geçer, Ebu Müslim gündüzleri, Mahyar'ın evindeki bir mahzende saklanarak; geceleri de kentin sokaklarını arşınlayarak geçirmektedir. Birçok insan onu fark eder; ama bir türlü ele geçirilemez. Nasr, sürekli olarak Zerki'nin beceriksizliğini yüzüne vurur.

"Mahyar'ın evinde." der bir gün Zerki.

Ama Nasr inanmak istemez ve Zerki'yi kara çalmakla suçlar.

"Mahyar Yahudi." der Nasr. "Bir Ebu Turabi'yi saklamakta ne çıkarı olabilir ki?"

Zerki, suçlamalarında ısrar edince Nasr, Mahyar'ı sorgulamaya karar verir. Mahyar inkâr edince Nasr suçlamalarıyla Zerki'yi iyice bunaltır. Zerki, birden Mahyar'dan parmağındaki yüzüğü ona vermesini ister, o da verme gafletinde bulunur. Yüzüğü alan Zerki, onun Nasr'ın huzurunda olmasını fırsat bilerek hemen Mahyar'ın evine seğirtir. Kapıyı bir hizmetkâr açar.

"Efendiniz hamamda." der Zerki. "Evdeki konuğunu da davet etti, onu bekliyor. İşte, bakın ispat olarak da yüzüğünü gönderdi."

Hizmetkâr tuzağa düşer ve Ebu Müslim'i haberdar etmeye gider. O gece Ebu Müslim, kötü bir kehanet görmüştür rüyasında. Zerki ile beraber gitmeyi reddeder. Zaten artık gereği de kalmamıştır, zira çaşıt artık onun saklandığı yerden emindir. Nasr'ın muhafızları, Mahyar'ın evine üşüşmekte gecikmezler. Ebu Müslim kaçar, Mescid-i Esed isimli küçük bir camiye sığınır ancak Mahyar'ın karısı ve çocukları tutuklanır. Nasr'ın emriyle Mahyar ve bütün ailesi önce katledilirler sonra da cesetleri yakılır.[1]

---

1) Hacı Şadi'nin versiyonunda ve Belediye 14. el yazmasında, Yahudi Mahyar ve ailesi Sehlan-ı Erdebili'nin son anda müdahale etmesi ile işkence görmekten ve ölüm cezasından kurtulur ancak hikâyenin devamında tekrar ortaya çıkmadığı ve söz edilmediği için İran el yazmalarının yorumunun doğru olduğunu kabullenmek gerekmektedir; Hacı Şadi, muhtemelen bu sempatik karaktere verilen haksız cezayı kabullenmek istememiştir.

X. Ebu Müslim'in yakalanması ve sonra özgürlüğüne kavuşması

Ebu Müslim'in sığındığı küçük cami, Tahir bin Nasr'ın emrindeki süvarilerce kuşatılır. Ebu Müslim, o kadar asker karşısında elinden geldiğince kendini savunur; fakat yakalanır ve elinden silahları alınır. Süvariler onu götürürlerken sokaklara doluşan heretikler ona küfür ve hakaret ederler. Başından birkaç kez yaralandığı için kan içerisindedir. Onu hemen idam ettirmek isteyen Nasr'ın huzuruna getirirler; ancak vezirleri, suç ortaklarını da ele geçirebilmek için hemen öldürmek yerine zincire vurulmasını önerirler. Hiçbir kaçırma girişimi olmasın diye onu Tahir bin Nasr'ın sarayının altındaki gizli bir zindana atarlar.

Ahi Baba tekyesinde bir araya gelen yoldaşları yanıp yakılmaktadırlar. Ahi Hurdek kendi hayatı için de endişelidir; çünkü Ebu Müslim'e dövdüğü baltanın üzerine kendi ismini kazımıştır ve o balta şimdi Nasr'ın muhafızlarının kumandanı Huzeyme'nin ellerindedir. Yakınıp döğünürlerken bir kadın girer tekyeden içeri: Ebu Sehl-i Mah-Rü'nün dostu olan bu kadının adı Sitt-i Tekülbaz'dır. Sünni Müslüman bir kadındır. Bütün Ahiler kadına hoş geldin demek için ayağa kalkarlar, oturması için yer gösterirler.

"Ey fütüvvet yoldaşları!"[1] diye söze girer kadın. "Buraya, size Ebu Müslim'in, Tahir'in sarayında zincire vurulup zindana atıldığını söylemek için geldim. Onu oradan kurtarmaya çalışacağım. Benim için üzülmeyin, endişelenmeyin; çünkü bana peygamber rehberlik ediyor!"

Aslında, Sitt-i Tekülbaz muganndir. Serv-i Simin adında ona eşlik eden bir muganni kadın daha vardır; Tahir bu kadına o denli âşıktır ki bir gecesini dahi onsuz geçirememektedir. Sitt-i Tekülbaz henüz evinden içeri girmiştir ki Tahir'in hizmetkârlarından biri onları almaya gelir.

"İki gecedir gelmiyorsunuz!" der Tahir onları görür görmez ve sorar; "Sebebi nedir?"

---

1) Muganni kadının lonca mensuplarını bu şekilde sorgulaması özel bir ilgiyi hak etmektedir, zira kadınların da loncalara kabulünün bir kanıtını oluşturmaktadır; muganni kadın, üzerinde toplumsal bir baskı uygulanan bir meslek erbabıdır, bu da loncaların özellikle elit sınıfın baskısından bunalan, acı çeken meslek gruplarını bir araya getirdiğinin en önemli işaretlerinden biridir. Bkz. L. Massignon, La "Futuwwa" ou "pacte d'honneur artisanal", s. 172-178, 189-192.

"Senin vaktini almış olmaktan çekiniyoruz. Çünkü 'köylü teberdarın' senin sarayında zindanda olduğu söyleniyor etrafta." diye yanıtlar Sitt-i Tekülbaz.

"Güzel ya, yakalanışını kutlamak için bundan daha güzel bir fırsat olabilir mi?" der ve Serv-i Simin'le cilveleşmeye, eğlenmeye başlar. Sitt-i Tekülbaz'da onlara sakilik yapar; kadehlerine bolca içki koyarak.

Bu sırada, yoldaşlar hâlâ tekyede birliktedirler ve hayır duası etmektedirler Sitt-i Tekülbaz için.

"Biz bu kadından daha mı az yürekliyiz?" diye konuşur birden Ahi Ebu Ata Simrani.

"Ne yapmalı acep?"

"Üç takıma ayrılalım: Bir takım Nasr'ın sarayına saldırsın, bir takım Muhtac'ın evine varsın, üçüncü takım da Huzeyme'ye gidip baltayı geri alsın. Böylece Nasr'ın gözünü korkutmuş oluruz, o da Ebu Müslim'i salıverir." Ebu Ata'nın planı kabul görür ve yoldaşlar sessizce gecenin karanlığında kaybolurlar. Demirci Hurdek, Ebu Sehl-i Mah-Rü, Kebapçı Muhtac, Nasr-ı Şeb-Rev ve birkaç yoldaş daha Huzeyme'nin sarayına yaklaşırlar, urgandan bir kementle duvara tırmanıp içeri girerler, Huzeyme'nin kafasını kesip baltayı alır gelirler. Diğerleri de Nasr'ın ve Muhtac'ın saraylarına giderler, meşaleleri devirirler, muhafızlara saldırırlar. Bütün şehir, çığlıklar ve vuruşma sesleri ile yankılanır.

Sitt-i Tekülbaz, Tahir ve Serv-i Simin'i kendilerinden geçinceye kadar içirir. Sonra, Tahir'in cebinden zindanın anahtarlarını, Serv-i Simin'in üstünden de giysilerini alır ve zindana iner. Ebu Müslim'e yaraları o kadar acı vermektedir ki oraya zincirlendiğinden beri bir an bile gözünü kırpamamıştır. İşte tam o sırada Tanrı ona uyku ihsan eder ve rüyasında müminlerin emiri Ali beliriverir.

"Tekülbaz adında bir kadın seni kurtarmaya gelecek hemen şimdi ve baltana kavuşacaksın. Ama burada kalma, Basra'ya git. Orada Tann'nın emrini bekle." der.

Ebu Müslim *Şah-ı Vilayet*'in[1] elini öper ve gözleri açılır. Kapının kilidinde dönen anahtarın sesini duyar, kapı açılır ve Sitt-i Tekülbaz içeri girer. Ona hemen Serv-i Simin'in giysilerini giydirir ve iki kadının gelip gidişlerine alışık olan muhafızlar, onların serbestçe çıkıp gitmesine hiç ses çıkartmazlar.

XI. Ebu Müslim'in Irak'a doğru yaptığı yolculuktan

Birkaç saat içinde Ebu Müslim bazı yoldaşları ile birlikte Merv'i terk eder. Mahan'a yaklaşırlarken mezarlıktan gelen ağlama sesleri duyar. Sekine, annelerinin mezarının başında hıçkırarak ağlamaktadır. Mahyar ve ailesi katledildikten sonra ateşe atıldıklarında Mahan'dan biri, hazırlanan ateşin Ebu Müslim için olduğu dedikodusunu çıkarmıştır. Bu acı habere dayanamayan Kelime düşüp ölmüştür. Ebu Müslim bir zaman bacısı ile birlikte annelerinin mezarının başında ağlar, sonra onu bir komşu kadına emanet eder ve yoldaşları ile birlikte tekrar yola koyulur. O kadar hızlı yol alırlar ki bir gecede beş günlük yol katederler.

Ayılan Serv-i Simin, Sitt-i Tekülbaz'a seslenir ama cevap alamaz. Daha sesli bağırması ile Tahir de ayılır. Nasr kısa sürede Ebu Müslim'in kaçtığını öğrenir, gece olan olaylardan dolayı zaten sinirlidir, bütün sinirini Süleyman ve Osman bin Kesir'den çıkarır. Onları, aynen babaları gibi Ebu Turabi olmakla suçlar ve eğer o "teberdar köylü"yü bulmazlarsa öldürmekle tehdit eder. Onlar da kendilerini aklamak için gece boyunca içki eşliğinde kadınlarla gönül eğlendiren Tahir'i suçlarlar. İşte tam o sırada, Nasr'a halifeden gelen bir haber ulaşır. Mervan, Ebu Müslim'in varlığından haberdar olmuş ve onun üzerine başlarında Sehlan-ı Erdebili'nin bulunduğu otuz üç bin kişilik bir ordu göndermiştir. Sehlan, şehre vardığında sarayda ağırlanır, askerleri de karargâhlarını şehrin önünde kurarlar.[2] Bu destek Nasr'ı çok

---

1) "Vilayet" sözcüğünün mistik anlamı "İnsanın kendini Maddeden ayırabilmesi için egemen güce ve yetkiye sahip olması" olarak belirtilmektedir. Bu da sonunda "mükemmel insan"a ve "kutsal hakikat ile birleşme"ye ulaşmak için katedilmesi gereken "yol"un bir merhalesini oluşturmaktadır. Bu durumda "vilayet" sözcüğü "veli" veya "kutsal aziz" sıfatlarını içermektedir. Şah-ı Vilayet aynı zamanda Ali'ye yakıştırılan sıfatlardan biridir. Bkz. J. K. Birge, "The Bektashi Order of Dervishes". s. 271.

2) Türk el yazmalarında. Sehlan tam zamanında yetişir ve Mahyar ile ailesini işkence ve ölüm cezalarından kurtarır.

sevindirir, kumandanı onurlandırır. Ancak Sehlan-ı Erdebili'nin aslında Sünni Müslüman olduğunu ve ordusu ile birlikte asilere katılacağını bilemezdi.

Ebu Müslim ve yoldaşları, Malik Antar adındaki zalim bir heretiğin hüküm sürdüğü Serahs kentine varırlar. Ahi Ebu Ata Simrani, onları *Muhibban-ı Seyyar*[1] tarikatı mensubu bir dostunun evine götürür.

Bu tarikatın tüm mensupları Halife Ali Murteza'nın dostudurlar. Öte yandan da Nasr, Ebu Müslim'le ilgili haberi acil olarak tüm ülkeye gönderir. Antar, "baltalı adamı" şehirde ve civarında aratmaya koyulmuştur bile. Bütün Ebu Turabilerin tutuklanmasını emreder, bunların arasında yakalanıp darağacına götürülen yedi tarikat üyesi de bulunmaktadır. Ali Murteza'nın dostlarının da yardımı ile Ebu Müslim bu mahkûmları kurtarır. Bunun üzerine, tarikatın başı Mansur-i Serahsi ve bütün yoldaşları Ebu Müslim'i görüp tanımak isterler. Gece olduğunda Ebu Müslim, başında sufi külahı ve üstünde sufi giysisi, elinde sopası, içi su dolu testisi ile Mansur'a gider. Bütün yoldaşlar etrafını çevirir. Bu manzara karşısında Ebu Müslim'in aklı, Merv'de bıraktığı, uzun zamandır haber alamadığı kendi yoldaşlarına gider. İçini bir hüzün kaplar, gözünden yaş süzülür. Mecbur hisseder kendini nedenini anlatmaya ve anlatır. Cüneyd-i Serahsi ismindeki bir tarikat çömezi, gönüllü olarak Demirci Hurdek'e bir mektup götürmek için ortaya atılır. Devesine biner ve gece yarısı yola çıkar. Merv'in önlerine vardığında şehre girmeden önce sanki un taşıyormuş görüntüsü vermek için iki çuvala kum doldurur ve onları devesine yükler. Demircinin evinin yerini bulabilmek için birilerine sormak gereğini hisseder; ama talihi onu Çaşıt Zerki'ye yönlendirir. "Çuvallarda ne taşıyorsun?" diye sorar Zerki. Cüneyd-i Serahsi Ahi Hurdek'e

---

1) İsmi kelime anlamı olarak karşılığı "başıboş, gezgin hayat yoldaşları" olan bu tarikat, Kalenderi tarikatına benzer gezgin dervişlerlerden oluşan bir birliktir. İran ve Anadolu'da son derece yaygın olan Kalenderi tarikatının kökenin Orta Asya'ya dayandığı zannedilmektedir; Abdulbaki Gölpınarlı'ya göre bu grup, XII. yüzyılda zanaatkâr ve mistik gruplardan (loncalardan) ayrılarak tarikata dönüşmüştür. Bu tarikatın üyeleri, uyuşturucu madde kullanımını, esrimek, transa geçmek için gerekli görerek salık verip göklere çıkarmışlardır. Bkz. A. Gölpınarlı: Mevlana Celaleddin, 60 sq.; age., "Melamilik ve Melamiler", İstanbul 1931, 14 sq.; F. Babinger, "Kalenderi" makalesi; F. Köprülü, "Türk Halk Edebiyatı Ansiklopedisi", I, s. V. Abdal. Ayrıca "Muhibban-ı Seyyar" ibaresine, Supplément Persan 842, el yazmasında da rastlanmaktadır.

filan köyden gönderilen un olduğunu der. Zerki, Ahi Baba'nın tekyesinin yolunu tarif eder; ancak deveyi döndürmek için geriye doğru itince çuvallardan biri duvara takılır, yırtılır ve kum yere saçılır. Bu işin içinde başka bir iş olduğunu anlayan Zerki, gammazlamak için hemen Nasr'a koşar ama Nasr ona inanmaz. Demirci Hurdek kentin Ahi'sidir; bu sıfata sahip bir insan, her türlü şüphenin ötesinde tutulmalıdır diye düşünür ancak daha sonra fikir değiştirir ve Sehlan-ı Erdebili'yi Demirci Hurdek'le birlikte kırk yoldaşını yakalayıp getirmesi için yollar. Ahileri hemen teslim alamazlar; mücadele ederler. Sonra yakalayıp Nasr'a getirirler. Nasr hemen hepsinin öldürülmelerini ister; fakat araya giren Sehlan, halifenin emirlerinin beklenmesini; çünkü Ahilerin hepsinin saygın insanlar olduğunu söyler.

"Onları hapishanede tutamayız" der Nasr. "Ahali gelip hapishanenin kapılarını zorlayacaktır!"

Sehlan, Mervan'dan cevap gelene kadar yakalanan Ahilerin korunma görevini üstlenir. Onları alır sarayına götürür, rahatça yerleşmelerini sağlar, güzel yemekler sunar.

Bu sırada, Cüneyd'in devesi, yara bere içinde sahipsiz olarak Serahs'a geri dönmüştür. Yoldaşlar, başına bir şeyler geldiğini anlarlar ve Ebu Müslim'e şehri terk etmesini tavsiye ederler. Antar, Nasr'ın asiyi hemen yakalamasını emreden ikinci haberini aldığında Ebu Müslim ve arkadaşları, çoktan Nişabur yolunu tutmuşlardır bile. Nişabur'un *ribat*ına[1] geldiklerinde Nişabur kentinin reisi, aynı zamanda Ahilerin başı olan Behram-ı Müşteri'nin konuğu olurlar. Ebu Müslim İsfahan'a gitmek istemektedir.

"Bu şehre gitmek için tebdil-i kıyafet yapmak gerek!" der Beh-

---

1) Arapça olan "ribat" sözcüğü Türkçede "şehrin dış mahalleleri" anlamına ve şehrin içini tanımlayan Farsça "şehristan" veya Arapça "medine" sözcüklerinin karşıtı olarak kullanılmaktaydı; Bkz. W. Barthold "Turkestan down to the Mongol Invasion", Oxford 1928. Ancak bu noktada, Türkçede. Arapça "bir gazi topluluğunun Müslüman bir ülkenin sınır boyundaki yerleşme birimi" anlamına gelen ve "kale" ve "güçlendirilmiş manastır" kelimelerinin ortaya çıkmasına temel teşkil eden "ribat" sözcüğü ile "kentin civarı ve dış mahalleleri" anlamına gelen "rabat" sözcüğünün birbirlerine karıştırıldığı sanılmaktadır; bkz. E. W. Lane, "An Arabic English Lexicon", Londres 1863-1893; R. Dozy, "Supplément aux Dictionnaires Arabes", Paris 1927. Manastırların, önce aynı anlamı ifade eden daha sonra çeşitli anlamları içeren adları için, bkz. A. Gölpınarlı, "Mevlana Celaleddin Rumi", 145-146. Yine bizim eserimiz olan "Geste de Melik Danişmend", I, s. 146-147.

ram, Ebu Müslim'e. "Çünkü İsfahan'ın padişahı, zalimlikte dünya üzerinde başka bir eşi ve benzeri olmayan Şa'şa bin Haccac'dır. Baltanız sizi ele verecektir, evimde bırakın ve *çilekeş* kılığına bürünüp gidin o kente!"

Ebu Müslim saçlarını keser, sakalını Fars usulü kırpar ve bugün *Seyyid-i Ahmedi*[1] dervişlerinin giydiği bir kıyafet geçirir üzerine. Yoldaşları da aynı şeyi yaparlar; onun gibi giyinirler. Kemerlerinden aşağı birer ahşap tas sallandırırlar, her taraflarına ip, urgan, bez parçaları, küçük tahta sopalar asarlar, kıyafetlerine alabildiğince özensiz bir hava verirler, tüm bunları tamamlamak için de omuzlarına birer namaz seccadesi vururlar ve yola koyulurlar, Ebu Müslim'in baltasını Behramgil'de bırakarak.

Yoldaşlar, İsfahan'ın kapılarının önüne geldiklerinde daha sonra tekrar camide buluşmak üzere ayrılırlar. Muhafızların önünden geçebilmek için Mervan ile Şa'şa bin Haccac'a dua etmek, övücü sözler söylemek gerekmektedir şehirde. Sokaklarda çığırtkanlar "Ey ahali! Bugün dükkânını açanın vay haline; oğullarını, kızlarını köle yapacağım, evlerini yağmalatacağım!" diye bağırarak dolanmaktadırlar.

Şatafat içinde, Şa'şa ve adamları uzaktan görünürler. Arkalarında kalabalığın yuhaları arasında ölüme götürülen kırk mahkûm vardır. Ebu Müslim yüreğinin sıkıştığını hisseder, baltası yanında değildir. Saldırmak ister; ama Ahi Ebu Ata Simrani engel olur: "Efendi, deli olma!.. Heretiklerin kaç nefer olduklarına bak!"

Ali'nin ve evlatlarının adlarını anarak sehpanın basamaklarını çıkan mahkûmları görmek ve bir şeyler yapamamak, içini âdeta kemirir, melun Şa'şa onlara birkaç kelime söyleyebilmek için bile vakit bırakmadan işaretini verir. Kimisini ellerinden ve ayaklarından mıhlarlar kimisini ensesinden veya başka yerlerinden; kimi anında can veriyor kimi birkaç saat hatta bazıları günlerce o şekilde, son nefeslerini verene kadar yaşıyorlardı. Bu vahşet manzarası karşısında, kendini yitiren Ebu Müslim, bayılarak bir sonbahar yaprağı misali yere düşer. Yoldaşları onu camiye taşırlar, yüzüne su atarlar, yıkarlar. Gece çöktüğünde Ebu Müslim ateşten âdeta yanmaktadır, arkadaşlarına onu orada bırakarak

1) AF 57, varak 201v.

kendi selametlerini düşünmelerini söyler. Gecenin karanlığını fırsat bilen yoldaşları idamların yapıldığı yere giderler, darağaçlarının dibinde nöbet tutan askerleri öldürürler ve kurbanları indirirler. Çoğu ölmüştür, sadece birkaçı yaşamaktadır. Ölenleri gömerler, onların yerine direklere öldürdükleri askerleri asarlar ve Ebu Müslim'in yanına dönerler. Ertesi sabah, gece olan olayları öğrenen Şa'şa çılgına döner, İsfahan şehrinin de Nasr-ı Seyyar'ın Merv'ine benzememesi için *şeyh, danişmend*[1] veya *hoca* kim olursa olsun tüm yabancıları yakalamalarını emreder muhafızlarına. Ebu Ata yoldaşlarına hemen kenti terk etmeleri gerektiğini söyler. Ancak Ebu Müslim'in durumu gittikçe daha kötüleşmektedir. Caminin tam karşısında bir hamam vardır. Ebu Müslim'i hamamın en sıcak yeri halvete taşırlar ve bir köşeye yerleştirirler. Hamamın kapısından girerlerken hamamın külhancısı çıkar karşılarına ve bağırmaya başlar: "Burası hastane değil, ben de hasta bakıcı değilim! Alın hastanızı, çıkıp gidin buradan!"

"Efendi!" der Ebu Ata. "Hastamızı burada bırakmak gibi bir niyetimiz yoktur! Sadece gidip ailesini haberdar edelim ki gelip alsınlar buradan."

"O zaman elinizi çabuk tutun, yoksa bilesiniz ki kapı dışarı atarım!"

Yoldaşları gidince Ebu Müslim yüksek sesle Tann'nın yardımı için yakarmaya başlar. Yakarışları duyan külhancı onun Sünni olduğunu anlar. Adam, Ali onuruna bir ilahi söylemeye koyulur ve Ebu Müslim de onun bir mümin olduğunu anlar.

"Fars ülkesindeyiz." der adam ve sorar: "Arapçayı nerede öğrendin?"

"Ailemin kökü Basra'dır, onun için Arapça bilirim."

Bunun üzerine, külhancı kendisinin de Basralı olduğunu, iki yıl önce İsfahan'a geldiğini söyler. İsmi Amr olan külhancı, sonradan önemli bir kişi olan Ebu Müslim'in amcası Said'i tanımaktadır. Ona, çalıştığı hamamın sahibinin Haccac'ın eski Veziri Kays

---

1) "Danişmend" sözcüğünün "bilge" anlamında ve dini bir paye de eklenerek Transoksiyan ve Horasan Türklerinde çok sık kullanıldığını görmekteyiz; Müslüman Mistik "baba"lar tarafından sıklıkla taşınmış bir unvandır. Bkz. "Geste de Melik Danişmend 1.I, s. 105.

olduğunu, Kays'ın ölümünden sonra onun karısı ve kızı Meymune için çalıştığını anlatır Ebu Müslim'e.

"O benim sütannem." der Ebu Müslim heyecanla. "Meymune de bacım, mademki anası sütüyle besledi beni."

Külhancı Amr bir koşu gidip onları çağırmak ister; ama Ebu Müslim müsaade etmez; külhanın dumanından simsiyahtır adamcağız. Babacan külhancı, onu o kadar iyi bakar ki Ebu Müslim kısa zamanda iyileşir, eski gücüne kavuşur. Külhancı onu mis gibi kokan sabunlarla yıkar ve Kays'ın karısının evine götürür. Ebu Müslim'i karşısında gören kadın çok heyecanlanır, kalbi öylesine çarpmaya başlar ki senelerdir artık kurumuş olan sütü göğüslerini tekrar doldurup şişirir. Kadın, Ebu Müslim'i görkemli giysilerle giydirip kuşatır ve kızı Meymune'yi almaya gönderir. Bir zaman Kays'ın karısının ve Meymune'nin yanında kalan Ebu Müslim, sonunda yola koyulur ve Basra'ya varır, amcasına gider. Said onu kendi evine yerleştirir, emrine bir *golam*[1] ile hizmetini görmesi için bir köle verir. O zamanlar, Halife Hüseyin'in zalim katili Şibr'in[2] oğlu Aşim Basra'da yaşamaktadır ve Ebu Müslim onu öldürmek için ant içmiştir. Golama onu sürekli gözlettirir ve bir gece fırsatını bulup evine girerek sarhoşluktan sızmışken öldürür. Böylelikle Hüseyin'in öldürülmesinin intikamını alır. Ertesi gün, olası bir misillemeden çekindiği için şehri terk eder. Amcası bir deve ile birlikte bin dinar ve yol için azık verir yanına. Ebu Müslim, amcasından hizmetlerine karşılık golamı azat etmesini ister. Köleye gelince; Ebu Müslim'e âşıktır ve Said'den ona yolculukta eşlik etmek için izin ister. Köle, Ebu Müslim'in ona, amcasına olan saygısından dolayı hiçbir zaman bakmadığını, yola çıktıklarında her şeyin değişeceğini zannetmektedir; fakat Ebu Müslim'in saflığını ve temizliğini bilmemektedir. Ebu Müslim bir tüccar gibi giyinir, köleyi arkasındaki deveye bindirir ve yola koyulurlar. Günler geçer, Bağdat'a varırlar. Ebu Müslim hanın birinde oda kiralar, köleyi odada bırakır, günü Bağdat sokaklarında

---

1) Genç köle, maiyette bulundurulan kul.

2) Şibr adı, Şamr adının halk arasındaki söyleniş biçimi olup Kufe Valisi Ubeydullah tarafından Hüseyin'in üstüne gönderilen ve Kerbela katliamının emrini veren kumandanın ismidir: Kerbela trajedisini öğrenen Halife I. Yezid, Ubeydullah'ı çok ağır dille suçlamıştır.

dolaşarak geçirir. Küçümsendiği, tenezzül edilmediği hissine kapılan köle kız, kızgınlıktan çıldırır, Ebu Müslim'den intikam almak için esnaftan bir gençle birlikte deveyi, yükleri ve paraları alarak kaçar. Ebu Müslim akşam hana döndüğü zaman odayı bomboş bulur; ekmek alacak kadar dahi parası kalmamıştır. Çaresiz kalan Ebu Müslim, giysisinin eteklerini kaldırır ve Kufe'nin yollarına düşer. Günlerce yürür, yorgunluktan ve açlıktan artık tükenmiş bir durumda kente ulaşır. Amele pazarına gider. Yoldan geçen yaşlı bir adam bahçesini belletmek için tutar Ebu Müslim'i. Hemen çalışmaya koyulur, beli toprağa daldırdığında sert bir cisme rastlar. Toprağı eşeler ve altın bir kalkan olduğunu görür; alır, bahçenin sahibi yaşlı Salim Pir'e götürür. Yaşlı adam, onun dürüstlüğünü ödüllendirir, bin altın filuri[1] verir Ebu Müslim'e. Akşama doğru, Ebu Müslim camiye gider, abdest almak için kemerini çözer ve yakınında iki adamın ayakta sohbet ettiği minberin dibine bırakır. Abdestini alıp geri döndüğünde kemer ve içindeki bin filurinin yerinde yeller esmektedir. Bahçeyi belleme işini bitirdikten sonra beli, Salim Pir'e iade eder ve ondan izin ister. Medayin'e[2] gitmek, Selman-ı Farisi'nin[3] mezarını ziyaret edip dua okumak istemektedir. Yaşlı adam, Ebu Müslim'in çalışmasından hoşnut olduğu için istemeye istemeye gitmesine izin verir. Ebu Müslim yolda eşyalarını ve parasını çalan iki hırsıza rastlar.

---

1) Hacı Şadi'nin versiyonun'daki (bkz. AF 57, f. 227 r) "filuri" sözcüğü, metnin Osmanlı Dönemine ait olduğunu göstermektedir, bu sözcük, İtalyancadan gelmekte olup Osmanlı Döneminde "altın para" anlamına kullanılmaktaydı; bkz. A. Gölpınarlı, "Burgazi ve Fütüvvetnamesi", İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası, XV, İstanbul 1955, 100.

2) Bazı el yazmalarında, "Medayin" yerine "Medine" ye rastlamaktayız: oysa geleneğe göre Selman-ı Farisi'nin mezarı Medayin'de, anısına hürmeten "Selman-ı Pak" diye adlandırılan, aynı zamanda ziyaret yeri olan yerleşim bölgesinde bulunmaktadır. Öte yandan Ebu Müslim, Salim Pir'in mahkûm edildiğini öğrendiğinde zaten Medayin'de bulunmaktaydı; hemen atına atlar ve bir gecede Medayin ile Kufe arasındaki mesafeyi katederdi; Medine'de bulunmuş olsaydı bu mesafeyi bu sürede alması zaten mümkün olamazdı. Bazı el yazmalarında ise Salim Pir yerine Elsem Pir'e rastlarız.

3) Geleneğin, peygamberin yoldaşına dönüştürdüğü Selman-ı Farisi İslamlaşmış İran'da ulusal bir kahramandır; fütüvvetin, loncaların ve onların türevleri olan dini tarikatların gelişiminde çok önemli rol oynamıştır; mistik zincirin dördüncü halkası olup fütüvvete Başmelek Cebrail, Muhammed ve Ali'den sonra "kabul" edilmiştir ve aynı zamanda Ahilerin de piridir; bkz. G. Levi della Vida, EI, s. V. Salman al-Farisi; L. Massignon, "Salman Pak et les Premices spitituelles de l'Islam Iranien". Ebu Müslim'in karşısına rüyasında çıkar (bkz. bir sonraki sayfa), ona sarılır ve kendi kılıcını verir.

"Hey! Durun reziller!" diye bağırır adamlara Ebu Müslim. "Yahudi misiniz Hristiyan mı yoksa başka bir şey mi? İnsanların eşyalarını çalmak için camiye gidersiniz!"

"Müslüman'ız!" derler adamlar. "Belh'e gidiyoruz, başımıza öyle bir felaket geldi ki kahrımızdan namaz kılamıyoruz!"

"Nedir bu felaket, anlatın hele?"

"Bizler Belhli Hays'ın çıraklarıyız,[1] kendisi peygamber ailesinin *sahib el-davası*dır. Belh'te çok yandaşımız vardır. Hicaz'a giderken ustamızı tutukladılar, onu nasıl kurtaracağımızı bilemiyoruz."

"Ben de sahib-i davayım." der Ebu Müslim ve ekler: "Hani şu Mahan köyünden olan delikanlı, Ebu Müslim lakaplı..." Daha sözünü bitiremeden iki adam birden ayaklarına kapanırlar, çaldıkları altınları iade ederler. Bunun üzerine Ebu Müslim, adamlarla birlikte hapishaneye gider, çevresini dikkatlice dolanır. Hapishane çepeçevre içi su dolu bir hendek ile çevrilidir ve çekme köprü de kalkıktır. Kale gibi hapishaneye girebilmek için hendekteki suyu başka yöne çevirmekten başka çare yoktur. Ebu Müslim, tekrar Salim Pir'e gider ve belini ister; bütün gece uğraşarak suyu hendekten boşaltır. Sonra, duvardaki bir delikten hapishanenin içine sızarlar ve Belhli Hays ile diğer mahkûmları kurtarırlar ama Salim Pir'in, üstünde adı yazılı olan belini hendeğin kenarında unuturlar. Yaşlı adam tutuklanır ve idama mahkûm edilir. İnfaz için darağacının merdivenlerini yavaş yavaş çıkarken Ebu Müslim, arkasında kurtardığı mahkûmlarla belirir.

"Ben Mahanlı Ebu Müslim!" diye gür sesiyle bağırdığında heretikler köşe bucak kaçışırlar. Ebu Müslim, Salim Pir'i darağacından alır ve Medayin'in yolunu tutar.

Bir gece Selman-ı Farisi'nin mezarının yanında uyurken rüyasında onu görür.[2] Selman-ı Farisi, hiç vakit yitirmeden güzel yaz-

---

1) Bazı el yazmalarında bu şahsın adı "Hayat-i Balhi" olarak geçmektedir.

2) Selman-ı Farisi, Ebu Müslüm'e sarılır ve kendi kılıcını ona verir. Ancak hikâyenin sonuna dek bu kılıçtan bir daha söz edilmemektedir. Bu detayın, *Ebu Müslim* romanına, eserin Lonca ve Ahi edebiyatına girmesinden sonra eklenmiş olabileceğini düşünmekteyiz. Belediye B.14, 210-211, el yazmasında, Ebu Müslim, İsfahan'a gitmeden önce Meşhed-i Ali'ye gelir, bundan dolayı derlemeci "Gelip Kendi Bedenini Alan Ali" öyküsünü çağrıştırmaktadır.

gının onu beklediği İsfahan'a geri dönmesini, sonra oradan da çok acil olarak Merv'e gitmesini; çünkü Nasr-ı Seyyar'ın kentin bütün Ahilerini ölüme mahkûm ettiğini söyler. Ebu Müslim hemen gözlerini açar ve İsfahan yoluna koyulur. Melun Haccac'ın oğlu, zalim Şa'şa bin Haccac'ı öldürerek babasının öcünü almanın zamanının geldiğini anlamıştır. Bunu, gece evinde biraz soluklandığı Kays'ın karısına anlatır. Gecenin zifirî karanlığında kentin padişahının sarayına doğru süzülür. Sarayın duvarının dibine geldiğinde duvardan sarkan bir halat ve halattan aşağı elinde sıkı sıkıya kesik bir baş tutan bir gencin indiğini görür. Karanlık olmasına rağmen tanır; bu Meymune'dir; sütkardeşi. Elinde tuttuğu da onun yerine kendini tehlikeye atarak kestiği Şa'şa'nın başıdır. Ebu Müslim'e söz verir, isyanı başlattığı anda koşarak ona katılacaktır. Ebu Müslim hiç vakit kaybetmeden yola çıkar, Nişabur'dan geçer ve Behram-ı Müşteri'ye uğrar, baltasını alır. Nihayet bir gece yarısı Mahan'a varır. Ahileri ertesi gün asacaklardır.

XII. Ebu Müslim'in Ahileri darağacından alması ve tekrar Suriye yollarına düşmesi

Ebu Müslim, Tan ağarmadan önce köylü giysisinin altına madenî küçük baklalarla örülmüş zırhlı tulumunu giyer, baltasını kıyafetlerinin içine saklar ve Viran Köy'e doğru yola çıkar. Burası Adı gibi virane bir yerdir, Ahi Ebu Ata Simrani ile birlikte yakalanmadan kaçmayı başaran yoldaşları burada gizlenmektedir. Hepsi köylüler gibi giyinmişlerdir; kente doğru ilerlemeye başlarlar. Surların önüne vardıklarında kentin kapıları henüz açılmamıştır; ama odun, türlü tahıllar, bal, yağ, yumurta gibi bir kenti beslemek için gereken her şeyi satmak için gelen köylüler, daha şimdiden kapıların önüne yığılmışlardır. Kapılar açılır, yoldaşlar köylülerin arasına karışarak Merv'e girerler. Darağaçları, meydandaki caminin önünde kurulmuştur. Günlerden cumadır ve idam namazdan sonra yapılacaktır. Biraz sonra, Nasr'ın muhafızları halkı sopalarla dağıtırlar; idam konvoyunun meydana girsin diye yolu açmak için. Askerlerin çevrelediği mahkûmlar görünür. Sehlan-ı Erdebili en önde yürümektedir. İlk önce Ahi Baba'yı çıkarırlar darağacına. Sehlan, yanına yaklaşır, kulağına, ölümünden onu sorumlu tutmamasını, idamları engellemek için elinden gelen gayreti göster-

diğini ancak başaramadığını, o andan itibaren onları sadece Ebu Müslim'in kurtarabileceğini söyler. İşte tam o anda Ebu Müslim ve arkadaşları cellatlara saldırır ve onları öldürürler. Sehlan ve adamları bir taraftan onlara yardım ediyorlar bir taraftan da onlarla sanki mücadele ediyorlarmış gibi yapıyorlardı. Ve bir saat içinde bütün heretikler darmadağın edilir.

"Şehrin yarısından çoğu Ebu Turabilerle birlikte!" der Sehlan, Nasr'a ve asilere yardım ediyorlar bahanesi ile tutuklattığı 600-700 heretiği göstererek. Bunlar, tüm itirazlarına rağmen, ölüme mahkûm edilirler ve Sehlan'ı da cesareti ve sadık hizmeti için kutlar Nasr. Kesir'in oğullarının asilerle iş birliği yaptıklarına inanan Nasr onları da tutuklattırır.

"Onlan bana bırakın, işkenceye çekeceğim!" der Sehlan Nasr'a "Belki itiraf ettiririm!" Nasr kabul eder. Oysa Sehlan, Kesir'in oğullarını sarayına götürür. Bu arada, Çaşıt Zerki, Ebu Müslim'i, Sehlan'ın askerleri arasında seçer gibi olmuştur; ancak gammazlamadan önce emin olmak ister. Sehlan ise giderek Nasr'ın itimadını kazanmaktadır, onun tavsiyesi üzerine Nasr, Kesir'in oğullarını salıverir. O kadar ki Zerki gelip Sehlan'ı, Ebu Müslim'i saklamakla suçladığında Nasr, onu çok kötü tersler.

Bu sırada, müminler Sehlan'ın sarayında toplanmışlardır. Artık harekete geçilmesini önerir. Adamlarından dört bini, Merv isyancılarının saflarına geçmeye hazırdır ama Süleyman bin Kesir onayını vermez. Ona göre hareketin genel bir isyana dönüşmesi için önce Irak'taki arkadaşlarına haber vermek, ardından da yaptıkları hareketten daha sonra pişmanlık duymamak için İmam İbrahim'den[1] bir ferman almak gerekmektedir.

Süleyman bin Kesir "Ferman alınmadan yapılan tüm isyanların sonu kötü bitiyor!"[2] der ve devam eder: "Birisi gidip imamın

---

1) Abbasi İbrahim, II. Mervan tarafından 748 yılında öldürtülmüştür.

2) Türk epik edebiyatında "ferman"a daha sihirli bir "karakteristik yapı" yüklenmiştir, şöyle ki; sefere koyulmadan önce, epik kahramanımız "yükiendiği misyonu tanımlayan" ve "başarısını mutlak kılan" bir "ferman" alacaktır, ayrıca bu ferman ile birlikte Ebu Müslim'e "simgesel sembolleri" de verilecektir. Bu semboller ise "Ali'nin giysisi ve sarığı" olacaktır (bkz. s. 117). Bkz. eserimiz "Geste de Melik Danişmend", I, 163, 193-195. Öte yandan, Farsça kökenli "ferman" sözcüğü, özellikle Osmanlı devlet kurumlarında çok geniş bir uygulama ve anlam ifade etme alanına sahip olacaktır. Bkz. Z. Pakalın. "Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü", I, s. 607-608.

fermanını alsın gelsin. Buna göre, liderimiz kim olacaksa hepimiz onun ardından gitmeye ve ona itaat etmeye hazırız."

"Süleyman haklıdır!" der Sehlan, derin bir iç geçirdikten sonra. "Kerb Gazi'nin girişimi neden tepetaklak oldu; çünkü ferman almamıştı. Şafiye Hatun'da da oldu, kısacası şimdiye kadar kim Mervanileri devirmeye çalıştıysa aynı sonla karşılaştı, bizim hareketimizden önce on yedi defa bu tür bir harekete kalkışıldı. Bize bir lider gerekiyor, bu lider de bize fermanı almak için canını tehlikeye atmayı göze alabilecek biri olmalı."

Konuşmasını sürdürür Süleyman: "Yezid, Şam'da imamı hapse attığında imam, sadece dokuz yaşındaydı, şimdi ise doksan yaşında. Öyle bir yerde hapsedilmiş ki Süleyman'ın devleri bile oraya ulaşamaz. Davamız için fermanı sadece o verebilir. Kim gidip alacak o fermanı?"

"Balta kime verildiyse o gidip almalı fermanı!" der Sehlan ve ardından hemen ekler: "Eğer ki fermanı getirmeyi başarırsa işte o zaman hepimizin lideri olacaktır, bizler de hepimiz, ona biat edeceğiz."

Bu sözlerin ardından, Horasan'ın hükümdarı teberdar sultan, yerinden kalkar ve gür bir sesle:

"Ey Yoldaşlar! Ey Muhammed-Ali'nin ailesinin dostları! Ben, sefil, basit köleniz, emrinize amadeyim. Bana gidip fermanı almamı emrediyorsanız bu görevi yapmaya hazırım." der.

İşte o zaman, hepsi önünde diz çöküp secdeye varırlar. "Yalnız sen, sadece sen başarabilirsin, senden başka kimse yapamaz!" diyerek ona olan inançlarını gösterirler. Ebu Müslim, hemen dışarı çıkar ve gecenin ortasında yola koyulur.

XIII. Ebu Müslim'in, İmam İbrahim'in fermanını alması

Yolda, Ebu Müslim önce Nişabur'da Behram-ı Müşteri'nin evinde soluklanır. Behram, Şam'da oturan bir arkadaşına, Ebu Hasan'a, bir mektup, yazar ve Ebu Müslim'e verir. Behram, mektupta arkadaşından Ebu Müslim'i evinde konuk etmesini ve onun için gerekli olan her şeyi yapmasını istemektedir. Ebu Müslim, Behram'ın iznini ister, gece gündüz durmaksızın yol ala-

rak Suriye'ye varır. Damas'a baltası olmadan girmesinin daha doğru olacağını düşünür. Bir köyden geçerken amcasının eski golamını görür ve onun evine gider. Baltasını ona emanet eder, eğer dönüp almaya gelemezse onu Nişabur'a götürmesini ve Behram-ı Müşteri'ye vermesini tembih eder. Şam'a varınca Ebu Hasan'ın evine gider, mektubu verir, ondan imamın bulunduğu hapishaneye sızabilmesi için kendisine yardımcı olmasını ister. Bunun için, zindancının dostluğunu kazanmak gerekmektedir ve Ebu Hasan bir plan yapar: Pazar günü Mervan'ın hapishaneyi ziyaret etme günüdür. Dilenciler, geçtiği yol üzerinde dizilip ona yakararak sadaka istemektedirler.

Ebu Hasan'ın planına göre, Ebu Müslim, halifenin ardından ortaya çıkacak ve dilencilere bolca sadaka verecektir. Bunu görecek olan Fars adındaki zindancı ortaya çıkmakta gecikmeyecektir. Ebu Müslim onu selamlayacak, kesenin ağzını onun için de açacak ve geriye kalan parayı da ona vererek dilencilere gönlü nasıl isterse dağıtmasını rica edecektir. Her şey Ebu Hasan'ın planladığı gibi gelişir. Mervan, hapishanedeki ziyaretini bitirip çıktıktan ve çavuşları[1] ellerindeki altın kaplamalı sopalarla halifenin geçebilmesi için yolu açmalarından sonra Ebu Müslim, duvarın dibinde yere iki büklüm çökmüş dilencilere doğru ilerler ve onlara sadaka vermeye başlar. Gerçekten de zindancı ona yanaşmakta gecikmez ve sohbete koyulurlar. Ebu Müslim, zindancıya kendini çok seyahat eden Suslu zengin bir tüccar olarak tanıtır: Bindiği gemi çok büyük bir fırtınaya yakalanmıştı, kurtulup sağ salim Şam'a ayak basarsa fakir fukaraya bin altın para dağıtacağı dileğini tutmuştu, dileğini gerçekleştirmek için buradaydı. Cömertçe verdiği hediyeler sayesinde, zindancının dostluğunu ve güvenini kazanır; artık onun evine sık sık girip çıkan biri olur. Hatta zindancının günlük denetlemelerinde bazen ona eşlik eder. Bu sayede imamın hücresinin yerini öğrenir ve bir akşam, işi çıkan zindancı hapishaneyi, sabaha kadar beklemesi için ona emanet eder. Ebu Müslim hemen İmam İbrahim'in kapatıldığı

1) Selçuklular Döneminde, çavuşların önemli görevlerinden biri, sultanın önünde yürüyüp ona yol açmaktır; bu çavuşlar gümüş kemer kuşanırlar ve ellerinde altın kaplamalı bir değnek vardır. Çavuşların tarih boyunca üstlendikleri görevler için, bkz. Z. Pakalın, "Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü", I. 332-336; Eserimiz "Destan d'Umur Pacha", s. 63.

hücreye gider. Işık haleleri içinde bir yaşlı adam vardır karşısında, hemen önünde secdeye kapanır, imam, mübarek ellerini Ebu Müslim'in boynuna koyar ve onu kutsar; onu, kendisiyle birlikte hapsedilen on iki yoldaşına tanıştırır. Sonra, Ebu Müslim'in ona büyük bir hürmetle uzattığı kâğıdı ve kuş teleğinden kalemi alarak şu fermanı yazar: "Muhammed ve Ali'yi lanetleyen herkesin katli vaciptir. Peygamber hanesinin kutsallığını ve velayetini tanımayı reddeden her kim olursa olsun katli vaciptir. Bu fermanı Ebu Müslim'e verdim, onun emri benim emrim demektir. Biline ki ona biat etmeyen kim olursa olsun Yezidi'dir, Mervanidir."

İmam, fermanı Ebu Müslim'e emanet ettikten sonra Süleyman-ı Kesir'e, Osman'a, Demirci Hurdek'e, Sehlan-ı Erdebili'ye ve tüm diğer yoldaşlara hitaben bir mektup kaleme alır. Onlara selamını göndermekte ve seçtiği lidere hepsinin biat etmesini istemektedir. Sonra Ebu Müslim'e siyah bir giysi ve siyah bir sarık verir. Bunlar, Halife Ali'nin her cuma günü camiye giderken giydiği giysilerdir. Ebu Müslim, bu giysilerden hiçbir zaman ayrılmamalı, bütün yandaşlarını ve *fütüvvet* insanlarını da böyle giyindirmelidir. Bu, hepsinin, tıpkı Halife Ali'nin cuma namazlarına giderken büründüğü kıyafete bürünmeleri içindir. İmam, Ebu Müslim'e, ellerine geçirdikleri Mervanileri asla zindana atmamalarını, On İki İmam'ın aşkına kafalarına on iki mıh çakarak öldürmelerini öğütler.[1] İmam, Ebu Müslim'i kollarının arasına alır, yüreğinin üstüne bastırır, kulağına zafere ve güzel yazgıya ulaşması için Başmelek Cebrail'in Âdem'e, sonra da Muhammed'e kadar tüm peygamberlere iletilen onun da Ebu Müslim'e ileteceği duayı okur ve son olarak ona: "Artık git evladım, bahtın daima açık olsun! Dualarında beni sakın unutma, benim hayatım sona eriyor artık. Yarın melun Mervan'ın elleriyle şehadet mertebesine ulaşacağım!"

Ebu Müslim, Fars'ın dönmesini bekler, sonra Ebu Hasan'ın evine gelir, onunla helalleşir ve Horasan yolunu tutar.

---

1) Abbasi İbrahim ve Ebu Müslim. 6. İmam Cafer-i Sadık (763'te ölmüştür.)'ın çağdaşıdırlar; bu zaten. eserin yegâne anakronizması değildir. İmamın önerdiği işkenceli öldürme şekli. İncil'in bir bölümünü hatırlatmaktadır: Yael, Sisara'yı şakağına bir çivi çakarak öldürür (juges. IV, s. 17-22).

XIV. Mervan'ın rüyası ve İmam İbrahim'in şehadeti

Ebu Müslim, imamın mübarek ellerinden fermanı aldığı sırada Eşek Mervan, kendisini allak bullak eden bir kâbus görür. Süt misali beyaz bir doğan, imamın zindanının üstünde uçmaktadır. Birden zindana doğru hızla süzülür, bir mektup kapar, sonra tekrar göğe doğru yükselir ve kaybolur. Doğan, Mervan'ın sarayının üstünde uçarken bir karakarga sürüsünün saldırısına uğrar fakat doğan, gagasından alevler püskürtüp karakargaları yakarak alt eder. Bu ateşten bir kıvılcım, Mervan'ın sarayına düşer ve saray alev alev yanmaya başlar. Ne yapacağını bilemeden yardım istemek için sağa sola koşuşturan Mervan'da alev alır, yanmaya başlar. İşte o anda çığlıklar içinde uyanır. Hemen müneccimlerini çağırtır ancak müneccimler, onların canını bağışlayacak olan yüzüğü vermedikçe konuşmayı reddederler; çünkü Yezid, verdikleri kötü bir haber yüzünden müneccimlerini öldürtmüştür.

Ve konuşmaya başlarlar: "Doğan..." derler ve devam ederler: "Sürekli duyduğumuz Horasanlı[1] yiğit kahramanın ta kendisi. Hapishanenin üstünde uçuyordu; bu, oraya girmenin fırsatını kolluyordu demektir.

Gagasında tuttuğu mektuba gelince: o da imamın verdiği fermandır. Sonra sarayın üzerinde uçtu; bu da başkaldıracağına, gelip sana saldıracağının işaretidir. Ateş ise kazanacağı zaferlerin simgesidir!"

Halife, hemen İmam İbrahim'i huzuruna getirtir: Ebu Müslim'in geldiğini, fermanı aldığını ve artık hükümdarlık sülalesinin yıkılacağını kendi kulakları ile duyar. Halife, imamın, hemen asılarak idam edilmesini emreder. İmam İbrahim darağacından, Horasanlı kahraman yiğidin zaferinin çok yakın olduğunu, ona ferman

---

1) Bilinmesi gereken bir başka konu da Ebu Müslim'in öldürülmesinden sonra, onun öldüğüne inanmak istemeyenler, Ebu Müslim'in beyaz bir güvercine dönüşüp göğe uçarak bakırdan yapılmış bir sarayda Mazdek ve Mehdi ile birlikte yaşadığını öne sürerler. "Kuşa dönüşmek" derviş tarikatları geleneğinde de sık rastladığımız bir olgudur: Ahmed Yesevi'nin emriyle Anadolu'ya doğru yola çıkmadan önce Hacı Bektaş, Rum ülkesindeki dervişlere haber vermek için göğe doğru, yanan bir dut ağacı dalı fırlatır; bu dal Kırşehir'deki Ahmed Fakih'in eline gelir ve bir doğana dönüşür, sonra güvercine dönüşmüş olarak Rum ülkesine doğru gelen Hacı Bektaş'ı karşılamak üzere göklere doğru havalanır. Bkz. "Saltıkname", f. 260 sq. Aynı gelenek J. K. Birge'in "The Bektashi Order of Dervishes", 37-38. eserinde de anlatılmıştır. tek farkla ki doğana dönüşen Ahmed Fakih değil Bayezid-i Bestami'dir.

verdiğini ve artık Mervanilerin hükümdarlığının sonu geldiğini, son nefesini vermeden önce haykırır, infazını seyretmeye gelen ahaliye. Cellatlar merdiveni çektiklerinde imamın vücudunun ipin ucunda sallanarak dönmesini bekleyen ahali, yeşil kanatlarını açıp çırparak göğe doğru yükselen bedenini gördüklerinde hayran kalıp âdeta büyülenirler. İmam İbrahim, göğün masmavi ufuklarına doğru çıkar, yavaşça gözden kaybolur. Halk, bir masumun asıldığını anlar. Aniden onu asanların üzerine, kimsenin nereden geldiğini çözemediği, şiddetli bir taş yağmuru yağmaya başlar.

XV. Süleyman-ı Kesir, Ebu Müslim'e biat etmeyi nasıl reddetti?[1]

Baltasını alan Ebu Müslim, doludizgin Horasan'a doğru yol alır. Birden ardında nal sesleri duyar; Mervan'ın askerleri onu takip etmektedirler. Onlara karşı durması gerekmektedir. Baltasını kaparak aç bir kurdun koyun sürüsüne saldırması gibi askerlerin üzerine atılır. Allah'ın Aslanı Ali gibi savaşmasına rağmen, askerler etrafını kuşatırlar. O anda, yeri göğü inleten bir gök gürültüsü duyulur, kıble yönünden elindeki ateş kılıcını savurarak gelen bir atlı görülür: Heretiklerin üzerine atılır, Mervan'ın sancağını yere devirir ve düşmanı gerisin geriye kaçırtır. Ebu Müslim "görüntü"ye yaklaşır: "Hadi, git!" der görüntü ona. "Seni Tanrı'ya emanet ediyorum! Zamanı geldiğinde, kim olduğumu öğreneceksin!"

Ve süvari tekrar geldiği yöne doğru yönelir, sonra kaybolur.

Ayaklanmaya karar vermiş olanlar Kesir'in oğullarının sarayının mahzeninde toplanırlar. Ebu Müslim onları, burada bulur ve heyecanla fermanı gösterir ancak Süleyman-ı Kesir, hırsla yerinden kalkar ve sert bir ifade ile

"Fermanı kabul ediyorum; ama seni, seni kabul etmiyorum!" der.

---

1) Süleyman bin Kesir'in düşmanca tutumlarından dolayı Ebu Müslim, iki defa Horasan'ı terk etmek zorunda kalmıştır. İkinci seyahatinde, yolda imamın bir ulağı ona iki siyah sancak ile birlikte Merv'e dönmesini ve hareketin en üst yöneticiliği görevini almasını emreden bir mektup getirmiştir. Ebu Müslim'in anlatılan iki yolculuğunun da muhtemel yansımaları, imama ziyarete gitmesi ve Süleyman bin Kesir ile münakaşa etmesidir.

"İmam İbrahim'in isteğine göre..." der Ebu Müslim. "Bana biat etmeyen heretiktir ve Mervan'ın tarafındandır!"

"Ben heretik değilim!" diye bağırır Süleyman. "Sadece babamın kölesi olmuş bir köylüye lider olarak biat etmeyi reddediyorum!" der sinirli bir sesle. Bu sözlerin üzerine, Ebu Müslim baltasını kapar ve onun üzerine yürür; ama dostu olan kırk yoldaşı da Süleyman'ın tarafına geçerler ve onu korumak için çembere alırlar. O zaman, Sehlan oturduğu yerden doğrulur, ayağa kalkar.

"Efendiler! Anladığım kadarıyla heretiklerin alay konusu olmak istiyorsunuz!" der. Sonra, Süleyman'ı suçlayarak sindirir. Ebu Müslim onlara imamın mektubunu uzatır. Mektupta, Süleyman'dan ilk sırada söz edilmektedir, sonra Osman'dan, Demirci Hurdek'ten, Sehlan'dan, sırasıyla bütün yoldaşların adları geçmektedir. Bunun üzerine yumuşayan Süleyman

"Sadece kendin için çalıştığını zannetmiştim!" der.

"İmam, liderliği bana vermiş olsa bile benim niyetim mal, mülk, toprak yığmak, hükümdar olmak değildir." diye cevap verir Ebu Müslim.

"Peki, nedir senin niyetin?" diye sorar Süleyman.

"Benim niyetim, Mervan adına kılınan namazı, yapılan ibadeti ortadan kaldırmaktır, Halife Ali'ye bas bas bağırarak yapılan bedduaları, edilen kötü sözleri bitirmektir; peygamberin dinini onarmaktır, yenilemektir, Mervaniierin hükümdarlığını yıkmaktır ve Muhammed-Ali adına kutsal savaş yapmaktır! Ardım sıra gelecek olanlar canlarını ve ruhlarını feda etmeli, konumlarını, nasıl ve ne olarak doğduklarını unutmalıdır. Ama bilesiniz ki bundan böyle 'ben şuyum, ben buyum diyenler benim dostlarım asla olamayacaklardır!"

Hepsi, Ebu Müslim'in önünde yere kapanarak secde ederlerken Süleyman, başını ve gözlerini yere eğerek konuşur:

"Efendim! Senin için ve Muhammed-Ali aşkına savaşacağım ve kendi canımı, çocuklarımı ve sahip olduğum her şeyi bu uğurda kurban edeceğim!"

XVI. İsyanın başlangıcı

Lonca yoldaşları, ertesi gün yeniden Kesir'in oğullarının sarayının mahzeninde bir araya gelirler. Ebu Müslim, imamın verdiği siyah giysi ve sarıkla gelir. Yemekten sonra, Muhammed-Ali'nin, Hasan ve Hüseyin'in adına ezan okur ve artık harekete geçmenin zamanının geldiğini belirtir. Yedi bin kişidirler, ayrıca Nasr'ın zindanlarda tuttuğu, özgürlüğe kavuştuklarında onlarla beraber silahlanıp saf tutacak olan beş yüz kişi daha vardır. Sehlan, Ülkenin tüm müminlerine, başkaldırının bütün şehirlerde aynı anda başlayacağını yazalım." der. Mektupları kaleme almaya koyulurlar. Ebu Müslim'in ulağı Ahü-Pa'yı bir yana, Bad-i Yelda'yı öte yana salarlar. Sonra, lonca yoldaşları Kesir'in oğullarının silahhanesine girerler, boşaltırlar orayı. Cebeleri, örme zırh yelekleri, kılıçları, hançerleri, mızrakları, kalkanları kısacası silah ve savutçuluk ile ilgili ne varsa dağıtırlar. Davulları, kösleri, zilleri, zurnaları, boruları, av borularını da alırlar. Sonra bunlarla çatıya çıkarlar, hepsini birden çalmaya başlarlar; müminleri haberdar edip bir araya getirmek için.

Zerki, Nasr'a toplantıyı haber verir. Askerlerini hemen kuşatmaları için Kesir'in oğullarının sarayına gönderir. Tüm kent at kişnemeleri, silah şakırtıları ile yankılanmaya başlar. Ebu Müslim birkaç arkadaşı ile birlikte çatının terasına çıkar, merdivenlerle sarayın çatısına çepeçevre siper yaparlar. Kulakları sağır edici bir gürültü vardır. Gece yarısı yataklarından fırlayan şehir halkı çığlık çığlığa oraya buraya koşuşturur. Heretiklerin evleri yağmalanır, kadınları çocukları katledilir, etrafta oluk gibi kan akar! Nasr, Sehlan'ı asilerin üzerine gönderir. Gecenin karanlığında Sehlan ve dört bin atlısı, "Bir tek Ebu Turabi'yi sağ koymayın!" diye bağırarak heretiklere saldırır.

Kesir'in oğullarının, şehir dışında bir kaleleri vardır: Çahar Dolab. Etrafındaki bir hendek sayesinde son derece korunmalıdır. Süleyman, müminlerin çocuklarını ve karılarını oraya götürüp korumasını emreder Osman'a.

Bu arada, ne yapacağını şaşırıp çaresiz kalan müminlerin çoğu, Ebu Müslim'in tarafını tuttuklarına pişman olup ona sırtlarını dönmeye başlamışlardı bile. Birdenbire şaşırtıcı bir şey olur.

Birisi bir yerlerden bir manda sürüsü salar meydana, Muhammed Mustafa'nın mucizeleri sayesinde azgın hayvanlar heretiklerin üstüne saldırırlar.

"Reziller!" diye haykırır Ebu Müslim kaçanlara. "Bu hayvanların cesareti kadar bile cesaretiniz yok!" der.

Sabaha karşı Sehlan, kalabalık arasında gördüğü Ebu Müslim'e "Zindandaki mahkûmları çıkartıp silahlandıralım." der. Ebu Müslim zindanların kapılarını yerle bir ederken Sehlan, tepeden tırnağa heretik kanına bulanmış bir vaziyette Nasr'ın karşısına dikilir, bütün şehrin Turabilerden yana olduğunu söyler. Sarayının tepesinden savaşı seyretmektedir Nasr. Hayvanların bile hayvan olduklarını unutup Muhammed-Ali yolunda dövüşmeleri, onu hayrete düşürmektedir! Sonra Süleyman'ı görür uzaktan, asilerle birlikte omuz omuza vuruşmaktadır; onu da öldürtmediğine pişman olur. Ve yine uzaktan Ebu Müslim'i fark eder, Halife Ali'ninkine benzer giysileri ile görkemine hayranlık duymaktan kendini alıkoyamaz.

XVII. Başkaldıranların Çahar Dolab'a çekilmesi

Akşama doğru Müslümanlar, zayıf düşmeye başlarlar ve şehrin kapılarına doğru gerilerler. Merv'in dışına çıktıklarında heretikler şehrin kapılarını kapayıp arkalarına destekler koyarlar. Bunun üzerine müminler, kadınlarla çocukların daha önceden götürüldükleri Çahar Dolab Kalesi'ne yönelirler. Kalenin bulunduğu büyük ovada bir göl ve çok sarp bir dağ vardır. Karargâhlarını ovada kurarlar, etrafını da bir hendek ile çevirirler. Bir süre sonra uzaktan bir toz bulutu kalkar; Sehlan'ın kumandasındaki heretik ordusudur gelen; Müslümanlar zafere ulaşmışlardır. Hadiselerin seyri bir müddet böyle devam eder. Bir gün Zerki, Nasr'a ziyarete gelir:

"Ey Horasan'ın padişahı! Senin işin şuna benziyor, bak dinle: Koyun sürüsü olan bir Türkmen varmış. Sürünün köpekleri ile birlikte bir de kurt besliyormuş. Her gün bir koyunu kaybolmaya başlamış. Türkmen, koyunlarını vahşi bir kurdun yediğini zannettiği için sabah akşam ormanı arşınlıyormuş; o kurdu bulup avlamak için. Hâlbuki o kurt, kendi evindekiymiş. Seninki de aynı misal Sehlan ile. Ne zaman asilerin üzerlerine gönderdiysen se-

nin kendi adamlarını katledip geri geldi. Ebu Müslim'i gördüğümü sana zamanında söylemiştim."

Zerki huzura, Sehlan'ın yanından kaçmış bir köleyi çağırır; o da tüm bildiklerini Nasr'a anlatır. Deliye dönen Nasr, hemen bir darağacı kurulmasını emreder ve müşfik Sehlan idam edilir, şehadet mertebesine ulaşır.[1] Vezir Muhtac, ordunun kumandanlığına atanır ve o günden sonra işin rengi değişir. Müminler Çahar Dolab Kalesi'ni boşaltmak zorunda kalırlar. Çocuklar ile kadınları daha emin bir yere gönderirler, bu arada askerler dar bir boğazı ellerine geçirirler. Ebu Müslim'e kaçıp çok fazla yandaşlarının olduğu Harzem'e gitmesi önerilir. Düşmanın zayıf durumunu gören Muhtac, onların soluk bile almasına izin vermeden saldırır. Nasr'a, bedeli ne olursa olsun Ebu Müslim'in destek bulacağı Harzem'e ulaşmasını engellemek gerektiğini söyler. Nasr ordusunu üç kısma böler. Bir bölümü Tahir kumanda eder, diğerini Muhtac, üçüncüsünü de Muhtac'ın babası Bahtiyar. Bu üçüncü birlik, ile tuttukları dar boğazda Ebu Müslim'e saldırırlar. Bahtiyar çıkan çatışmalarda ölür, ordunun bir kısmı da kaçmak zorunda kalır. Ebu Müslim karargâhı terk eder ve Harzem'e doğru yola koyulur.

XVIII. Ebu Müslim'in kaçışı ve Muhtac'ın zalimliği

Muhtac, düşmanlarının terk ettiği karargâha girdiğinde vahşet bir manzara onu beklemektedir. Babasının başı kesilmiş vücudu ağaca asılmış, kesik başı da bacaklarının arasına oturtulmuştur. Bu görüntü karşısında Muhtac, kendini kaybeder ve bayılır. Kendine geldiğinde kırk Müslüman esir getirtir, onların giysilerini çıkarttırır, dillerini, burunlarını, kulaklarını kestirir. Ardından önce ellerini arkadan bağlattırır, sonra da onarlı gruplar hâlinde birbirlerine bağlattırır ve sağ çıkmanın olanaksız olduğu Harzem Çölü'ne salar onları.

Ebu Müslim ve ordusu da aynı çölde çile çekmektedirler. İnsanlar ve hayvanlar susuzluktan ölmektedir. Müminler, kendile-

---

1) Belediye B. 14 (s. 294) el yazmasında ve Hacı Şadi'nin versiyonunda, Sehlan darağacından Ebu Müslim tarafından kurtarılıyor; hikâyenin geri kalan bölümünde bir daha adına hiç rastlamadığımıza göre, derlemecinin Mahyar'la ilgili tavrını Sehlan için de sürdürmüş olduğunu anlıyoruz.

rini Hüseyin'in ölümü misali bir ölüme hazırlamaktadırlar.[1] Ebu Müslim, dizlerinin üzerine bırakır kendini, ellerini göğe doğru kaldırır ve Tanrı'ya yakarır. O anda bir ses duyar, kafasını çevirdiğinde ona doğru bakan bir ceylan görür, hayvan bir şeyler anlatmak istiyordur Ebu Müslim'e. Kalkar ve ceylanı takibe koyulur. Hayvan onu, yakınında bir su kaynağı bulunan bir ribata[2] getirir. İnsanlar ve hayvanlar hemen suya üşüşürler, karargâhlarını kaynağın yanına kurarlar, güçleri kuvvetleri yerine gelir fakat rahatları fazla uzun sürmeyecektir: Muhtac'ın kumandasındaki heretik ordusu onların ardınca gelmektedir.

XIX. Muhammed Harzemşah'ın Ebu Müslim'in yardımına yetişmesi

Harzem'de, dindar bir Müslüman, aynı zamanda Muhammed-Ali ailesinin dostu olan bir hükümdar vardır: Şah Muhammed bin Davud Şah Nasr'dan Turabilere karşı yardım isteyen bir mektup almasına rağmen, asilere katılmaya karar vermiştir. Denir ki bu kararını, bir düşmanı yüzünden gecikmeli olarak vermiştir. Vakanüvisler onun, altı ay kış süresince şehirlerde oturduğunu, altı ay yaz boyunca da dağlara çıktığını, sürüleri için ot toplattığını ve av yaptığını anlatırlar.[3] Bir gün, Muhammed Harzemşaha bir av sırasında inleme sesleri duyar. Kalın bir iple birbirlerine sıkı sıkıya bağlanmış, dilleri, burunları, kulakları kesilmiş on adam, sefil bir şekilde oradan oraya yalpalamaktadırlar. Bazıları ölmüş olduğundan diğerleri tarafından zorla sürüklenmektedirler. Mu-

---

1) Malum trajik gece, Hz. Hüseyin'in karargâhını çepeçevre saz ve kamışla çevirtir. Kuşatanlar bunları ateşe verirler. Hz. Hüseyin'in aile efradının ve yoldaşlarının sıcaktan, dumandan ve susuzluktan solukları kesilir ve zalimlerin okları altında birbiri ardına düşerler.

2) Burada "ribat" sözcüğü "güclendirilmiş dini yapı" anlamında kullanılmıştır. Ribatları hicri II. yüzyılın ortalarından itibaren görmekteyiz. Bkz. L. Massignon. "Essais sur les Origines du Lexique technique de la Mystique Musulmane" s. 133-134.

3) Söz konusu yaşam biçimi, onun bir Türk prensi olduğunun kanıtıdır. Horasan'dan Karakum Çölü ile ayrılan Harzem, yüzyıllar boyu Transoksiyan'ın Türk halkları ile doğrudan temas hâlinde olmuştur. Bölge, Selçuklular Döneminde, eski Farsça unvanları olan Harzemşah'ı koruyup kullanan Türk valilerin hâkimiyeti altında kalmıştır. Türkler, çok güçlü bir şekilde kültürel ve uygarlık anlamında Harzem'in etkisi altında kalmışsalar da XI. ila XIII. yüzyılları arasında yörede güçlü, hatta şiddetli "Türkleştirme" süreci yaşanmıştır; ancak buna karşın, XIII. yüzyıldan itibaren Harzem'de bir daha Türkçe konuşulmamıştır.

hammed Şah, hemen bu zavallıların bağlarını çözdürür, sağ olanların yaralarını sardırır, yiyecek içecek verdirir. Adamlar, işaretle kalem kâğıt isterler; yazarak başlarına gelen acıklı olayları anlatabilmek için. Harzemşah, onları rahat ettirmek için elinden gelen her şeyi yapar ve onlara intikamlarını alacağının sözünü verir. Onun Mızrab-ı Cihangir adında çok değerli bir başkumandanı vardır. Özellikle onu, ordunun başına geçirir ve bir mektup ile birlikte hediyelerle Ebu Müslim'e doğru yola salar. Mızrab ve ordusu, çölde Horasan yönüne doğru ilerlerken kulaklarına kadar gelen savaş sesleri işitirler. Heretiklerce her yandan kuşatılan Ebu Müslim ve adamları, artık güçlerinin sonuna gelmişlerdir; bütün askerleri ya ölmüş ya da heretiklerin eline esir düşmüşlerdir. Hayatta kalan Ebu Müslim ve kırk Ahi, kahramanca vuruşmaya devam etmektedir; ama onlar da tükenmek üzeredirler. Birdenbire etrafı cenk müziği nameleri sarar ve lal rengi gömlek giyinmiş bir tabur asker, Mervanilere karşı taarruza geçer. Müslüman esirler özgürlüklerine kavuşurlar, düşmanları öldürülür. Melun Muhtac'ı ise bizzat Mızrab-ı Cihangir esir alır. Zaferden sonra Ebu Müslim, kurtarıcısına sevgiyle sarılır ve onu yüreğine bastırır.

"Emrinizi bize neden ulaştırmadınız?" der Mızrab. "Yardımınıza koşardık!"

Düşmandan toplanan bütün ganimeti, Ebu Müslim'in önüne getirirler. Ebu Müslim, kendi için bir tek iğne dahi almaz, hepsini olduğu gibi Harzemli askerlere dağıtır. Bu davranışını gören Mızrab, onu daha çok ve tüm kalbiyle sever.

O sırada, imamın sözleri düşer Ebu Müslim'in aklına:

"O köpek heretikleri esir alınca sağ koyma, yalanlarına, yakarmalarına kulak asma, hemen öldür!"

Ebu Müslim, hepsinin orada öldürülmesini emreder. Mızrab-ı Cihangir, Muhtac'ın zalimliğinin kurbanı olan zavallıları nasıl bulduklarını anlatır ve intikamlarını almasını ister. Bunun üzerine, Muhtac'ı beline kadar kuma gömdürür ve başına, her biri bir imam için olmak üzere on iki mıh çaktırır. Sonra, on iki mıhlı başını kestirip bir çuvala koydurtur ve iki ayyarına, Ahü-Pa ile Bad-i Yelda'ya verir. Onlar da gece karanlığında Merv'e gidip Nasr'ın sarayının yakınında bir yere asarlar çuvalı. Harzemliler,

çölde karargâhlarını kurarlar ve Mızrab, Ebu Müslim'in önüne Harzemşah'ın gönderdiği hediyeleri serer. Bunların arasında yedi değişik satenden dikilmiş, yüz yirmi dört direkli bir maiyet otağı vardır. Askerlerin kamaşan gözlerinin önünde otağı dikerler, içine kırk yedi köşesi olan bir taht yerleştirirler. Ebu Müslim, tahttaki yerini alır ve Süleyman bin Kesir'i sağ veziri, Osman bin Kesir'i de sol vezir olarak ilan eder. Mızrab-ı Cihangir'e gelince; onu da ordusunu başkumandanı yapar.

XX. Keçe giyimli dervişin mucizevi belirişi

Lal rengi gömlekli Harzemlilerin çevrelediği Ebu Müslim, tekrardan Merv yoluna koyulur. Kişmihin Ovası'nda Nasr'ın ordusu ile bir kez daha karşılaşır. Başlarında kumandan Surhab-ı Suhreverdi bulunmaktadır. Onunla boy ölçüşmek isteyen Mızrab-ı Cihangir, saldırıya geçer. Tam ağır silahıyla Surhab'a vurmak için elini kaldırmıştır ki gür bir ses duyar:

"Bırak onu! O benim avım!"

Sesin geldiği yöne bakar, keçe giysili, elinde iri bir sopa olan bir dervişin ormandan çıkarak onlara doğru gelmekte olduğunu görür. Mızrab hafifçe kenara çekilir, derviş bir çığlık atarak ilerler.

"Sen haa! Haşhaş yiyici!"[1] diye bağırır Surhab ve sorar: "Ne işin var senin bu cenk meydanında? Burayı tekye mi sandın?"

"Beni tanımadın mı?" diye sorar derviş.

"Hayır!"

"Ben ruhun habercisiyim ve buraya seni affetmemek için geldim!"

"Senin gibi bir haberciye, insan, ruhunu teslim eder mi hiç?" diye bağırır Surhab ve ağzına geleni söyler: "Aşağılık, beş para etmez haşhaş yiyici! Başıboş serseri! Kenevir içici!" Ve elindeki

---

1) Başta Kalenderiler olmak üzere, bazı derviş tarikatlarındaki haşhaş kullanımına gönderme yapılmaktadır. Bu uyuşturucu, özellikle XIII. yüzyıldan itibaren esrimenin, transa geçmenin bir aracı olarak kullanılmıştır. Burada tanımı yapılan dervişin, Kalenderiler gibi gezgin, düzensiz ve serkeş bir yaşam süren bir tarikat mensubu olduğu vurgulanmaktadır; bu tarikatın dervişleri gerçekten de keçeden giysi giymekteydiler ve yine keçeden kubbe biçiminde başlık takmaktaydılar.

gürzle dervişe vurmak için elini kaldırır ama derviş onu, elindeki iri sopasıyla atından alaşağı eder ve ruhunu o an cehenneme yollar. Ebu Müslim, dervişi kutlamak için seğirtir fakar o çoktan kaybolmuştur.

Ebu Müslim, hayret içinde sorar Mızrab'a: "Keçe giysili bu derviş, bizimkilerden midir acep?" Ebu Müslim'e yanıt veremez, en az onun kadar şaşırıp kalmış olan Harzemli kumandan.

Ertesi gün, savaşın tekrardan kızıştığı bir anda derviş, ormandan, ağaçların arasından süzülerek yine belirir. Bu kez üstünde, aralarına kum konmuş kat kat keçe giysi vardır. Dervişe, ok, kılıç, hiçbir silah işlememektedir. Başında kubbe şeklinde keçeden bir başlık bulunmaktadır. Kuşağına ağır bir üflemeli tüfek sokmuştur, elinde ise büyük bir sopa taşımaktadır. Ebu Müslim'in yanından selam vererek geçer ve savaş meydanına doğru ilerler. Kırk tane sopa getirir ve onları daire şeklinde yere saplar.

Herkes şaşkın bir hâlde "Bu adam divane!" demektedir.

Sonra derviş, sopasına büyük bir taş bağlar ve karşı tarafa bağırarak karşısına bir rakip çıkmasını ister. Karşısına her çıkanı, önce öldürüp, sonra kafalarını kesip yere diktiği sopalara birer birer geçirmektedir. Ebu Müslim, dervişin yere diktiği sopaların hepsini birer kesik kafayla donatacağını anlamıştır, lonca yoldaşlarına döner:

"Bu divanenin dünyada eşi benzeri yoktur!" der. Ama Nasr, bu vahşiye karşı bütün ordusunu gönderir, ortalık karışır.

Bir sonraki gün, derviş yine gelir; bu sefer elinde boru tüfeği vardır.

"Yoksa elindeki kamışla adam öldürmeyi mi düşünüyor bu deli?" der Nasr ve adamlarından birini dervişin üzerine yollar.

Dervişe doğru ilerleyen asker "Deli kaçık!" diye bağırır ve alaycı bir sesle sorar: "Ne yapmak istiyorsun kamış bir boruyla?"

Derviş hiç cevap vermeden kamış boruyu ağzına götürür, nişan alır ve askerin cansız bedeni yere serilir. Bu kadarı da fazladır artık. Nasr, oğlunu çağırır, akşamı beklemesini, sonra da adamlarıyla ormana gidip bu deliye saldırmasını söyler. Oğlu kabul

eder. Dervişin etrafını, üflemeli kamış tüfeği ile vurduğu kuşları ateşte çevirirken kuşatırlar ancak derviş, üç yerinden yaralanmasına rağmen askerlerin kuşatmasını yararak ormanda izini kaybettirmeyi başarır. Nasr'ın yeni veziri Dağuli, ormanı, etrafını çevirdikten sonra ateşe vermelerini, böylelikle ormanı terk etmek zorunda kalacak olan dervişi yakalamalarını tavsiye eder. Ebu Müslim, Mızrab'ı, keçe giysili dervişi arayıp bulması için ormana gönderdikten sonra uykuya dalar. Rüyasında peygamberi görür; ona dervişe yardım etmesini emreder. Ebu Müslim uyanır ve yanına birkaç arkadaşını alarak alev alev yanan ormana yönelir. Müminleri gören yanan ormanı kuşatmış heretikler kaçışırlar ve müminler dervişi kurtarırlar. Ebu Müslim, dervişi kollarının arasına alır ve yüreğine basar, sonra tüm itirazlarına rağmen zorla atına bindirir. Ata hiç binmemiş olan, eyerin üzerinde duramayan derviş, tir tir titremeye başlar. Sonunda attan düşer. Mecburen yaya olarak karargâha dönerler. Yolda sohbet sırasında Ebu Müslim'e adının Ahmed-i Zemci olduğunu ve Zemc Ormanı'nda oturduğunu söyler.[1]

"Üflemeli tüfeğimin ahşabı..." der derviş ve devam eder: "Ali'nin topuzunun ahşabından; çünkü Tanrı'nın peygamberinin kaybından sonra Ali, Zülfikar'ını kınından hiç çıkarmadı. Sadece bu topuzu kullandı. Ve topuzu ile birlikte efendimiz Ali, bana Kerbela toprağından, Hüseyin'in kanı ile yoğrulmuş üç bilye verip bu bilyeleri, Mahanlı Ebu Müslim'in ortaya çıkmasına kadar saklamamı emretti. İşte o zaman bu bilyeleri, üflemeli boruma koymamı söyledi ki 'Bu Kerbela şehitlerinin intikamını alacak, hiçbir heretiği affetmeyecek ateş saçan bir silaha dönüşsün.' dedi."[2]

---

1) Yakut'un "Dictionnaire de Géographie" (bkz. Zünc) belirttiği üzre El-İmrani'ye göre "Zemc", "Zenc" veya "Zunc" Nişabur'a komşu bir kenttir. Efsanenin Ebu Müslim'in en yakın dostu olarak sunduğu, Nişabur bölgesi kökenli, ustasının ölümünden sonra kırmızı isyan sancakları açan Nişabur'dan Damgan üzerine yürüyen ve bir heretik tarafından öldürülen Ahmed-i Zemci, tüm bu detaylar ışığında, Ebu Müslim'in sadık yoldaşı, Nişabur bölgesi doğumlu, ustasının intikamını almak için bu şehirde isyan eden sonra Damgan kentine yürüyen Taberistan Dağları'nda öldürülen Müneccim Sunbad'ı çok fazla akla getirmektedir.

2) Ahmed-i Zemci'nin "tüfek"i ile ilgili gelenek, Belediye B. 14, 385-386 el yazmasında bulunmaktadır. Bu gelenek, Ahmed-i Zemci "tüfekçi" loncalarının piri olduktan sonra eklenmiştir. Atın üzerinde tutunmasını beceremeyen piyade olarak savaşan, silah olarak sadece basit bir sopası olan bu "cengaver derviş", aslında, ata binmesi ve kılıç taşıması ritüellere göre yasak olan "İran molla"sını temsil etmektedir; halkın hayal gücü, ondan bir epik roman kahramanı yaratmıştır.

Ahmed-i Zemci, Ebu Müslim'e saygısını ve bağlılığını sunar, sonra da onun hizmetine girer.

XXI. Haris Pir'in, Ebu Müslim'e Katılması

Kişmihan düzlüğünde savaş devam etmektedir; müminler ufukta, onların tarafına doğru ilerleyen büyük bir toz bulutu görürler. Bu toz bulutu yaklaştıkça bir tabur Arap cengaverin dörtnala onlara doğru geldiğini fark ederler. Başlarında, güzel yüzünün etrafında sanki bir ışık halesi oluşturacak parlaklıkta beyaz saçlı, beyaz sakallı bir ihtiyar vardır.

"Fermanı taşıyan er kişi nerededir?" diye sorgular yaşlı adam, karşısına ilk çıkanı.

Ebu Müslim, ihtiyara doğru ilerler. Ak sakallı adam, atından iner, Ebu Müslim'e saygısını sunar. Bu, Haris bin İbrahim bin Malik Ejderi Nahi'dir. Malik Ejderi Nahi'nin peygamberin yakın yoldaşı olduğu söylenir.[1] Ak sakallı, nur yüzlü ihtiyarın ardından kara sakallı iki cengaver yürümektedir; bunlar babaları ile birlikte Horasan kahramanının emrine girmek için gelen iki oğuldur. Ebu Müslim, mutlu bir şekilde yaşlı adamı öper ve onu onurlandırır.

Fakat bu arada, Nasr da kendince önemli bir takviye kuvvet edinmiştir. Transoksiyan'dan kalabalık bir ordu kendisine intikal etmiştir ve bu güzel haber, heretiklerin karargâhında davullar eşliğinde duyurulmaktadır. Artık Nasr, düşmana her taraftan saldırarak işi kesinlikle sonuçlandırmak istemektedir. Savaş için yola çıkmadan önce Ebu Müslim, ak sakallı Haris Pir'i çağırtır ve ona imamın verdiği fermanı gösterir.

"Eğer benim başıma bir iş gelirse kumandayı sen alacaksın!" der.

Bütün lonca yoldaşlarını ona saygılarını sunmaya davet eder, Mızrab'ın başkumandanlık görevini teyit eder. Sonra saldırı borusunun çalınmasını emreder ve düşmanın bulunduğu yöne doğru hareket ederler.

---

1) Haris, sadece peygamberin ünlü bir yoldaşının adı değil, aynı zamanda Nasr-ı Seyyar'ın rakibi Mürcie mezhebinin kurucusu Haris bin Süreyc'in de adıdır; Ebu Müslim'in Merv'deki isyanının bir bölümünde önemli rol oynamıştır.

XXII. Ebu Müslim'in tutsak düşmesi ve bir sandığa kapatılması

Ebu Müslim, Transoksiyan'dan gelen ordunun peşindedir; ama yanlış bir yöne gitmiştir. Bütün gün arazide orduyu arayıp bulamayınca bir dağın eteğinde mola verir ve karargâhını kurar ancak işte tam orada melun Dağuli tarafından gafil avlanacak ve saldırıya uğrayacaktır. Askerlerinin düzeni bozulur ve kırk Ahi ile heretiklerin eline tutsak düşerler. Ebu Müslim kaybettiğini hissederek baltasını bir askerine verir ve Mızrab'a götürmesini emreder; çünkü bu silahı taşımayı ondan daha çok kimse hak etmemiştir.

Diğer bir cephede ise Mızrab'ın kumanda ettiği mümin ordusu zafer kazanmıştır. Birden, Mervanilerin sevinç çığlıkları ile birlikte Ebu Müslim'in öldürülmesini isteyen sesleri duyulur. Paniklemişlerdir, dağılmaya başlarlar. Dağuli ordusunun başında muzaffer bir şekilde ilerlemektedir. Çok fazla sayıda esiri de beraberlerinde sürüklemektedirler. Her esirin boynunda birer kesik kafa asılıdır.

Nasr, Ebu Müslim'in kaderiyle ilgili kararını almak için maiyetini toplar. Mervan'a göndermeye karar verirler ancak kaçırılmasından korktukları için boş bir silah sandığının içine kapatırlar. Sandığı deveye yüklerler, üzerine de kırmızı bir halı atarlar. Ebu Müslim'i götüren kervan, büyük bir gizlilik içinde gece yarısı yola çıkar.

Haris Pir, Ebu Müslim'in otağına yerleşir ve kumandayı ele alır. Mızrab her gün askerleri savaş alanına sürmektedir. Bir gün, Harzemli kumandan her taraftan kuşatılmışken deve üstündeki bir cengaver ortaya çıkar ve düşmanları dağıtır. Meçhul cengaverin uzaklaştığını gören Mızrab, onu takip etmeye koyulur. Dar bir boğaza geldiklerinde cengaver, devesinden iner ve çadırına girer. Mızrab bir kuytuya saklanır ve bekler. Meçhul cengaver, çadırdan çıkmakta gecikmez; üstelik zırhını da çıkarmıştır. Su kaynağına gelir ve abdest almaya başlar. Mızrab gözlerine inanamaz; muhteşem güzellikte bir kızdır gördüğü. Hemen deli gibi âşık olur kıza. O sırada bir hizmetkâr kadın görür. Kızın kim olduğunu sorar ona ve bu meçhul cengaverin Sekine'den, yani Ebu

Müslim'in kız kardeşinden başkası olmadığını öğrenir. O günden sonra Mızrab deliler gibi dövüşmeye, Tanrı'ya sürekli olarak kendisini şehadet mertebesine ulaştırması için yalvarmaya başlar.

"Benim mutsuzluğum iki taraflı!" diye söylenir Mızrab. "Bir yandan Ebu Müslim kayboldu öte yandan bacısını seviyorum!"[1]

Mızrab bu şekilde mırıldanırken Ebu Müslim'i Şam'a götüren deve, çok sıkı bir koruma altında yol almaktadır. Nişabur yakınlarında, kervan dar bir boğazdan geçerken Ebu Müslim'i taşıyan deve sıkışır, sandık oradan geçemez. Pusuya yatmış olan askerler aniden çıkarlar ve kervana saldırırlar. Kaybedeceklerini anlayan birkaç heretik asker, sandığı açıp Ebu Müslim'i öldürmek ister ancak kıble yönünden rüzgârdan da hızlı bir süvari peyda oluverir ve bir anda o askerleri öldürür, Ebu Müslim'i zincirlerinden, prangalarından kurtarır. Ebu Müslim, sonunda elinde kılıç kendini bir at sırtında bulur. Heretiklerden bir tek canlı dahi kalmayana kadar vuruşma devam eder ve Ebu Müslim sonunda kurtarıcılarını tanır. Haris Pir'in cengaver oğulları Muhammed ve Malik onu kurtarmışlardır. O gizemli süvariye gelince; kim olduğunu kimse bilemez.

XXIII. Merv'in fethedilmesi ve Nasr'ın firarı

Ebu Müslim, hemen ordusunun başına döner. Kırk Ahi'nin idamının ertesi gün gerçekleşeceğini öğrenir ve Nasr'ın karargâhına saldırıya geçer. Onu gördüklerinde heretikler, korku ve panik içinde kaçmaya başlarlar, karargâhı ve Merv'i terk ederler. Nasr, Tahir'e çocukları ve kadınları Şirhan Kalesi'ne götürmesini emreder, kendisi de Merv-i Şahcan'a[2] çekilir. Ebu Müslim, gelir ve kenti kuşatır. Transoksiyanlı askerler, onun tarafına geçerler. Şehrin surları bu baskıya daha fazla dayanamaz.

---

1) Mızrab ile Ebu Müslim'in kızkadeşi arasındaki ilişki aynı zamanda *Ebu Müslim* romanı ile Türk epik romanları arasında bir köprünün oluşmasına da katkısı olacaktır.

2) "Merv-i Şahcan" veya "Şahican", kaleye karşıt olarak kullanılan Merv şehrine, dış mahalleleri ile birlikte verilen isimdir; Kaşgari (Kaşgarlı Mahmud)'ye göre, Merv Kalesi efsanevi bir hükümdarlık olan Pişdadilerin üçüncü hükümdarı Tahmuraş tarafından yaptırılır ve bundan üç yüz yıl sonra Efrasiyab-Tunga Alp Er tarafından da "Merv-i Şahcan" kurulur; Kaşgari döneminde İranlılarla Türkler arasındaki sınır "Merv-i Şahcan"dan başlamaktaydı. Bkz. Kaşgari. III, 148; Yakut. "Dictionnaire Géographique" s. v. "Merv eş-Şehcihan": EI. Supplément, s. v. Merw al-Shahidjan.

Çaşıt Zerki çıkan çatışmalarda ölür. Nasr, hazinelerini bırakır, ordusunun kalan kısmı ile şehirden yedi *parasang*[1] uzaklıktaki bir yere kaçar; karargâhını Deşt-i Havaran'a kurar. Ebu Müslim, heretiklerin öldürülmesini ister; bütün sokaklar, cesetler ve kanla kaplanır. Evler yağma edilir, ele geçen ganimet çok büyük olur. Ebu Müslim'in kendisi ise zaferini kutlamak için Mahan'a gider. Ertesi gün de Merv şehrine resmen, törenle girer. Simsiyah giyinmiştir. Önünde Muhammed-Ali adına dualar ve ilahiler okuyan bir müezzin ilerlemektedir; ardından ise yedi sancak eşliğinde ordusu gelmektedir. Demirci Hurdek, birinci sancak ile Ahilerin önündedir, Mızrab ikinci sancağı ile lal rengi gömlekli Harzemli süvarilerin başındadır, onların ardından elinde sancağı ile Ahmed-i Zemci ve omuzlarında baltaları, kuşaklarında hançerleri ile piyade askerler gelmektedir. Böylece herkesin hayran bakışları arasında bütün ordu, kente girer. Şehrin mahallelerinden birine geldiklerinde Ebu Müslim mütevazı bir evin önünde durur, atından iner ve Sitt-i Tekülbaz koşarak kendini Ebu Müslim'in kolları arasına bırakır. Ona "küçük annem" demektedir. Onu alır ve Sekine'nin yanına götürür. Daha sonra ona çok fazla mal ve köleler verir, hak ettiği yaşamı sürdürmesini sağlar. Kesir'in oğulları, Ebu Müslim'i ziyarete gelirler ve onu evlerine davet ederler; ancak Ebu Müslim, davetlerini reddeder ve heretikler tarafından yağmalanıp tahrip edildiği için yenilenmeye çalışılan Ahilerin tekkesine gider. Daha sonra, Nasr-ı Seyyar'ın hazinesinin dökümünü yaptırır; diğer zenginlikler bir yana, sadece altın olarak yetmiş küp altın vardır. Ebu Müslim, halkın, Horasan valilerinin despotluklarıyla kendilerini ne kadar ve nasıl sömürdüklerini daha iyi anlamaları için bütün bu zenginlikleri halkın gözü önüne serer. Sonra, şehrin zanaatkârlarını çağırır ve onlara iş verir. Silah ustalarına altınla süslenmiş silahlar yapmalarını emreder; sancakların üzerine altın harflerle: "Zafer Allah'ındır, galibiyet yakındır"[2] yazdırır; sancaklarının gönderlerini süslemek için altından tavuslar döktürür; terzilere *fütüvvet* insanları için siyah giysiler, kaftanlar, sarıklar dikmelerini emreder; siyah saten giysiler, altın kemer ve taçlarla süslenir; kısacası Nasr'ın tüm hazinesi tarifini dahi yapamayacağımız işlere sarf edilir, tükenir. Her şey hazır olunca fü-

1) Eski İran uzunluk ölçüsü. Bir parasang: yaklaşık beş km. dir. (ç.n.)

2) Kur'an. LXI. 13.

tüvvete mensup insanları davet eder ve onlara hazırlattığı giysileri ve silahları dağıtır. Sonra görkemli bir kortej oluştururlar. Herkes siyahlar giyinir, sancaklar açılır, cenk ezgileri eşliğinde ve kortejin başında Ebu Müslim camiye gider, kürsüye çıkar Ali Murteza'nın adını zikrederek ezan okur; yetmiş iki yıldır ezandan silinen[1] bu isim, ilk defa telaffuz edilmektedir. Herkesin gözlerinden boncuk boncuk yaşlar süzülür. Ebu Müslim, Hz. Muhammed'in dinine gerçek anlamını verdikten sonra Ahilerin tekkesine gider ve Nasr-ı Seyyar'a karşı seferini sürdüreceğini ilan eder.

XXIV. Nasr-ı Seyyar'ın Belh kentini kaybetmesi

Daha Ebu Müslim'in, fütüvvet mensubu insanlarla Harran Ovası'na yöneldiği haberini aldığında Nasr-ı Seyyar, ordusu ile birlikte Belh şehrine doğru kaçar. Şehrin emiri Sehl-i Remli, onu şehir kapılarının önünde saygı ile karşılar. Belh Kalesi'nin yarıya yakını yıkılmış olduğundan olası bir kuşatmaya direnmesi mümkün değildir. Nasr surları onartır, ailesini de Hendovan Kalesi'ne gönderir.[2] Tahir ile Sehl-i Remli'nin oğlu Behram'a da kaleyi koruma görevi verilir. Tahir, Behram'ın kızkardeşi Nahide'ye âşık olur, Behram ise Nasr'ın kızı Mah'Ayna'ya tutku ile bağlanır. İki genç adam, birbirlerini desteklemeye karar verirler ve tüm zamanlarını, Hendovan Kalesi'nin yakınlarına kadar gelip orada karargâhını kuran düşmanı gözleyeceklerine, şehir dışındaki meyve bahçelerinde kızlarla gönül eğlendirerek geçirirler. Ebu Müslim'in adamları, bir gece fütursuzca gezinen çiftleri, Behram ve Mah 'Ayna'yı yakalar ve kaçırırlar. Tahir ile Nahide kurtulmayı başarırlar ancak ne başlarına gelen bu olay ne de Nasr'ın kızgınlığı, Tahir'i yaptıklarından alıkoymaz ve umursamaz tavrını sürdürür. Bir süre sonra öyle bir tedbirsizlik yapar ki bu, onun için her şeyin sonu olur: Belh'in reisi Mir Gün, Gülsitün adında çok güzel bir kadınla evlidir. Bu kadın, Ebu Müslim'in Kufe zindanlarından kurtardığı Ebu Turabilerin lideri Belhli Hays'in kızı Gülsitün'den

---

1) Ebu Müslim, Merv'e 748 yılının Ocak ayında girmiştir. Girdiğinde Emeviler şehirde doksan seneye yakın bir süredir hüküm sürdürmekteydiler; ancak daha önce de belirttiğimiz gibi yetmiş iki sayısı geleneksel ve kutsaldır.

2) Yakut'un yaşadığı dönemde, Hendovan, Belh kentinin bir mahallesidir; buna göre öykü Hendovan'ın henüz şehirden uzak bir yerleşim birimi olduğu dönemi anlatmaktadır: Bkz. Yakut "Dictionnaire Géographique", s. v. Hendovan.

başkası değildir. Tahir, bir gün Gülsitün'ü görür, güzelliğine vurulur ve kadını kaçırarak annesi Şemse'nin yanına götürür.

"Bak ana!" der Tahir sırıtarak. "Dün gece avladığım av bu!"

"Hanım!" der sakin ama kararlı bir sesle Gülsitün, Şemse'ye. "Oğlun çok yanlış bir iş yaptı, bundan Nasr-ı Seyyar büyük zarar görecektir; çünkü ben bütün Belh kentinin itaat ettiği reisinin karısıyım."

"Nasr'ın şerrinden korkan Şemse, genç kadını bir odaya kilitler ve oğlunun da odaya girmesini yasaklar. Öte yandan, Mir Gün olayın failini öğrenir ve onu öldürmekle tehdit eder.

"Olay ciddi ve ağır!" der Sehl-i Remli Nasr'a. "Mir Gün şehrin reisidir ve emrinde bir sürü adamı var!"

Nasr, oğlunu huzuruna çağırır ve Gülsitün'ü iade etmesini ve özür dilemesini emreder. Tahir, babasının emrine uyacağına, aptalca bir tutumla adamlarıyla savaşa tutuşmayı yeğler ve kısa sürede Ahmed-i Zemci tarafından esir alınır. Bu arada Mir Gün ve Hays, intikamlarını alması için şehri Ebu Müslim'e sunarlar. Sonra, karısını daha çabuk bulmayı ümit eden Mir Gün, Nasr-ı Seyyar'a, Gülsitün'ün hemen iade edilmesi şartıyla Tahir'i geri verebileceğini önerir, Nasr da ona söz verir. Böylelikle Belh'in reisinin iş birliği ile kaçma şansı elde eder; ama iş Gülsitün'ü salıvermeye gelince Tahir umutsuzluktan kaynaklanan öylesine bir sinir krizine girer ki annesi Şemse oğlunun durumuna çok üzülür, ona acır ve Gülsitün yerine çok güzel Hintli bir köle gönderir. Bu alışverişte kazıklandığını gören Mir Gün'ün çaresizliği ve kahrı iki misline çıkar; hem karısını geri alamamış hem de Tahir'i kaçırarak Ebu Müslim'i kendinden soğutmuştur. Bunun üzerine Mir Gün, Belhli Hays ve birkaç arkadaşı ile birlikte Şemse'nin kölelerinden birinin de yardımıyla sessizce kaleye girmeyi başarıp karısı Gülsitün'ü kurtarır ve Tahir'in başını vurdurtarak özür dilemek için Ebu Müslim'e sunar.[1]

Ebu Müslim, halkın da yardımıyla gece Belh'e girer. Dağuli tarafından zamanında uyarılan Nasr, Serahs'a doğu kaçar ancak karısı ve ailesi Ebu Müslim'in eline düşer.

---

1) Nasr'ın oğlu Tamim, Nişabur önlerinde savaş meydanında öldü.

XXV. Nasr-ı Seyyar'ın Merv şehrini geri almaya kalkışması

Yanındaki birkaç sadık adamıyla kaçan Nasr, bir yol ayrımına varır. Bir yol Merv'e, diğer yol ise Serahs'a gitmektedir. Serahs yönünden Malik Antar'ın kalabalık bir orduyla gelmekte olduğunun haberini alır. Dağuli, Nasr'a onu beklemesini, sonra da birlikte Merv üzerine yürümelerini tavsiye eder; çünkü Ebu Müslim, ordusunun büyük bir bölümü ile Belh'te olduğu için Horasan'ın payitahtında Kesir'in oğullarının kumandasında sadece birkaç bin asker bulunmaktadır. Nitekim olaylar, aynen vezirin planladığı gibi gelişir, şehri fazla zorlanmadan geri alırlar ve Kesir'in oğullarını da Serahs Kalesi'ne hapsederler. Bu sırada, Merv'de Türk Melikzad Hakan ve ordusu ortaya çıkar, heretikler korku içinde apar topar Serahs'a doğru kaçarlar. Türkler onları takip ederler, Melikzad şehri alır ve Kesir'in oğullarını kurtarır. Ebu Müslim geldiğinde sadık Türk Melikzad Hakan ona şehri teslim eder ve saygısını sunar. Bu defa da Nasr ve ordusu Hiri'ye[1] doğru kaçmaktadırlar; Belh'ten kaçışlarının üzerinden artık bir yıl geçmiştir.

XXVI. Hiri'nin alınışı ve Nasr'ın Nişabur'a kaçışı

Ebu Müslim ordusu ile Nasr'ı takibe devam eder. Hiri önlerine gelirler ve kenti kuşatırlar. Surların çevresine yirmi dört tane mancınık konuşlandırırlar ve on yedi gün boyunca şehrin üzerine taş yağdırırlar. On sekizinci gün, Nasr'ın ordusu Dervaze-i Şir'den bir çıkış yapmaya kalkışır; ama Ebu Müslim'in kumandasındaki ordunun bir kısmı tarafından oklarla kalbura çevrilip delik deşik edilerek püskürtülürler. Aynı anda Mizra Şah'ın emrindeki Harzemliler şehre Dervaze-i Hoşk yönünden saldırıya geçerler. Kuşatmacıların üzerine şehir surlarından neft dökerler. Nasr atının üstünde yaralanır ve atının boynuna sarılır, askerlerinden biri atı geminden tutarak kalenin içine sokar, Ebu Müslim, Dervaz-i Şir'e baskıyı iki katını çıkartır ve kapıyı açmayı başarır. Yaralarını unutan Nasr, Dağuli tarafından bir yer altı geçidinden geçirilerek Nişabur yönüne doğru kaçar. Mızrab ve Harzemliler peşine düşerler. Artık gücü tükenen Horasan Valisi Nasr atından düşer;

1) Herat kenti.

ama askerleri onu kaldırırlar ve yola devam ederler. Bu arada sadık Dağuli, Nasr'ın peşine düşenlerin yolunu kesebilmek için savaşa devam eder. Böylelikle Nasr, Nişabur'a varır.

XXVII. Nişabur'un ve Damgan'ın alınmaları ve Nasr-ı Seyyar'ın ölümü

Ebu Müslim gelip Nişabur'u kuşatınca şehrin reisi Ahi Behram-ı Müşteri müminlere katılmak için kaleden çıkar. Yanında tüm yandaşları, onların karıları ve çocukları da vardır. Nasr kalabalığı, gerisin geri şehre döndürmek için askerlerini gönderir; ama Ebu Müslim onların imdatlarına yetişir. O dönemde, Ebu Müslim'in ordusunda, hepsi siyah giyimli kırk bin asker olduğundan söz edilir, bunlara hepsi de *ehl-i tarik* olan kırk kişi kumanda eder, hatta kadınların da erkeklerle birlikte sırt sırta vuruştukları söylenir. Ertesi gün, müminlerin, heretiklerle savaş meydanında dövüştükleri sırada, Behram'ın şehirde bıraktığı yandaşları Nişabur'da isyan çıkarırlar. İki taraflı düşman arasında kalan Nasr, sadık Dağuli tarafından zorlukla Damgan'a kaçırılır bu kez de. Burada ise ordusu ile birlikte Irak Emiri Tarık bin Huzeyme bulunmaktadır. Ebu Müslim, gece yarısı Damgan'a gelir ve Nasr'ı yakalar. Ona Horasan'ın valisi olarak kalmasını önererek önce onu kazanmayı, davasına katmayı dener; ama Nasr halifeye ihanet etmeyi reddeder. Bunun üzerine Nasr, Damgan pazarında asılarak idam edilir, cesedi yüzlerce okun hedefi olur.[1]

XXVIII. Ebu Müslim'in, Eşek Mervan'ın ordularıyla savaşması

Tahir bin Huzeyme ve Dağuli, Rey şehrine kaçarlar ve buradan Mervan'a haber gönderirler. Halife, o zamana kadar, Nasr-ı Seyyar'ın bütün yardım taleplerine kulaklarını tıkamış, cevaplarında da onu suçlamaktan geri kalmamıştır. Bu sefer, asilerin üstüne bir ordu göndermeye karar verir; lakin artık düşman güçlenmiş, büyümüş, korkulur bir canavara dönüşmüştür!

Ebu Müslim, kumandanları: Harzemli Mızrab, Türk Melikzad

1) Nasr-ı Seyyar, 748 yılının Kasım ayında Rey'den Hamedan'a kaçarken yolda üzüntü ve bitkinlikten ölmüştür.

Hakan ve Arapların Emiri Kahtaba[1] ve oğulları Hasan ve Hamid eşliğinde gelir. Rey'in alınmasından sonra kumandanlarını değişik yönlere gönderir: Ahmed-i Zemci, melun Dağuli'nin bulunduğu İsfahan üstüne yürür; Emir Kahtaba ve oğulları Nihavend ve Hamedan'ı almaya giderler; kendisi de Mızrab ve Melikzad eşliğinde Kufe yönüne doğru, Tahir bin Huzeyme'nin ordusunun peşine düşer. Ahmed-i Zemci, Dağuli'yi öldürüp İsfahan'ı, Emir Kahtaba da Nihavend ve Hamedan'ı alırlarken Ebu Müslim de Tahir'e bir felaket yaşatarak Kufe'ye girer. Kentin camisinin duvarlarını siyah saten kumaşlarla kaplatır ve sokaklarını baştan başa siyah giyimli askerleri ile kateder.

"Neden böyle siyahlar giyiniyorlar?" diye sorgular kendilerini Kufe ahalisi.

Yanıtı da kulaktan kulağa yine kendileri bulur: "İmam Hüseyin ile oğullarının yasına hürmeten."[2] derler.

Simsiyah giyimli askerlerin ardında ise lal renkli gömlekleri ile Mızrab-ı Cihangir kumandasında Harzemliler vardır. Bu geçit törenine katılanlar, caminin önünde durur, Ebu Müslim kürsüye çıkar ve Ali Murtaza ile oğulları adına ezan okur.

Bu arada, Ebu Müslim'e iltihak etmiş olan Emir Kahtaba'nın, Fırat kıyılarına kurmuş olduğu karargâhına heretik ordusu beklenmedik bir saldırı düzenler. Püskürtülen düşman kaçmaya başlar. Takibin heyecanı içerisinde, emir atının üstünde nehre girer. Elindeki mızrağın ucuna bir heretiğin kesik başını geçirmiş, kaçanların peşindedir. Aniden bir girdaba kapılır ve bir daha kıyıya çıkamaz.[3] Ebu Müslim ve emirin oğulları ardından çok gözyaşı dökerler.

Tahir bin Huzeyme, Şam'a varır ve Mervan'a Kufe'yi kaybettik-

---

1) Hacı Şadi'nin versiyonunda, Ebu Müslim'in en önemli yardımcılarından biri olan Emir Kahtaba'dan hiç söz edilmemektedir; buna karşın Nasr-ı Seyyar'ın oğlu Hasan ile kızının aşkları İran el yazmalarında önemli bir yer tutmaktadır.

2) Siyah rengin, neden Abbasiler'ce yüceltildiğinin birçok açıklaması vardır; buradaki de bunlardan biridir; muhtemelen en yaygın popüler açıklaması da budur. Diğerleri için; bkz. G. Van Vloten, "Recherches" s. 63-65.

3) Kufe'nin alınması 749 yılının Ekim ayında gerçekleşti; gerçekten de Emir Kahtaba aynı yılın Ağustos ayında, Küçük Zab zaferinden hemen sonra Fırat Nehri'nde boğularak ölmüştür.

lerinin haberini verir. Halife, aşağılayıcı bir ifadeyle

"Köylülerden, zanaatkârlardan ibaret bir ordunun nasıl olup da hâlâ işi bitirilemez?" diye sorar.

"Ey zamanın halifesi! Henüz daha onları görmediniz." der Tahir ve devam eder: "Ahmed-i Zemci ile Mızrab-ı Cihangir'i cenk meydanında gördüğünüz zaman eminim ki böyle konuşmayacaksınız!"

Halife, kesenin ağzını açar, her tarafa mektuplar gönderir. Çok kalabalık bir ordu meydana getirir, başına da Tahir ve oğlu Mervan bin Hakem'i geçirir. Ebu Müslim'in ordusu ile Musul Ovası'nda karşılaşırlar. Heretikler yenilgiye uğrarlar ve Mervan'ın bulunduğu Musul'a kaçarlar. Ebu Müslim, bu sefer de şehrin üzerine yürür. Kalenin en üstünden halife, Ebu Müslim'in ordusunun yürüyüşünü seyreder. Tahir, ordu ilerledikçe Mervan'a teker teker kumandaların adlarını söyler, Mervan her seferinde "Köylü teberdar bu mu?" diye sorar.

Nihayet Tahir "İşte bu!" der.

Halife, hepsi birer saygın Ahi olan siyah giysiler içindeki dört yüz kahramanı ve aralarındaki Ebu Müslim'i görür. Ellerinde baltalar, sopalar ve topuzlar vardır. Bunlar, hepsine artık aşina olduğumuz Demirci Hurdek, Kalaycı Ebu Tahir, Tornacı Ebu Ali, Kebapçı Muhtac, Ebu Nasr-ı Şeb-Rev, Ebu Sehl-i Mah-Rü, Ahi Ardeşir bin Mahan, İshak-ı Künde-Şiken, Saka Ahmed, Belhli Mir Gün, Belhli Hays, Bad-i Yelda, Ahü-Pa ve diğer tüm tanıdıklarımızdır. Beş siyah sancak, rüzgârda heybetle dalgalanmakta, önlerinde ise iki yüz hafız, Kur'an'dan sureler ve ilahiler söyleyerek ilerlemektedir. Bu görkemli grubun tam ortasında ise bakla kırı donundaki atının üstünde, omzunda baltası ve tüm heybeti ile Ebu Müslim ilerlemektedir.

Mervan, müneccimini çağırır ve usturlaba[1] bakmasını emreder.

"Ey ulu padişahım!" der müneccim ve kötü haberi verir. "Yaşamınız ve güzel yazgınız kayboluyor, bitiyor!"

---

1) Yıldızların yüksekliğini ölçmeye yarayan aygıt (ç.n.).

Halife, müneccimini hemen öldürtmek ister; ancak araya giren begler onu idamdan kurtarırlar. Müneccim, zincire vurulup Musul zindanlarına atılır.

Bu arada, Ebu Müslim, karargâhını şehrin surlarının önüne kurar. Önce Mervan'a, tahtını Halife Ali'nin ailesinden birine bırakmasını ve onu otoritesini tanıması önerisini içeren bir mektup yazar. Mervan mektubu alır ve buna kılıçla yanıt vereceğini ilan eder, ayrıca bir Frenk hükûmdarı ile Rum Kayşar'ın gelmesini beklemektedir.[1]

Halife, Ebu Müslim'in orduları ile savaşmak üzere şehir surlarının dışına çıktığında beraberinde Frenk taburları ile Yunanlı askerleri kumanda eden kayserin iki yeğeni de vardır. O kargaşa içerisinde, emirlerden biri, Nişabur Ahilerinin başı Behram-ı Müşteri'yi fark eder, siyah giyimli olduğu için Ebu Müslim zanneder. Kemendini sallar, onu boynundan yakalar ve hemen başını keser. Kesik başı mızrağının ucuna takar ve gururla "baltalı köylü"nün başı diye Mervan'a götürür. Halife bu haberi hemen savaş meydanında duyurur. Liderlerinin ölüm haberi, müminleri paniğe düşürür ve dağılmaya başlarlar fakat bu olayın gerçekleştiği yerin uzağında, habersiz Ebu Müslim vuruşmaya devam etmektedir. Birden, Ahmed-i Zemci'nin çığlığını duyar ve hemen onun yardımına koşar. Zemci, ordusunun uzağında kalmış ve her taraftan kuşatılmıştır. Ebu Müslim, onu kurtarır ve birlikte yakındaki bir köye malzeme ve erzak almak için uğrarlar. Yolda, yine düşmanlar tarafından kuşatılmış Harzemlileri görürler, hemen yardımlarına koşarlar. Ebu Müslim'i görünce hepsine yeniden güç ve cesaret gelir ve bu güzel haber Ebu Müslim'in adamları arasında hemen yayılır ancak bu arada, heretikler düşmanlarının karargâhını ele geçirmişlerdir, Mervan da kumandanın çadırına yerleşmiştir bile. Birden Tahir, Ebu Müslim'i tanır. Mızrağın ucunda gezdirilen siyah sarıklı kesik başı görmüş olan heretikler önce buna inanmak istemezler.

"Siyah sarık taşıyan dört yüz kişi var!" der Tahir, telaşla. "Demek ki gördüğümüz teberdar köylünün kellesi değilmiş!"

---

1) "Frenklar", "kutsal savaş" ve "Rum kayseri" ibareleri Selçuklu Dönemi derlemecilerine aittir; gerçekte haçlı dönemi ile Anadolu'nun alınması dönemleri vurgulanmaktadır.

Kumandanlarının ağzından bu sözleri duyan düşman askerleri, korkuyla savaş alanını terk ederek kaçışmaya başlarlar. Askerleri tarafından terk edildiğini gören Mervan, hemen atının eyerine atlar ve Şam'a doğru kaçmaya başlar. Yorulan ve susayan Mervan, yolda gördüğü bir manastırın kapısını çalar ama bu manastırda, haksız yere zincire vurup zindana attırdığı münecciminin kardeşi oturmaktadır; kapı açılmaz. Mervan yoluna devam eder, artık yorgunluk ve susuzluk iyice kendini hissettirmektedir. Bir kaleye varır, kapısını yumruklar ancak kapıya her vuruşunda başından aşağıya küller yağmaktadır. Çaresiz tekrar atına biner, zorlukla Şam'a doğru dinlenmeden, aç ve susuz olarak tekrar yola düşer.[1] Bu sırada, Ebu Müslim zaferlerinin ganimetlerini askerleri arasında pay etmektedir. Ardından, halkın alkışları ve sevinç çığlıkları arasında Musul'a girer.

XXIX. Ebu Müslim'in Şam'ı alması ve Abbas'ın iki oğlunu zindandan kurtarması

Ebu Müslim Musul'dayken Ahmed-i Zemci, bir gece rüyasında Hz. Muhammed'i görür ve ona:

"Bu şehirde yaşayan dokumacılık yapan bir ihtiyar adam var. İsmi Ebu Muhcem. Gidip onu bulacaksın ve ondan benim ailemden kimin imam olması gerektiğini sorup öğreneceksin. Bunu öğrendiğiniz zaman, o kişiyi arayıp bulacaksınız ve halife yapacaksınız, zira onun ailesi dünyanın sonuna kadar hüküm sürecektir ve suları hiç tükenmeyecek, kurumayacaktır!" der. Ahmed-i Zemci uyanır ve çarşıya gider. Bir köşeyi döner dönmez, kapısının eşiğine oturmuş yaşlı bir adam görür, onun peygamberin tarif ettiği yaşlı adam olduğunu anlar.

"Adını bağışla ey koca kişi?" diye sorar.

"Ahmed." diye yanıtlar ihtiyar.

"Hayır, senin adın Ebu Muhcem!" der Ahmed-i Zemci ve ona rüyasını anlatır.

---

1) Mervan, çok ses getiren Büyük Zap yenilgisine 25 Ocak 750'de uğrar; kaçmak zorunda kalır, Musul'da çok büyük hakaretlere maruz kaldığı için önce Harran'a, sonra Şam'a gider. Bu savaşa da Küçük Zap Savaşı'na da katılan oğlunun adı Abdullah'dır.

İhtiyarın yanında, küçük bir erkek çocuğu oyun oynamaktadır; dokumacı onu kendi öz çocuğu yerine koymuştur. Çocuk koşuştururken başındaki takkesi yere düşer ve Ahmed-i Zemci çocuğun başındaki Alevilerin simgesi olan iki saç örgüsünü fark eder.

"Peygamber aşkı için." der Ahmed-i Zemci ve yalvararak sorar: "Bana doğruyu söyle, kimdir bu çocuk?"

"Bu çocuk, Abdullah'ın oğlu, Ömer'in torunudur." der yaşlı dokumacı.

Ahmed-i Zemci sevgiyle çocuğa sarılır ve onu öper, sonra dokumacıdan peygamberin ailesinden kimlerin hayatta olduğunu sorar.

"İkisini biliyorum!" der ihtiyar ve devam eder: "Abbas'ın oğulları, Ebu Abbas ve Ebu Cafer."

"Şimdi neredeler, nasıl bulabilirim onları?" diye heyecanla sorar Ahmed-i Zemci.

Yaşlı dokumacı susar, cevap vermez. Adamın ketum tavrını fark eden Ahmed-i Zemci, Ebu Müslim'in İmam İbrahim'den fermanı nasıl aldığını, peygamberin kutsal görevi ona nasıl verdiğini anlatır.

Bunları duyunca ikna olan yaşlı adam "Şam'dalar." der ve derin bir iç geçirerek devam eder: "Mervan'ın tahtının altındaki kuyulu zindandalar!"

Ahmed-i Zemci, tüm bunları Ebu Müslim'e anlatır. Mervan'a yenilgisini ve sonunun yakın olduğunu söylediği için zincirlenerek zindana atılan müneccimi özgürlüğüne kavuşturan Ebu Müslim, Şam'a yürümek için hazırlıklarını yapar. Önce Harran'a gider. Mervan'ın bu şehirde büyük bir sarayı vardır.[1] Sarayı yakar ve şehirde bir ay ikamet eder. Mervan, Şam yolu üzerinde bir pusu kurmuştur. Buradan ilk geçenler, bizzat Muhammed Harzemşah'ın kumandasındaki Harzemliler olur. Bunlar, Mervan bin Hakem'in saldırısı ile karşılaşırlar ve Harzemşah tutsak düşer. Bir müddet sonra gelen Ahmed-i Zemci ve piyade askerleri heretiklerin kaçmasına yol açar ve Hakem esir alınır. Mızrab ve Harzemliler hükümdarlarının kaybına son derece üzülürler, ağ-

1) Harran, aslında Mervan'ın çok bilindik ikamet yeridir.

larlar; ancak Ebu Müslim onları teselli eder ve ellerinde bulunan Mervan'ın oğlu Hakem'e karşılık Harzemşah'ı kurtarıp geri alacağına söz verir.

Harzemşah'ın tutsak alınmasının haberini alan Mervan'ın sevinci kursağında kalır, zira bu haberin hemen ardından canlarını zor kurtarmış birkaç adam, ordusunun başına gelen felaketi ve oğlu Hakem'ın esir düştüğünü haber verirler. Mervan mecburen Harzemşah'a iyi davranmak ve ona karşılık oğlunu istemek zorunda kalır. Tutsaklar takas edilir ve Ebu Müslim, şehri kuşatır. Yedi günlük sonuçsuz bir kuşatmanın ardından, birkaç mümin urgan bir kementle surlara tırmanıp şehre sızmayı ve şehrin kapılarından birini açmayı başarırlar. Ordu hemen şehre girer ve şehrin ortasındaki Mervan'ın bulunduğu kalenin etrafını çevirirler. Şehrin merkezinde tekrar ele geçirilen Hakem, babasının gözleri önünde idam edilir. Olası bir katliamdan kurtulmak isteyen kale efradı teslim olmaya karar verir. Teslim olma isteklerini ve kalenin zayıf bir noktasını mektuba yazıp bir okun ucunda düşmanlarına atarlar.

Filan kule tarafından hücum etmelerini, zira inşaatının henüz bitmediği için son derece dayanıksız olduğunu berlirtirler.

Ebu Müslim, hemen bu kulenin karşısına mancınıkların yerleştirilmesini emreder ve kuleyi yıkarlar. Mervan, kendisine bağlı kalan on bin adamıyla birlikte şehri terk eder ve Mısır'a doğru kaçmaya başlar. Ebu Müslim, gün batımında Şam'a girer ve hemen Mervan'ın sarayına gider. Onun tahtını yerinden kaldırtır ve kuyulu zindana iner. Orada iki kişiyle karşılaşır; biri genç, diğeri yaşlıdır.

"Kimsin sen?" diye sorar adamlar.

"Ben dostunuzum, adım Ebu Müslim."

Yaşlı olan, hemen kollarını açar, Ebu Müslim'e sarılır, onu yüreğine bastırır; çünkü kurtuluşlarının onun elinden olacağını bilmektedir.

Sonra, Ebu Müslim genç olana bakar ve hemen gözlerinden istek dışı iki damla kan akar.

"Bunun anlamı ne ola ki?" diye yaşlı adama sorar.

"Ben küçük bir çocukken..." der yaşlı adam ve devam eder anlatmaya: "Büyükbabam anlatırken duyardım; 'Eğer bir insana ilk defa baktığında gözlerinden kanlı yaşlar akarsa şehadetin, gözlerinden kanlı yaşlar akmasına sebep olan ilk defa baktığın bu insanın elinden olacaktır.' derdi!"

"Artık her şey Allahı'n kudretinin altına girdi!" der Ebu Müslim. Hemen bu iki veliahtı hamama götürür, yıkanıp temizlenmelerini sağlar, onlara hükümdar giysileri giydirir ve yaşlı olanın elinden tutarak onu halife tahtına oturtur. İhtiyarın adı Ebu Abbas, lakabı Seffah'tır. Bu olay, bir cuma günü, peygamberin hicretinden yüz otuz iki yıl sonra, rebiülahir[1] ayının on dördüncü günü meydana gelir.

XXX. Mervan'ın ve Mervanilerin sonu

Ebu Müslim, Mervan'ın hazinesini halifeye sunar; ancak şehirden elde edilen ganimetleri askerleri için ayırır. Her zamanki gibi kendi için hiçbir şey almaz. Camilerdeki Mervanilere ait tüm yazıları imha ettirir, onların yerine Ali'nin ve peygamberin çocukları adına övgü dolu sözler ve dualar koydurur, sonra da vakit kaybetmeksizin Mervan'ın peşinden Mısır'ın yolunu tutar. Nil Nehri'nin kıyısına varır. Mervan, karargâhını nehrin öbür yakasına, iki günlük yürüyüş mesafesine kurmuştur. Ayrıca Mısır ve Mağrip hükümdarları orduları ile birlikte ona katılmışlardır. Ebu Müslim'in gemileri olmadığı için deniz kadar derin olduğu söylenen bu nehri geçemez. Ellerini göğe kaldırır ve Allah'a yakarmaya başlar, sonunda yakarışları ve duaları cevap bulur. Nil'in kıyısında bir ceylan görülür, sonra ceylan üç çığlık atar ve yavaşça nehre girer. Suyun seviyesi en fazla ceylanın kamını yarılayacak kadardır. Ceylanın geçtiği yolu takip eden ordu, karşı kıyıya geçer. Bu mucizeyi öğrenen Mervan, Mağrip hükümdarına:

"Onun bir büyücü olduğunu söylemiştim size!" der.

"Ama ben yanında müezzinler olduğunu, ezan ve Ku'ran okuduklarını duydum!" der Mağrip hükümdarı. "Nasıl büyücü olabilir ki? Büyüyle Nil'i geçtiğine inanmıyorum!"

---

1) Ebu Abbas, Kufe Camii'nde 12 Rebiülevvel 132 (29 Ekim 749) Çarşamba günü halife ilan edilmiştir; 28 yaşındadır. Şam ise altı ay sonra, amcası Abdullah tarafından alınmıştır.

Ebu Müslim, Mervan'ın ordusunun karargâhının yakınına gelir. Ordunun geldiğini gören Mağrip hükümdarı, Mısır hükümdarına döner ve şöyle der:

"Bana eşkıyalarla göçebe serserileri toplamış bir köylüden söz etmiştiniz; hâlbuki ben Rüstem'in bile gözünü korkutacak bir hükümdarın geldiğini görmekteyim!"

Mervan, bir kez daha bir Frengistan prensine haber gönderir, Cablıkaların kralı[1] meşhur Feramuz'u[2] ve onun dev ordusunu da yardıma çağırır fakat her şey boşa çıkar. Mağrip hükümdarları Kutb cengaverleri ve amazonları (kadın savaşçılar) ile birlikte Ebu Müslim'in tarafına geçer. Küçük yaşta devler tarafından kaçırılan sonra onları etkileyerek boyunduruğu altına alan yiğit Feramuz'a gelince; Ebu Müslim'in lonca yoldaşlarından ve aslında kendisinin özbeöz babası olan Behzad-ı Cihansuz tarafından tutsak alınır; doğumu ve çocukluğu ile ilgili ilham-ı rabbani kendisine ulaştığı zaman Horasan kahramanına biat eder ve ona hizmet etmek için emrine girer. Sonunda, müminler Mısr'ı alırlar ve Mervan, Ebu Müslim'in eline düşer. Ebu Müslim İmam İbrahim'in dediklerine riayet ederek onun kafasına on iki mıh çaktırır: Birincisi Ali, ikincisi Hasan, üçüncüsü Hüseyin, dördüncüsü Zeynel Abidin, beşincisi Muhammed-i Bekir, altıncısı Cafer-i Sadık, yedincisi Musa El-Kazım, sekizincisi Ali Musa El-Rıza, dokuzuncusu Muhammed-i Taki, onuncusu Ali Naki, on birincisi Hasan Askeri ve on ikincisi Hasan Askeri'nin oğlu Muhammed için. Bundan sonra peygamberin ailesine kötülük yapacakların sonu böyle olsun diye verilen bu cezanın tarihi, Hicret'ten 132 yıl sonra Zilhicce ayının son günleridir.[3]

---

1) Cablika, Kafdağları'ndaki fantastik ülkenin adıdır; Bkz. Jean Deny "Grammaire de la Langue Turque". Paris 1921, 1010 (not 1.), 1151 (1395. paragrafa ek); C. Brockelmann, "Mitteltürkischer Wortschatz nach mahmud al-Kasgari Divan Lügat at-Turk" Bufapest-Leipzig 1928. 243; Henry Corbin, "Terre Céleste et corps de réssurection. De l'Iran Mazdéen a l'Iran Shi'ite" Paris 1960, 116. 125. 132-133. 145. 153. 189, 199. 209. 251-255. 294-296. 363-364. 386-389.

2) Bu bölümde. küçük yaşta devler tarafından kaçırılan Behzad-ı Cihansuz'un oğlu Feramuz'un öyküsü yer almaktadır; öykü neredeyse bir el yazmasının tamamını kaplamaktadır.

3) Fustat'ta yenilen Mervan, Busire köyünde bir kilisede saklanırken yakalanır. 26 Zilhicce 132 (5 Ağustos 750)'de idam edilir; kesik başı Ebu Abbas'ın ikamet ettiği Kufe'ye gönderilir.

Ebu Müslim, Mervanileri acımasızca katleder; ancak aralarından yetmiş bin kadarı kaçmayı başarırlar ve Simaş Kayşar'ın[1] Rum ülkesine sığınırlar. O da bunları kendi inancına çevirir, topraklar verir ve hak dininden uzak, zındıklıkları ile baş başa yaşarlar.

Kazandığı zaferden sonra Ebu Müslim Şam'a döner.

XXXI. Ebu Müslim ve yoldaşlarının dağılması ve her birinin kendi yoluna gitmesi

Ebu Müslim'in dönüş haberini alan halife, onu yolda karşılamak ister. Horasan sultanı atından iner, yere diz vurur ve Şam'a kadar onun önünde yaya olarak gider. Sonra, halifeye onu Bağdat'a götüreceğini, zira Mervan'ın yaşadığı ve peygamber ailesinin Mervaniler tarafından onulmaz acılar çektirildiği bir şehirde kalmasının doğru olmayacağını söyler. Artık halifeliğin payitahtı Bağdat olacaktır.[2] Herkes bu düşünceyi onaylar. Ebu Müslim, Şam şehrini halifenin amcasına emanet eder ve Seffah lakaplı Ebu Abbas'ı ve onunla birlikte kuyulu zindandan çıkarttığı genç Ebu Cafer'i Bağdat'a götürür.

Ancak Ebu Cafer, tahtı kendisinin yerine Ebu Abbas'a verdiği için Ebu Müslim'i affedemiyordu ve memnuniyetsizliğini her fırsatta belirtmekten çekinmiyordu. Ebu Müslim, ona haksız olduğunu; Ebu Abbas'ın yaş, zekâ ve tecrübe olarak ondan üstün olduğunu, bu yüzden tahtın ilk olarak onun hakkı olduğunu, Ebu Cafer'in de zamanı geldiğinde tahta çıkacağını makul bir dille anlatır.

Halife, Ebu Müslim ile yoldaşlarını her birine toprak vererek ödüllendirir. Artık kutsal görevleri sona ermiştir. Böylece hepsi kendi memleketine döner: Muhammed Harzemşah, Harzem'e gider; Mir Gün ve Hays, Belh'e doğru yola çıkarlar; Haris Pir'in oğulları Rum ülkesine giderler; Emir Kahtaba'nın oğulları Frenklere karşı cihada katılmak için izin isterler; Melikzad Hakan da Semerkant yollarına düşer.

---

1) O dönemde Bizans'ın başında Konstantin Kopronim bulunmaktadır.

2) Abbasiler, payitaht olarak Şam'dan vazgeçip Medaynın yakınlarındaki Sasaniler'in eski payitahtını seçerler; ancak Ebu Cafer El-Mansur 762 yılında, o zamanlar Dicle kıyısında küçük bir köy olan Bağdat şehrini kurar; Ebu Abbas ise Anbar yakınlarında bir saray yaptırır ve ailesini adının onuruna ona "Haşimiyye" adını verir.

Ebu Cafer, Mağrip'in yönetimini ister; ancak bu isteğine, Ebu Müslim, onun yerinin halifenin yanı olduğunu söyleyerek karşı çıkar. Ebu Cafer bir daha hiçbir şey istemez ve söylemez ama yüreğinin derinliklerinde Ebu Müslim'e karşı bir nefret beslemeye başlar. Süleyman bin Kesir vezirlik görevini ister. Ebu Müslim Süleyman'ın bu dileğini halifeye iletir; ancak halife bu isteği geri çevirir ve Ebu Müslim'in veziri olarak kalmasını uygun görür. Süleyman bunu son derece onur kırıcı bir hareket olarak kabul eder.

Ebu Müslim, halifenin iznini alarak Merv şehrine döner, halk onun gelişini bir bayrammışçasına kutlar ancak kısa bir süre sonra Ebu Cafer, Ebu Abbas'ı kızdırır ve payitahtı terk ederek Horasan'a[1] gider. Ebu Müslim onu karşılamaya gitmez ve sarayına da buyur etmez ancak gelişinden birkaç gün sonra onu ziyarete gider ve şahsında halife ailesine karşı göstermiş olduğu saygıdaki kusurdan dolayı ondan özür diler ve sarayına konuk olarak davet eder. Ebu Cafer, bu daveti kabul eder ve ona karşı hissettiği kin ve düşmanlıkla ilgili en ufak bir emare dahi göstermez; bunu saklamayı başarır. Ebu Müslim hac ziyaretinin hazırlıklarını yapmaktadır, Ebu Cafer ona bu seyahatinde eşlik etme isteğini söyler. Birlikte yola çıkarlar. Medine ziyaretleri sırasında Ebu Abbas'ın ölüm haberi ulaşır. Bunun üzerine, önce Ebu Müslim ve Ebu Cafer, peygamberin manevi şahitliğinde dostluk ve arkadaşlık yemini ederler. Sonra Ebu Müslim, Ebu Cafer'e Bağdat'a kadar eşlik eder ve Hicret'ten sonra 136 yılının Zilhicce ayının bir pazar günü onun halifeliğini ilan eder.[2]

XXXII. Ebu Müslim'in şehit olması

Ebu Müslim Merv'e henüz varmıştır ki halifenin bir ulağı onu Bağdat'a geri çağırır: Ebu Müslim'in Şam yönetimini emanet ettiği Ebu Cafer'in amcası, yeğeninin halife seçilmesine karşı çıkmıştır ve adamları ile Bağdat üstüne yürümektedir. Bu amcanın adı Ebu Mansur olup hadise, hicretten sonraki 137 yılının Sefer

---

1) Ebu Cafer, Anbar şehrinde 136 yılının Zilhicce ayında (Haziran 754) halife ilan edildi; halifelik hakkı, amcalarından birinin muhalefeti ile karşılaştığı için Ebu Müslim'in eşliğinde halifelik tahtına oturdu.

2) Halifelik iddiasında olan yeni kişi, halifenin bir diğer amcası Abdullah'tır. Abdullah'a göre, Şam'ı alması karşılığında Ebu Abbas, ona halifeliği söz vermiştir.

ayında meydana gelmektedir.[1] Ebu Cafer, Ebu Müslim'i yardımına çağırmaktadır. Teberdar sultan, süratle yüz bin kişilik bir ordu oluşturur ve yola çıkar. Şam ile Bağdat arasındaki bataklık bir bölgede, nihayet Ebu Mansur'un ordusu ile karşılaşır. Önce ona bir mektup göndererek halifeye biat etmesini ve Şam'ın begi olarak kalmasını önerir ancak Ebu Mansur bu öneriyi reddedince Ebu Müslim, ona karşı savaşmak zorunda kalır. Savaş meydanında bir gece, Ebu Müslim'in adamları Ebu Mansur'u yatağından alıp kaçırırlar ve ertesi sabah liderlerinin yok olduğunu gören asiler, çil yavrusu gibi dağılırlar. Ebu Müslim, çok büyük bir ganimet elde eder. Halifeye zaferi bir mektupla bildirir ve birçok kıymetli hediyeler eklemeyi de ihmal etmez, Ebu Cafer de hediyeleri hazinesine koyar. Ebu Müslim, ganimetin geriye kalan kısmını Merv'e götürür ve halka dağıttırır; her zamanki gibi kendine bir tek akçe dahi saklamadan.

Bir zaman sonra, halife, özünde melun bir heretik olarak kalan ve Ebu Müslim'i yok etmeye yeminli olan Mervan'ın eski vezirini kendine vezir yapar. Vezir, sürekli olarak Ebu Cafer'e "Bilesin ki Ebu Müslim yaşadığı müddetçe sen asla mutlak egemen olamayacaksın!" diyerek onu Ebu Müslim'e karşı kışkırtmaktadır. Bir gün bu vezir, yeğeni Hebir ibn Aşat için bir eyaletin yönetimini ister. Ebu Cafer de vezirine istediği eyaletin adını yazabileceği, ad kısmı boş bir ferman verir. Vezir, fermanın boş yerine, şehrin alınmasında gösterdikleri kahramanlıklarından dolayı bizzat Ebu Müslim tarafından kendi emirleri olan iki kardeşe verilmiş olan Hiri eyaletinin adını yazar. Kardeşler hemen, hakkı kendilerine ait olan bir şehri vermeyi reddederler. Bunun üzerine Hebir, Hiri şehrini kuşatır, Ebu Müslim de Ahmed-i Zemci'yi göndermek zorunda kalır. Çıkan çatışmalarda kardeşlerden biri ve Hebir ölür, Ebu Müslim de şehrin sağ kalan diğer kardeşe aidiyetini onaylar.[2] Bu asice hareketleri öğrenen Ebu Cafer, kendi velinimetinin

---

1) Olaylar bir miktar değiştirilmiş olsa bile tarihî gerçeğin etkisi açıktır: Ebu Müslim, ustaca bir manevra ile düşman karargâhını ele geçrir ve zaferi kazanır; ancak ganimetin dökümünün çıkartılması için bir görevlinin gönderilmesi, onu olaylardan iğrendirir, hesap vermeyi reddeden Ebu Müslim, Horasan yoluna koyulur.

2) Daha önce anlatılan olayların bir miktar değiştirilmiş bir versiyonu: Muhammed bin El-Aşat Ebu Müslim tarafından kendisine verilmiş olan Fars eyaletini, kendisinden teslim almaya gelen ve bu iş için Ebu Abbas tarafından gönderilen amcası İsa bin Ali'ye teslim etmeyi reddeder.

ölümüne karar verir. Vezirinin fitnece tavsiyesi üzerine, Süleyman bin Kesir'e mektup yazar: Ebu Cafer, Ebu Müslim'in ortadan kaldırılması karşılığında, ona vezirlik görevi ile oğluna da Merv şehrinin yönetimini vadeder. Bu vaatler karşısında başı dönen Süleyman, arkadaşını zehirle yok etmek için hazırlıklarına başlar. Çok güzel tadı olan elmaları ile meşhur bir meyve bahçesi vardır; Ebu Müslim'i bu bahçeye davet eder, ağaçlar altında dolaşırlarken bu elmadan bir tane koparır, zehirli bıçağı ile ikiye keser ve Ebu Müslim'e uzatır yemesi için:

"Önce sen ye!" der, rüyasında bu ihaneti görmüş olan Ebu Müslim.

Süleyman mecburen yer ve kendi tuzağına düşer; zehirlenerek ölür.

Süleyman'ın ölümünü öğrenen vezir, halifeye Ebu Müslim'i Bağdat'a davet edip orada öldürtmesini önerir. İşte tam o günlerde Horasan sultanı hac yolundadır. Beraberindeki altı bin adamı ve Ahmed-i Zemci ona eşlik etmektedir. Yolları Bağdat'tan geçer ve Ebu Cafer onu davet eder, onuruna sarayında bir şölen düzenler. Bu arada, Ebu Müslim'e bir pusu kurulmuştur. Ebu Cafer, Abdülcebbar namında bir şakiyi, özel bahçesinin içinde bulunan bir köşkte, perdenin arkasına yerleştirir ve ona:

"Al bu kılıcı eline!" der. "Ebu Müslim suçunu itiraf eder etmez onu öldüreceksin!" diye emir verir.

Sonra Ebu Müslim'i çağırır, onu elinden tutar.

"Seni görmeyi gerçekten çok arzu ediyordum, baş başa kalmak istiyorum." der.

Ve el ele Ebu Cafer'in özel bahçesine geçerler; köşke girer, otururlar.

Ebu Müslim, halifenin bahçenin kapılarına muhafızlar yerleştirdiğini dahi bilmemektedir. Yemekten sonra halife, konuğuna çok güzel, altın işlemeli bir kılıç gösterir. Ebu Müslim kılıcı eline alır, kınından çıkarır; hayranlıkla kılıca bakmaktadır.

"Halifeye karşı kılıç çeken hangi cezayı hak etmiş olur?" diye, birdenbire sorar Ebu Cafer.

"Ölümü!" diye yanıtlar, tereddüt etmeden Ebu Müslim.

"O zaman, sen ne yaptın şimdi?" diye üsteler halife.

Halifenin şaka yaptığını zanneden Ebu Müslim, boynunu halifeye doğru uzatır ve "Emirlerine uyuyorum, al başımı!"der.

Ebu Müslim, sözlerini daha tamamlamaya fırsat bile bulamadan zalim katil, gizlendiği yerden fırlar ve Ebu Müslim'in kesik başı halifenin ayaklarına doğru yuvarlanır. Tarihler, Hicri 137 yılının, Şaban ayının, yirmi beşinci gününün gün batımını göstermektedir.[1] Ve Ebu Müslim bu dünyadan ötekine, ardında güzel bir isim bırakarak göç eder...

XXXIII. Ahi Yoldaşlarının, Ebu Müslim'in intikamını alması

Halife, yaptığı harekete çok üzülür ve pişman olur; ancak gecikmiş bir üzüntü ve pişmanlık neye yarardı ki? İsa adında bir dayısı vardır halifenin. İsa, Ebu Müslim'in katlinden hemen sonra köşke gelir ve yeğenini çok ağır bir şekilde suçlar. Ebu Cafer dayısına, vezirin bu işte oynadığı rolü anlatır. İsa, yeğenini, o kadar kötü bir insana güvenip de kendisine hayatı boyu ödeyemeyeceği kadar iyilikler yapmış bu insana karşı çok büyük nankörlük yapmakla suçlar.

"Ne yapacaksınız şimdi?" diye sorar dayısı ve çok üzgün bir ses tonuyla devam eder: "Bütün eyaletlerinizin begleri onun dostları!"

Vezir, halifenin huzuruna geldiğinde onu, vicdan azabı ve tedirginlik içinde bulur.

Bu sırada, Ahmed-i Zemci uyuklarken korkunç bir kâbus görür. Bir canavar Ebu Müslim'i yutmaktadır, hemen yardımına koşar, canavarı öldürür; ancak tüm aramalarına rağmen ustasını bulamaz. Yerinden fırlayarak uyanır, hemen Ebu Sehl-i Mah-Rü'yü halifenin bahçesine gönderir. Muhafızlar önüne çıkarak onun bahçeye girmesini engellemek isterler; ancak tek bir yumrukta onları yere serer ve kapıdan içeri girer. Ustasının başı kesil-

1) Ebu Müslim, 25 Şaban 137 (13 Şubat 755)'de tarihinde katledilmiştir.

miş bedeniyle karşılaşınca kendinden geçer ve yere düşer. Kendine geldiğinde yüzünü Ebu Müslim'in kanıyla yıkar, başı açık, ayakları çıplak, saçları, sakalları ve yüzü kan içerisinde Ahmed-i Zemci'nin karşısına gelir. Ebu Müslim'in lonca yoldaşları, yüreklere işleyen feryat figan etmekte, acıdan üstlerini başlarını parçalamaktadırlar. Ebu Müslim'in cansız bedenini otağına getirirler, hepsi onun kanıyla yıkanır. Onu bir tabuta yerleştirirler ve hepsi birlikte ona yapılan bu kötülüğün intikamını almak için ant içerler. Cenaze ile birlikte Horasan yoluna koyulurlar. Yolda her geçtikleri yerde bu dramatik olayı anlatırlar, halka intikam çağrısı yaparlar. Nihayet Nişabur'a varırlar, burada Ahmed-i Zemci, Ebu Müslim için güzel bir anıt mezar yaptırır. Ustalarını gömdükten sonra, anıt mezara üstünü toprakla örtüp tümsek görüntüsü verirler ki heretikler bu kutsal mekâna gelip kırıp dökerek saygısızlık yapmasınlar. Daha sonra, Ahmed-i Zemci önce Damgan'a gider, oradan da Ahi Güran-Zer adında çok saygın bir Ahi'nin oturduğu Gürgan'a gelir. Meclis kurulur; konu, yeni bir halifenin seçimidir. Bu meclise, Ahmed-i Zemci, Ebu Müslim'in tüm dostlarını ve sevenlerini toplar ve Ebu Mansur'u, Ebu Cafer'in yerine halife olarak ilan etmeye karar verirler.[1] Söylenir ki gidip bir müftü bulurlar ve ondan masum insanları öldürmenin İslami kanunlara aykırı olduğuna ve Ebu Cafer'in, Ebu Müslim'i öldürterek bu kanunlara aykırı davrandığına dair bir fetva alırlar. Ebu Mansur'u halife ilan ederler ve Ebu Cafer'e karşı yüz tane kırmızı sancak dikerler. Sonunda, Ebu Cafer, Ahmed-i Zemci'nin eline düşer. O da alır Ebu Mansur'a teslim eder ve şunu söyler:

"Şattülarap'ın kıyısına bir kuyu kazdırdım. Bu haini oraya at, at ki herkes öğrensin; kim ki velinimeti için kuyu kazar, sonu kendi kazdığı kuyuya düşmektir!"[2]

Ebu Mansur, halifelik tahtına oturur, lonca yoldaşları ise kendi eyaletlerine dönerler. Ahmed-i Zemci'ye gelince; Merv'e geri döner, arkadaşları ile birlikte herkese iyilik yaparak huzur içerisinde

---

1) Öykünün bu bölümü tamamen hayal ürünüdür. Gerçekte, El-Mansur ve Ebu Cafer aynı insandır, öyküde söylendiği gibi hicri 158 (775) yılında ölmüştür: ancak ölümü eceliyle normal bir ölüm olup yerine oğlu Mehdi halife olmuştur.

2) El Mansur, Ebu Müslim'in cesedini Dicle Nehri'ne attırmıştır, bu bölümün nedeni belki de bu gerçekten esinlenme olabilir.

yaşar; ta ki melun bir Mervani kebapçı tarafından sopa darbesi ile öldürüldüğü güne kadar. Oğlu Muhammed Şah, babasının intikamını, katili, kendi dükkânındaki kendi fırınına atıp öldürerek alır; sanki babasının sözlerinin doğruluğunu kanıtlamak istercesine. İşte, Ahmed-i Zemci de böyle ölür. Ne mutlu artlarında güzel bir isim bırakarak bu dünyayı terk edenlere...

YARARLANILAN ESERLER

I. El yazmaları

Kitâb-i Abu Muslim Tabardar-i Mervi, Paris Ulusal Kütüphanesi El Yazmaları, Eski Türk kaynakları no: 57-60.

Kıssa-i Abu Muslim, age., İran eki no: 842 et 842 bis.

Kışsa-i Abu Muslim, age., İran eki no: 843.

Kıssa-i Abu Muslim, age., İran eki no: 844.

Kitâb-i Abu Muslim, İstanbul Belediyesi Kütüphanesi El Yazması, B. 14.

Kıssa-i Abu Muslim, İstanbul Üniversitesi Kütüphanesinden 12 adet el yazması fragmanı, T. 1140-1145, 1151-1152, 1154-1157.

Kitâb-i Behmennâme, Paris Ulusal Kütüphanesi El Yazması, İran eki no: 500.

Kitâb-i Behmennâme, age., Eski İran kaynakları no: 277.

Kıssa-i Cüneyd, İstanbul Süleymaniye Kütüphanesi, Fatih 4354.

Kitâb-i Dârâb-i Firüzşâh, Paris Ulusal Kütüphanesi El Yazması, Eski Türk kaynakları no: 103.

Kitâb-i Dârâbnâme, age., Türk eki no: 140.

Kitâb-i Dârâbnâme, age., İran eki no: 837.

Dâstün-i Kahramân-i Kâtil, age., Eski Türk kaynaklan no: 344.

Kıssa-i Kahramân-i Kâtil, age., Eski Türk kaynakları no: 321.

Kilâb-i Kïrân-i Habeşî, age., Eski Türk kaynakları no: 335-337.

Kıssa-i Melik Dânişmend Gazi, age.. Eski Türk kaynakları no: 317.

Kitâb-i Hikâyet-i Sultân Seyyid Battal Gazi, age., Eski Türk kaynakları no: 339.

Kilâb-i Seyyid Battal Gazi, age., Eski Türk kaynakları no: 318.

Şeyhoğlu (Mustafa), Hurşîd u Ferâhgâd, age., Eski Türk kaynakları no: 314.

Şeyhoğlu (Mustafa), Hurşîd u Ferâhşâd, British Museum El Yazması, Şark/Oriental no: 11408.

Saltukname, İstanbul Topkapı Sarayı Kütüphanesi El Yazması, Hazine no: 1612 (İncelemesi mikrofilm üzerinden yapılmıştır.).

Zemciname, İstanbul Üniversitesi Kütüphanesinden 8 adet el yazması fragmanı, T. 1146-1150, 1153.

Zemciname, M. Louis Massigno:n'a ait el yazması.

Ayyârnâme, M. İsmail Hikmet Ertaylan'a ait el yazması.

II. Kaynaklar

AL-BAGHDÂDÏ (Abu Mansûr 'Abd al-Kâhir ibn Tâhir), Moslem Schisms and Sects (Al-Fark Bain al-Firak), being the History of the Various Philosophic Systems developed in Islam, Part I, translated by Seelye (Kate Chambers), New York 1920 (Columbia University Oriental Studies, vol. XV); Part II, translated by Halkin (Abraham S.), Tel-Aviv 1935.

EVLİYA ÇELEBİ, Seyàhatname, 10 cilt., İstanbul 1896-1938.

EVLİYA ÇELEBİ, Narrative of Travels in Europe, Asia and Africa, in the Seventeenth Century, translated from the Turkish by the Ritter Joseph von Hammer, 2 vol., Londres 1834 et 1850.

FERDİ, Kitâb-i Abâ Muslim, 2 cilt, Silistrie 1290-1299 (1873-1881).

FİRDEVSİ (Ebal-Kasım), Le Livre des Roi / Hükümdarların Kitabı, Jules Mohl tarafından çevrilmiş, yorumlanmış ve basıma hazır duruma getirilmiştir, 7 cilt, Paris 1838-1878.

HİNDUŞÂH (ibn Sancar Nahçıvani), Taccirib as-Salaf (Histoire des Califes et de leurs Ministres / Halifelerin ve Vekillerinin Tarihi), El-Fahri tarafından çok fazla eklemeler yapılarak hicri 724 yılında Farsçaya çevrilmiştir; Abbas İkbal tarafından hicri 1313 (1934) yılında Tahran'da basılmıştır.

Hudüd El-Âlem (Bkz. Minorsky, Çalışmalar bölümü).

İBN BATUTA, Seyahatler, G. Defrémery ve R. Sanguinetti çevirisi, 4 cilt., Paris 1853-1858.

IBN HALLİKÂN, Vafayât al-A'ayân, Biographical Dictionary, translated from the Arabic by Baron Mac Guckin de Slane, 4 vol., Paris et Nogent-le-Rotrou 1843-1871.

MAKDİSİ (Muhammed bin Tahir-), Le Livre de la Création et de Histoire / Yaradılışın ve Tarihin Kitabı (Ebu Zeyd'e atfedilmiştir.), trad. Huart çevirisi, 6 cilt. (École des Langues Orientales Vivantes / Yaşayan Şark Dilleri Okulu Yayınları), 4. seri, cilt XVIII-XXIII), Paris 1899-1919.

MESUDİ, Les Prairies d'Or / Altın Çayırlar, C. Barbier de Meynard ve Pavet de Courteillc çevirisi, 9 cilt, Paris 1861-1877.

Menakıb-ı Gazavat-i Seyyid Battal Gazi, Kazan, hicri 1293 (1876).

NİZAM-ÜL-MÜLK, Siyasetnâme, İran metni, Ch. Schefer çevirisi (École des Langues Orientales Vivantes / Yaşayan Şark Dilleri Okulu Yayınları), 3. seri, cilt VII et VIII, Paris 1891-1893.

ŞAHRASTÂNÎ (Ebul-Feth Muhammed), Religionsparlheien und Philosophen Schulen, trad. Theodor Haarbrücker çevirisi, 2 cilt, Halle 1850-1851.

TABARÎ (Ebu Cafer Muhammed bin Cerir bin Yezîd), Annale / Yıllıklar, Michael J. de Goeje tarafından yayımlanmıştır, 15 Cilt, Leide 1879-1901.

TABARÎ, Chronique / Kronik, Abü 'Ali Muhammed Bal'amî'nin Farsça versiyonundan Hermann Zotenberg tarafından çevrilmiştir, 4 cilt, Paris 1867-1874.

TABARÎ, Traduction Turque Anonyme / Anonim Türk Çevirileri, 5 cilt, Boulak 1275 (1859).

Vilâyetname-i Hacı Bektâş Veli, Erich Gross'un Almanca çevirisi (Bkz. Çalışmalar bölümü)

Yakût, Mu'cem al-Buldân (Bkz. Barbier de Meynard, Çalışmalar bölümü)

III. Çalışmalar

ARBERRY (A. J.), *Le Soufisme, Introduction à la Mystique de l'Islam / Sufizm, İslam Mistisizmine Giriş*, Fransızcaya çevirisi Jean Gouillard tarafından yapılmıştır, Paris 1952.

ARNAKİS (Georges Georgiadès), *Fuluwwa Traditions in the Ottoman Empire: Akhis, Bektashi Dervishes and Craftsmen*, Journal of Near Eastern Studies, cilt XII, Chicago 1953, 232-247.

Azizi (Muhsin), *La Domination Arabe et l'Épanouissement du Sentiment National en Iran / Arap Egemenliği ve İran'da Ulusal Duyguların Gelişmesi*, Paris 1938.

BABİNGER (Franz), *Schejch Bedr ed-dïn, der Sohn des Bichlers von Simâw - ein Beitrag zur Geschichte des Sektenwesens im Altosmanischen Beich*, Der Islam, IX, Berlin und Leipzig 1921, 1-106.

BABİNGER (Franz), *Der Islam in Kleinasien - neue Wege der Islamforschung*, Zeitschrift der Deutschen Morgenlândischen Gesellschaft, vol. 76, Leipzig 1922, 126-152.

BANGUOĞLU (Tahsin), *Oğuzlar ve Oğuzeli üzerine*, Türk Dili Araştırmaları Yıllığı 1959, 1-26.

BARBİER DE MEYNARD (C.), *Dictionnaire Géographique, Historique et Littéraire de la Perse et des Contrées Adjacentes /İran ve Komşu Bölgelerin Coğrafi, Tarihi ve Edebi Sözlüğü*, birçoğu ilk defa yayımlanan Arap ve İran belgeleriyle zenginleştirilmiş Mo'djem El-Bouldan / Yaqout özeti, Paris 1861.

BARTHOLD (Wasilii Wlad.), *Turkestan down lo the Mongol Invasion (E. J. W. Gibb Memorial Sériés, New Sériés, V)*, Rusçadan çevrilmiştir, 2. baskı., Oxford 1928.

BARTHOLD (W.), *Histoire des Turcs d'Asie Centrale / Orta Asya Türk Tarihi* (Fransızca uyarlaması Mme Donskis tarafından yapılmıştır; Initiation à l'Islam III / İslam Öğretisine Giriş III), Paris 1945.

BİRGE (John Kingsley), *The Bektashi Order of Dervishes* (Luzac's Oriental Religions Sériés, vol. VII), Londra 1937.

BLOCHET (Edgar), *Le Messianisme dans l'Hétérodoxie Musulmane / Müslüman Heterodoksluğunda Mesihcilik*, Paris 1903.

BROCKELMANN (G.), *Milleltürkischer Worlschatz nach Mahtnüd al- Kāšyaris Dîvân Luyât al-Türk* (Bibliotheca Orientalis Hungarica I), Budapest-Leipzig 1928.

BROWNE (Edward G.), A Literary Hislory of Persia, 4 vol., Cambridge 1929-1930.

CAHEN (Claude), *La Première Pénétration Turque en Asie-Mineure, Byzantion / Türklerin Anadolu'ya İlk Girişi, Bizans XVIII*, Brüksel 1948, 5-67.

CAHEN (Claude), *Le Malik-Nameh et l'Histoire des Origines Selju- kide / Melikname ve Selçuklular'ın Kökeni*, II, Leide 1949, 31-65.

CAHEN (Claude), *Sur les Traces des Premiers Akhis, Mélanges / İlk Ahilerin İzinde*, Fuat Köprülü, İstanbul 1953, 81-91.

CAHEN (Claude), *Note sur les débuts de la Futuwwa d'An-Nâşir / En-Nasr'ın Fetvasının Başlangıcı Üzerine Notlar*, Oriens, VI, Leide 1953, 18-22.

CORBİN (Henry), *Terre Céleste et corps de résurrection: de l'Iran Mazdéen à l'Iran Shî'ite / Tanrısal Toprak ve Bedenin Dirilişi: Zerdüşt İran'dan Şii İran'a*, Paris 1960.

DANİŞMEND (İsmail Hami), *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, I, İstanbul 1947.

DEFRÉMERY (C.) *Fragments de Géographes et d'Historiographes Arabes et Persans Inédits, Relatifs aux Anciens Peuples du Caucase et de la Russie Méridionale: IV. Extrait d'Ibn Batoutah, Journal Asiatique / Eski Kafkas ve Güney Rusya Halklarıyla İlgili Hiç Yayımlanmamış Arap ve Fars Coğrafyacıları ve Vakanüvislerine Ait Fragmanlar 4. Seri cilt XVI*, Paris 1850, 50-75.

DEMİRTAŞ (Faruk K.), *Şeyhî ve Hüsrev-ü-Şirin'i - İnceleme ve Araştırmalar ve Tenkitli Metin*, 1949 yılında İstanbul Edebiyat Fakültesinde jüri önünde savunulmuş, daha önce hiç yayımlanmamış metin (İncelemesi mikrofilm üzerinden yapılmıştır.).

DENY (Jean), *Grammaire de la Langue Turque (Dialecte Osmanli) / Türk Dili Grameri (Osmanlı Dialekti)*, Paris 1921.

DENY (Jean), *Fütüwwetnâme et Romans de Chevalerie Turcs / Fütüsvetname ve Türk Cengaverlerinin Öyküleri*, Journal Asiatique, XI. seri, Cilt XVI, Paris 1920, 182-183.

DENY (Jean), *Résumé d'une communication sur le terme Ahi / Ahi terimiyle ilgili bir iletişimin özeti*, Journal Asiatique, Cilt CCXXV, Paris 1934, 317.

DENY (Jean), *Le Toast et le verre à boire: à propos du russe slakan / Kadeh Kaldırma ve İçecek Bardağı*, Revue des Études Slaves / Slav İncelemeleri Mecmuası, cilt XXVIII, Paris 1951, 43-49.

DENY (Jean), *Trois mots Turcs empruntés par le Persan, Bulletin de la Société de Linguistique de Paris / Farsçaya Girmiş Üç Türkçe Kelime*, Paris Dilbilimi Derneği Bülteni t. LI, Paris 1955, 188-235.

DENY (Jean), *70-72 chez les Turcs, Mélanges Louis Massignon*

/ *Türklerde, Louis Massignori Derlemeleri I*, (Damas Fransız Enstitüsü Yayınları), Damas 1956, 395-416.

ELİADE (Mircea), *Le Chamanisme et les Techniques Archaïques de l'Extase / Şamanizm: İlkel Esrime Teknikleri*, Paris 1951.

ETHÉ (Hermann), *Neu-Persische Litteratur*, Grundriss der Iranischen Philologie, II, Strasbourg 1904.

FRİEDLAENDER (Israël), *The Helerodoxies of the Shiites in the Présentation of Ibn Hazm*, Journal of the American Oriental Society, XXVIII, 1907, 1-80 ; XXIX, 1908, 1-183.

FRYE (Richard N.), *The Bole of Abu Muslim in the 'Abbâsid Revolt*, The Moslem World, XXXVII, New York 1947, 28-38.

Gibb (E. J. W.), *A History of Ottoman Poetry*, 6 vol., Londres 1900-1905.

GÖLPINARLI (Abdulbaki), *Melamilik ve Melamiler*, İstanbul 1931.

GÖLPINARLI (Abdulbaki), *Mevlana Celaleddin (Hayatı, Felsefesi, Eserleri, Eserlerinden Seçmeler)*, 2e éd., Istanbul 1952.

GÖLPINARLI (Abdulbaki), *Mevlana'dan Sonra Mevlevilik*, İstanbul 1953.

GÖLPINARLI (Abdulbaki), *İslam ve Türk illerinde Fütüvvet Teşkilatı ve Kaynakları*, İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası, XI, Ekim 1949-Temmuz 1950, İstanbul 1953, 3-354; Fransızcası: *les Organisations de la Futuvvet dans les Pays Musulmans et Turcs et ses Origines*, Revue de la Faculté des Sciences Économiques de l'Université d'Istanbul, XI, Ekim 1949- Temmuz 1950, Istanbul 1953, 5-49 ; Franz Taeschner rapor ve tebliği, Oriens, VI, 1953, 147-150.

GÖLPINARLI (Abdulbaki), *Burgazi ve "Fütüvvet-nâme"*si, İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası, XV, Ekim 1953-Temmuz 1954, İstanbul 1955, 76-153.

GÖLPINARLI (Abdulbaki), *Manakib-i Haci Beklaş-i Veli - "Vilâyet-Nâme"*, İstanbul 1958.

GÖLPINARLI (Abdulbaki), *Şeyh Seyyid Gaybî oğlu Seyyid Huseyn'in "Fütüvvetname"si*, İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası, XVII (Ekim 1955-Temmuz 1956), İstanbul 1960, 27-72.

GÖLPINARLI (Abdulbaki), *"Fütüvvetnâme-i Sultani" ve Fütüvvet hakkında bazı notlar*, İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası, XVII (Ekim 1955-Temmuz 1956), İstanbul 1960, 127155.

GROSS (Erich), *Das Vilâyet-Nâme des Hâğğî Beklasch - cin Türkisches Derwischevangelium (Türkische Bibliothek*, vol. XXV), Leipzig 1927.

Grundriss der Iranischen Philologie, herausgcgeben von W. Geiger und E. Kühn, 2 vol., Strasbourg 1896-1904.

GUEST (R.), *A Coin of Abu Muslim, Journal of the Boyal Asiatic Society of Great Britain and Ireland*, Londres 1932, 555-556.

GÜNALTAY (M. Şemseddin), *Selçuklular'ın Horasan'a İndikleri Zaman İslam Dünyasının Siyasal, Sosyal, Ekonomik ve Dinî Durumu*, Belleten, VII, Ankara 1943, 59-99.

HARTMANN (M.), *Ans Briefen des II. Dr Hartmann*, Zeilschrift der Deutschen Morgenlândischen Gesellschafl, vol. 30, Leipzig 1876, 158-170.

HARTMANN (Richard), *As-Sulamî's Risâlat al-Malâmatîja*, Der Islam, VIII, Strasbourg 1918, 157-203.

HASLUCK (F. W.), *Christianiti and Islam under The Sultans*, 2 vol., Oxford 1929.

HERZFELD (Ernst), *Khorassan, Denkmals gcographische Sliidien zur Kullurgeschichte des Islam in Iran*, Der Islam, XI, Berlin et Leipzig 1921, 107-174.

KAFESOĞLU (İbrahim), *Sultan Melikşah Devrinde Büyük Selçuklu İmparatorluğu*, (İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları no 569), İstanbul 1953.

KHANİKOF (Nicolas de), *Mémoire sur les inscriptions musulmanes du Caucase, Journal Asiatique / Kafkas'ın Müslüman Yazıları Üzerine İnceleme-Bildiri 5. seri*, Cilt XX, Paris 1862, 57-155.

KİSSLİNG (H. J.), *The sociological and educaitional role of the Dervish Orders in the Ottoman Empire,* Studies in Islamic Cultural History edited by G. E. von Grunebaum, (The American Anthropologist, vol. 56, no 2), April 1954, 23-46.

KÖPRÜLÜ (Mehmed Fuat), *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, İstanbul 1919; Fransızca özeti L. Bouvat tarafından, Les premiers mystiques dans la littérature turque,adı altında Revue du Monde Musulman / Müslüman Dünyası Mecmuasında yayımlanmıştır, XLIII, Paris 1921, 236-266.

KÖPRÜLÜ (Mehmed Fuat), *Türkiye Tarihi (I. Anadolu İstilasına Kadar Türkler)*, İstanbul 1923.

KÖPRÜLÜ (Mehmed Fuat), *Türk Edebiyat Tarihi* I, İstanbul 1926.

KÖPRÜLÜ (Mehmed Fuat), *Les Origines de l'Empire Ottoman/ Osmanlı'nın Etnik Kökleri* (Albert Gabriel yönetimindeki İstanbul Fransız Arkeoloji Enstitüsü tarafından yayımlanan Şark İncelemeleri, III), Paris 1935.

KÖPRÜLÜ (Mehmed Fuat), *Bemerkungen zur Religionsgeschichte Kleinasiens,* Mitteilungen zur Osmanischen Geschichte (herausgegeben von Friedrich Kraelitz und Paul Wittek), I, Heft 4, 19211922, Vienne 1922, 203-222.

KÖPRÜLÜ (Mehmed Fuat), *Les Origines du Bektachisme - Essai sur le Développement historique de l'Hétérodoxie musulmane en Asie-Mineure / Bektaşiliğin Kökenleri-Küçük Asya'da Müslüman Heterodoksluğunun Gelişimi Üzerine Deneme*, Ekim 1923 tarihinde Paris'te düzenlenen Uluslararası Dinler Tarihi Kongresinde yayımlanmıştır, Cilt II, Paris 1925, X. Bölüm, 391-411.

KÖPRÜLÜ (Mehmed Fuat), *Une institution magique turque* Ekim 1923 tarihinde Paris'te düzenlenen Uluslararası Dinler Tarihi Kongresinde yayımlanmıştır, cilt II, Paris 1925, X. Bölüm, 440-451.

KÖPRÜLÜ (Mehmed Fuat), *Anadolu Beylikleri Tarihine Ait Notlar, Türkiyat Mecmuası*, II, İstanbul, 1928, 1-32.

KÖPRÜLÜ (Mehmed Fuat), *Influence du Chamanisme turco-mongol sur les Ordres mystiques musulmans / Türk-Moğol Şamanizminin Mistik Müslüman Tarikatları Üzerindeki Etkisi* (İstanbul Üniversitesi Türkoloji Enstitüsü Bildirileri, Yeni Seri I), İstanbul 1929.

KÖPRÜLÜ (Mehmed Fuat), Abdal, Türk Halk Edebiyatı Ansiklopedisi, I, İstanbul 1935, 23-56.

KÖPRÜLÜ (Mehmed Fuat), *Anadolu Selçukluları Tarihinin Yerli Kaynaklar* I, Belleten, VII, Ankara 1943, 379-522.

KÖYMEN (Mehmed Altay), *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi*, Cilt II, İkinci İmparatorluk Devri (Türk Tarih Kurumu yayınlarından VII. seri no 23), Ankara 1954.

MASSÉ (Henri), *Firdousi et l'Épopée nationale / Firdevsi ve Ulusal Destan*, Paris 1935.

MASSÉ (Henri), *Anthologie persane / Fars Antolojisi*, Paris 1950.

MASSİGNON (Louis), *Essai sur les Origines du Lexique technique de la Mystique musulmane / İslam Mistiğinin Teknik Sözcük Dağarcığı Üzerine Deneme*, Paris 1922.

MASSİGNON (Louis), *Salmân Pâk et les prémices spirituelles de l'Islam Iranien / İran İslamında Selman-ı Pak ve Manevi Başlangıçlar* (İran Araştırmaları Kurumu Yayınları, no 7), Paris 1934.

MASSİGNON (Louis), *La "Futuwwa", ou "pacte d'honneur artisanal" / "Fütüvvet" veya Orta Çağda Müslüman İşçiler Arasındaki "Zanaatkâr Şeref Anlaşması"*, La nouvelle Clio, IV, Bruxelles 1952, 171-198.

MASSİGNON (Louis) et KASSİM (H. M.), *Études sur les Corporations musulmanes Indo-persanes, Revue des Études islamiques / Hint-İran Meslek Birlikleri Üzerine İncelemeler*, İslami Araştırmalar Enstitüsü, 1927, 249-271.

MÉLİKOFF-SAYAR (Irène), *Le Destân d'Umür Pacha (Düstürname-i Enverî / Umur Paşa Destanı)*, Bizans Kütüphanesi, "Belgeler" Serisi, no 2 Paris 1954.

MÉLİKOFF (Irène), *La Geste de Melik Dânişmend/ Melik Danişmend'in Kahramanlık Destanı*, 2 cilt, İstanbul Fransız Arkeoloji Enstitüsü Tarih ve Arkeoloji Kütüphanesi, X ve XI, Paris 1960.

MİLLER (J. A.), *Tureckij topor XVIII v. v sobranii gosudarslvennogo Ermitaza*, Epigrafika. Vostoka, XII, 1958, 98-106.

MİNORSKY (V.), Hudûd al-âlam *"The Religions of the World", A Persian Geography (372 AH-982 AD)*, translated by V. Minorsky (E. J. W. Gibb Memorial Sériés, new sériés, XI), Londres 1937.

MOHL (Jules), Préface du Livre des Rois, Le Livre des Rois / Kralların Kitabının Girişi, *Kralların Kitabı I*, Paris 1838.

Molé (M.), *L'épopée iranienne après Firdousî/Firdevsi Sonrası İran Destanı*, La Nouvelle Clio, V, Brüksel 1953, 377-393.

MOSCATİ (Sabatino), *Studi su Abü Muslim*, Atti délia Accademia Nazionale dei Lincei, série VIII, vol. IV, Rome 1949, 323-335 ; 474-495 ; age., vol. V, 1950, S9-105.

Muir (Sir William), *The Caliphate, its Rise, Décliné and F ail, from Original Sources*, 2e éd., Oxford 1892.

NOVİCEV (A. D.), *Krest'janskoe Vosstanie v Turcii v natale XV veka*, Problemy Voslokovedenija, 1960, 3, 67-81.

ROSEN (Baron Y. R. von), *Compte rendu de Ed. Sachau: Alberuni's India, London 1887*, Zapiski Voslocnago Otdielenija Impera- torskago Ftusskago Archeologiceskago Obscestva, III, 188, Saint- Petersbourg 1889, 146-162.

SADİGHİ (Gholam Hossein), *Les mouvements religieux iraniens aux IIe et IIIe siècles de l'Hégire / Hicretin II. ve III. yüzyıllarında İran Dinî Hareketleri*, Paris 1938.

SAMANCİGİL (Kemal), *Bektaşilik Tarihi*, Istanbul 1945.

SPULER (Bertold), *Iran und Islam*, Studies in Islamic Cultural

Ilislory edited by G. E. Gruncbaum, (The American Anthropologist, vol. 56, no 2), April 1954, 47-60.

TAESCHNER (Franz), *Beiträge zur Geschichte der Achis in Anatolien (44-15 Jhl) auf Grund neuer Quellen*, Islamica, IV, Leipzig 1929, 1-47.

TAESCHNER (Franz), *Fuluwwa-Studien, die Futuwwabünde in der Türkei und ihre Litteratur*, Islamica, V, Leipzig 1931, 285-333.

TAESCHNER (Franz), *Die Islamischen Futuwwabünde, das Problem ihrer Entstehung und die Grundlinien ihrer Geschichte*, Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft, vol. 87, Leipzig 1933, 6-49.

TAESCHNER (Franz), *Der Anteil des Sufismus an der Formung des Futuwwaideals, Der Islam*, XXIV, Berlin et Leipzig 1937, 43-74.

TAESCHNER (Franz), *İslam Orta Çağında Futuwwa (Fütüvvet) Teşkilatı*, İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası, XV, Ekim 1953-Temmuz 1954, İstanbul 1955, 1-32.

THORNİNG (Hermann), *Beiträge zur Kenntnis des Islamischen Vereinswesens auf Grund von Bast Madad at-Taufiq (Türkische Bibliothek herausgegeben von Georg Jacob und Rudolf Tschudi, vol. XVI)*, Berlin 1913.

TOGAN (Zeki Velidî), *Umumi Türk Tarihine Giriş (Cilt I: En eski devirlerden 16. yüzyıla kadar)*, İstanbul 1946.

TOLSTOV (S. P.), *Po Sledam Drevno-Choresmiiskoj Ğivilizacii*

(Isdatelstvo Akademii Nauk SSSR), Moscou-Leningrad 1948.

TOLSTOV (S. P.), *Drevnii Chorezm (opyl istoriko-archeologiceskago isledovanija)*, Moscou 1948.

VAMBÉRY (Hermann), *Ğagataische Sprachstudien*, Leipzig 1867.

VAMBÉRY (Hermann), *Geschichte Bocharas oder Transoxanietis von den Frühesten Zeiten bis auf die Gegenwart*, 2 vol., Stuttgart 1872.

VAN VLOTEN (Gerlaf), *De Opkomst der Abbasiden in Chorasan*, Leide 1890.

VAN VLOTEN (Gerlaf), *Recherches sur la Domination arabe, le Chiitisme et les Croyances messianiques sous le Califat des Oma-yades / Emevi Halifeliği Döneminde Arap Egemenliği, Şiilik ve Mesihçi İnançlar Üzerine Araştırmalar* (Vorhandelingen der Koninklijke Akademie van Wetenschappen te Amsterdam - Afdeeling Letterkunde, Deel I, no 3), Amsterdam 1894.

WELLHAUSEN (J.), *Das Arabische Reich und sein Sturz*, Berlin 1902.

WİTTER (Paul), *Das Fürstentum Mentesche - Studie zur Geschichte Westkleinasiens im 13-15 JH. (Istanbuler Mitteilungen herausgegeben von der Abteilung / İstanbul des Archäologischen Institutes des Deutschen Reiches*, Heft 2), Istanbul 1934.

WİTTEK (Paul), *Deux chapitres de l'Histoire des Turcs de Roum, Byzantion / Rumeli ve Bizans Türklerinin Tarihinden İki Bölüm, XI*, Brüksel 1936, 285-319.

WİTTEK (Paul), *The Rise of the Ottoman Empire (Royal Asiatic Society Monographs*, vol. XXIII), Londres 1938.

IV. Kataloglar, Sözlükler, Ansiklopediler

BLOCHET (Edgar), *Catalogue des manuscrits persans de la Bibliothèque Nationale de Paris / Paris Ulusal Kütüphanesi İran El Yazmaları Kataloğu*, 4 cilt., Paris 1905-1934.

BLOCHET (Edgar), *Catalogue des manuscrits turcs de la Bibliothèque Nationale de Paris Paris Ulusal Kütüphanesi Türk El yazmaları Kataloğu*, 2 cilt, Paris 1932-1933.

CHAUVİN (Victor), *Bibliographie des ouvrages arabes ou relatifs aux arabes publiés dans l'Europe chrétienne de 1810 à 1885 / 1810-1885 Hristiyan Avrupa'sında Yayımlanmış Arap veya Araplarla İlgili Yayımlanmış Eserler*, 8 Cilt, Liège 1897-1904.

DOZY (R.), *Supplément aux dictionnaires arabes / Arap Sözlüklerine Ekler*, Paris 1927.

ETHÉ (Hermann), *Catalogue of Persian manuscripts in the Library of the India Office*, 2 vol., Oxford 1903-1937.

Encyclopédie de l'Islam / İslam Ansiklopedisi, Leide ve Paris 1913-1938.

Encyclopédie de l'Isla / İslam Ansiklopedisi, Yeni Baskı, Leide ve Paris 1954 sq.

FLEİSCHER (Heinrich), *Catalogus Codicum Manuscriplorum Orien-talium Bibliothecae Begiae Dresdensis*, Leipzig 1831.

FLEİSCHER (Heinrich), *Codices Arabici Persici Turcici*, Catalogus Librorum Manuscriplorum qui in Bibliolheca Senatoria Civitatis Lipsiensis asservantur (édité par E. W. R. Naumann), Leipzig 1838.

FLÜGEL (Gustav), *Die Arabischen, Persischen und Türkischen Handschriften der Kaiserlich-Königlichen Hofbibliothek zu Wien*, 3 vol., Viyana 1865-1867. İslam Ansiklopedisi, İstanbul 1942 sq.

KASGÄRİ (Mahmüd al-), *Divanü Lûgat-it-Türk*, Türkçe çevirisi Besim Atalay, (Türk Dil Kurumu Yayınları), 5 Cilt, Ankara 1939-1943.

KRAFFT (Albrecht), *Die Arabischen, Persischen und Türkischen Handschriften der Kaiserlich-Königlichen Orientalischen Akademie zu Wien*, Vienne 1842.

LANE (Edward William), *An Arabie English lexicon*, Londres 18631893.

PAKALIN (Mehmed Zeki), *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, İstanbul 1946-1956.

PALMER (E. Il.), A Descriptive *Catalogue of the Arabic*, Persian and Turkish Manuscripts in the library of Trinity College, Cambridge, Cambridge et Londres 1870.

REDHOLSE (Sir James W.), *A Turkish and English Lexicon*, nouvelle édition, Constantinople 1921.

RİEU (Charles), *Catalogue of Turkish Manuscripts in the British Museum*, Londres 1888.

STEİNGASS (F.), *Persian-English dictionary*, 3. Baskı, Londra 1947.

Dictionnaire historique de la langue turque / Tarama Sözlüğü (XIII. asırdan günümüze kadar kitaplardan toplanmış) Türk Dil Kurumu, 4 seri, İstanbul 19431957.

ÜNAT (Faik Reşit), *Hicri Tarihleri Miladi Tarihe Çevirme Kılavuzu*, Zenginleştirilmiş 3. baskı, (Türk Tarih Kurumu yayınlarından, VII. seri, no 37), Ankara 1959.

WESTERGAARD (N. L.), *Codices Orientales Bibliothecae Begiae Havniensis, 3 parties en I tome* (3e partie : Codices Persicos, Turcicos, Hindustanicos, etc., par A. F. Mehren), Copenhague 1846-1857.

DİZİN

A

Abbasiler 13, 15, 16, 17, 31, 40, 41, 42, 43, 45, 47, 49, 51, 52, 53, 55, 60, 61, 62, 65, 72, 87, 110, 149, 157

Abd-El-Cabbar (Horasan hükümdarı vekili) 54

Abd-El-Melik (halife) 39, 99

Abdullah bin Ali 50

Abdullah bin Kesir (Merv şehri reisi) 99

Abdullah bin Mervan 152

Abdullah bin Muaviye (Ali soyundan) 48

Abdurrahman-i (Cin) 78

Abdülaziz (Osmanlı sultanı) 67

Abdülbaki Gölpınarlı 33, 58, 60, 63

Abdülhamid (Osmanlı sultanı) 67

Abdülmecid (Osmanlı sultanı) 67

Abdülvahhab (Ali Murteza'nın kardeşi) 100

Âdem 37, 106, 129

Ahi Ebu Ata Simrani 111, 112, 116, 118, 120, 125

Ahi Ebu Tahir (Kebapçı Ahi) 109, 150

Ahi Hurdek (Ahi Baba / Demirci Ahi) 6, 61, 89, 105, 106, 108, 109, 115, 118

Ahmed El-Rifai 71

Ahmed Fakih 130

Ahmed-i Zemci 27, 45, 59, 73, 74, 78, 88, 89, 140, 141, 144, 146, 149, 150, 151, 152, 153, 159, 160, 161, 162, 163

Ahmed Paşa (Sadrazam) 75

Ahmed Yesevi 63, 130

Ali (Mızrab-ı Cihangir'in oğlu) 62

Ali Emiri (İstanbul Kütüphanesi) 72

Ali Murtaza (halife) 31, 48, 109, 149

Ali Musa El-Rıza (8. İmam) 63, 156
Ali Naki (10. İmam) 156
Asım bin Yunus El-İcli 43
Ateş Dağı 31, 32
Ayyar 25, 60, 111, 137
Ayyarname 25, 26, 60
Azerbaycanname 78, 79

B

Bağdatlı Şerif (hikâyeci) 24
Bağpür (Fağfur) 72
Barak Baba 34
Battalname 56, 61, 62, 78
Bayezid-i Bestami 130
Bayezid Yıldırım 76
Bedrettin (Şeyh) 86
Behman (İsfendiyar'ın oğlu) 28
Behmanname 28
Behram (Sehl-i Remli'nin oğlu) 145
Behram-ı Müşteri 119, 125, 127, 128, 148, 151
Behzad-ı Cihansuz 62, 78, 93, 98, 156
Ben-i Ümeyye 104
Berkyaruk 28
Birge (John K.) 63
Bizans 55, 85, 157, 169, 175, 177
British Museum 72, 76, 166, 179
Buhara 48, 54, 73, 87
Buhtu Han 16

C

Cablika 156
Cafer ibn Ebu Talib (Ali Murteza'nın kardeşi) 48
Cafer-i Sadık (6. İmam) 63, 72, 129, 156
Cambridge 72, 169, 178
Cüneyd Gazi 85, 98, 99
Cüneyd-i Serahsi 118
Cüneydname 80, 85

D

Dağıstan 15, 79, 87
Dağuli (Nasr-ı Seyyar'ın veziri) 140, 142, 146, 147, 148, 149
Damgan 7, 52, 75, 140, 148, 162
Davadari 16
Deny (Jean) 14, 75, 110, 111, 156
Dervaze-i Hoşk 147
Dervaze-i Şir 147
Dev Kari 33
Dicle Nehri 51, 157, 162
Dinavari 55
Divan-ı Lügat-it Türk 23

E

Ebu Abbas El-Seffah (Halife) 47, 48, 49, 153, 155, 156, 157, 158, 159

Ebu Ali 109, 150

Ebu Bekir El-Razi (Reyli hikâyeci) 24, 77

Ebu Cafer El-Mansur 48, 49, 50, 86, 87, 89, 153, 157, 158, 159, 160, 161, 162, 168

Ebu Davud (Belh valisi) 49

Ebu Davud (Horasan hükümdar vekili) 54

Ebu Eyyub (El-Mansur'un veziri) 50

Ebu Hasan 127, 128, 129

Ebu Haşim (Muhammed ibn El-Hanefiyye'nin oğlu) 41

Ebu Leys (Baytar Ahi) 109

Ebu Macid (Savlı hikâyeci) 24, 77

Ebu Mansur-i Maturidi 36

Ebu Muhcem 152

Ebu Müslimiyye 51, 52, 54

Ebu Nasr-ı Şeb-Rev (Ahi) 109, 150

Ebu Tahir (Tuslu) 13, 18, 23, 24, 25, 26, 28, 29, 30, 31, 32, 60, 66, 71, 73, 77, 79, 86, 87, 109, 150

Ebu Turab 98

Ebu Turabi 110, 112, 114, 117, 133

Ebülhayr (Mahan'ın reisi) 102, 103

Edirne 78

Eflaki 58

Efrasiyab 22, 23, 36, 72, 143

Elburz 35

El-Kermani 45, 46

El-Mugira 43

El-Mukanna 53, 54, 55

Elsem, Âdem'in oğlu (Keyümers) 37

Emeviler 48, 53, 74, 79, 145

Ertaylan, İsmail Hikmet 25, 166

Ertuğrul (Osman'ın babası) 66

Esad bin Abdullah (Horasan valisi) 44, 55, 99

Esed bin Cüneyd 85, 98, 99, 100

Esed bin Kerb 80, 98

Eşek Mervan (II.) 7, 46, 99, 130, 148

F

Fergana 48

Fırat Nehri 47, 149

Firdevsi 22, 174, 175

Frengistan 156

Fuat Köprülü 16, 23, 33, 34, 48, 53, 58, 59, 60, 62, 65, 76, 88, 105, 169

Fustat 156

Fütüvvet 58, 60, 89, 104, 106, 171, 172, 174, 176

G

Gazneli Mahmud 18, 23, 24, 26, 29, 77

Gerdün Keşan (Kitabı) 21

Gerşasp 36

Gölpınarlı (Abdülbaki) 33, 58, 60, 63, 89, 106, 118, 119, 123

Gross (E.) 63, 168

Gülsitün (Mir Gün'ün karısı) 145, 146

Gürgan 162

H

Haccac bin Yusuf 39, 40, 87, 100, 125

Hacı Bektaş 33, 34, 63, 72, 130

Hacı Şadi 71, 76, 77, 78, 79, 80, 114, 123, 135, 149

Halid bin Abdullah El-Kasri (Acem Irak'ının valisi) 43, 44

Halime (Kelime) 102

Hamza İsfahani 43

Hariciler 40, 41, 45, 49, 59, 74

Haris bin Süreyc 45, 141

Hasan (Hz. Ali'nin oğlu) 97, 98, 106, 111, 133, 156, 158

Hasan Askeri (2. İmam) 156

Hasan Bey (Uzun Hasan, Akkoyunlular'ın reisi) 30

Hasan-ı Kahtaba 71, 150

Hendek Savaşı 17

İ

İncil 129

İskender 28, 30

İsmail (Safevi) 85, 100

K

Ka'b (kâhin) 110

Kafdağı 25, 32, 93

Kahire (Amr'ın kızı) 79

Kahraman-ı Katil 21, 33

Kahramanname 24, 30, 33, 36, 78

Kahtaba bin Şebib Tai 47, 71, 149, 157

Kahtaran 36

Kalenderi 59, 65, 118, 138

Kam-ozan 34, 35

Kanus (Peri Tamusi'nin oğlu) 62

Karacabey 78

Kaşgarlı Mahmud 22, 23, 27, 143

Kazan Han 34

Kelime, bkz. Halime

Kenz-ül-Kübera (Şeyhoğlu'nun eseri) 76

Kerb Gazi 79, 98, 127

Kesir bin Abdullah 5, 102, 103

Keykubad bin Mihyar 29

Keysani 41, 43

Keysaniyye mezhebi 54, 63

Keyümers (Âdem'in oğlu) 37

Khanikof (N. De) 73, 79, 87

Kıran-ı Habeşi'nin kitabı 21, 24, 29, 30

Kişmihin 106, 107, 114, 138

Konstantin Kopronim 157

Köprülü, Fuad 16, 23, 33, 34, 48, 53, 58, 59, 60, 62, 65, 76, 88, 105, 118, 169

Körgözi (Tuslu Ebu Tahir) 25, 74

Kudek-i Dana 55

Kuknos (Anka Kuşu) 30, 35

Kutayun (Keşmir hükümdarının kızı) 28

M

Mağrip 78, 79, 155, 156, 158

Mahan 43, 49, 66, 100, 102, 103, 117, 124, 125, 144, 150

Mah 'Ayna 145

Mahlan 78

Mahmud Hayrani (Seyit) 33

Mahmud bin Melikşah (Sultan) 28

Mahmud bin Muhammed bin Melikşah 28

Mahyar (Yahudi) 6, 67, 85, 113, 114, 117, 135

Malik Antar 118, 147

Malik bin Haris 143

Malik Ejderi 79, 98, 141

Mansur-i Serahsi (Muhibban-ı Seyyar'ın lideri) 118

Marmara Bölgesi 78

Marzban 40

Maslama 79

Mazdek 46, 52, 57, 130

Mazyar 55

Melik Danişmend 62, 110, 119, 121, 126, 175

Melikşah 28, 172

Melikzad Hakan 72, 147, 148, 157

Memun (halife) 55

Merd-Efgen 103, 106

Mervan II. (Eşek) 6, 7, 31, 45, 46, 47, 50, 63, 74, 79, 98, 99, 103, 104, 107, 112, 117, 119, 120, 126, 128, 129, 130, 131, 132, 142, 148, 149, 150, 151, 152, 153, 154, 155, 156, 157, 159

Mervaniler 5, 79, 97, 99, 104, 107, 127, 129, 131, 132, 137, 142, 155, 157

Mescid-i Esed 114

Mesudi 55, 57

Meşhed-i Ali 97, 124

Mızrab-ı Cihangir 61, 89, 137, 138, 139, 140, 141, 142, 143, 144, 147, 148, 149, 150, 153

Mihaliç (Miletopolis) 78

Mir Gün (Belh şehrinin reisi) 145, 146, 150, 157

Mohl (Jules) 21, 22, 167

Muaviye 80, 97, 98, 99

Muhammed bin El-Aşat 49, 159

Muhammed bin Haris 143

Muhammed bin Hasan Askeri (12. İmam-Mehdi) 156

Muhammed bin Melikşah 28

Muhammed-i Bekir (5. İmam) 63, 72, 156

Muhammed ibn El-Hanefiyye 41, 63, 98

Muhammed-i Taki (9. İmam) 156

Muhammed Kalavun 16

Muhammed Şah (Ahmed-i Zemci'nin oğlu) 136, 163

Muhammira 55

Muhibban-ı Seyyar 118

Muhtac (Nasr-ı Seyyar'ın veziri) 6, 112, 116, 135, 136, 137

Muhtar 41

Murgab Nehri 42

Murgzen köyü 103, 106

Musa El-Kazım (7. İmam) 63, 156

Mustafa bin Hvace (katip) 75

Mutasım 55

Mürcieler 45, 141

N

Nahçıvan 79

Nasr bin Seyyar El-Leysi (Nasr-ı Seyyar) 7, 31, 44, 45, 47, 53, 71, 74, 75, 86, 87, 99, 100, 103, 106, 107, 110, 112, 113, 118, 121, 125, 141, 144, 145, 146, 147, 148, 149

Nasr-ı Şeb-Rev (Ahi) 109

Nubata bin Hanzala El-Kilabi 47

O

Orta Asya 15, 16, 53, 66, 118, 169

Osman bin Kesir 103, 110, 111, 117, 129, 132, 133, 138

Osmanlı İmparatorluğu 21, 62

Osmanlılar 62, 66, 100

Ö

Ömer bin Sa'd 98

Ömer bin Ümeyye 98

Ömer-i Ma'ad 79, 98

P

Peleng-Efgen 103, 106

Pişdadiler 143

R

Ravendiyye mezhebi 54

Rızamiyye mezhebi 54

Rifai mezhebi 58

Rüstem 156

S

Safeviler 74, 85, 99, 100
Safiye Hatun 79, 80, 98
Sahib el-dava 44, 101, 109, 124
Sahr bin Abdullah (Horasan valisi) 99
Said bin Cüneyd 99, 100, 122
Saka Ahmed (Ahi Ahmed) 150
Salih bin Celal 29
Salim Pir 123, 124
Saltık Dede (Şari) 31, 33, 34, 62
Saltıkname 31, 32, 37, 61, 62, 79, 80, 130
Sanem Dağı 54
Sasaniler 72
Save 47
Sehlan-ı Erdebili 114, 117, 118, 119, 125, 129, 133, 134, 135
Sehl-i Remli 145, 146
Sekine (Rabia / Ebu Müslim'in kız kardeşi) 89, 102, 117, 142, 144
Selçuklular 36, 58, 60, 66, 78, 80, 100, 105, 128, 136, 169, 172
Selman-ı Farisi 17, 42, 46, 61, 110, 123, 124
Semender 32, 35
Sepid Camagan 54
Serv-i Simin 115, 116, 117
Seyyid Battal 31, 33, 34, 56, 61, 166, 167
Simurg 30, 32, 35
Sisara 129
Sitt-i Tekülbaz 115, 116, 117, 144
Sufi Abdurrahman 109
Sufizm 168
Sultan Veled 59, 105
Sunbad 51, 52, 59, 140
Surhab-ı Suhreverdi 138
Süleyman bin Kesir 42, 44, 49, 51, 103, 110, 111, 117, 126, 127, 129, 130, 131, 132, 133, 138, 158, 160
Sünniler 59, 74

Ş

Şah İsmail (Safevi) 85, 100
Şarik bin Şeyh-El-Mahri 48
Şa'şa bin Haccac 120, 125
Şehribanu (Yahudi Zeyd'in kızı) 113
Şemse (Tahir bin Nasr'ın annesi) 146
Şeyh Ali (Peygamber lakaplı Tac Muhammed'in oğlu) 29
Şeyh Cüneyd 85
Şeyhi 76, 77
Şeyh Muhammed bin Mevlana 29
Şeyhoğlu 76, 166
Şia 40, 41, 57, 60, 63, 72
Şibr (Şamr) 122

Şiilik 10, 85, 177
Şirhan 143
Şirvan 78, 79, 87

T

Taberi 42, 43, 44, 46, 48, 50, 51, 52, 53, 54, 55, 56, 98
Tahir bin Huzeyme (Irak emiri) 148, 149
Tahir bin Nasr 111, 115, 116, 117, 119, 135, 139, 143, 145, 146
Tahmurad (Tahmuras) 36
Tahmuraş Devbend 36, 143
Tamgaç (Gerşasp) 36
Tamgaç (Karahanlı) 36
Tamim (Nasr-ı Seyyar'ın oğlu) 47, 111, 146
Tamusi (Peri) 33, 62
Tartus Hekim (Ebu Tahir) 24
Tartusi (Ebu Tahir) 24, 73, 87
Teofil (Bizans imparatoru) 55
Teslim taşı 65
Torlak Kemal 86
Tunga, Alp Er 22, 23, 143
Turan 22
Turancılar 23
Türkan Hatun 28
Türkistan 27, 72
Türkiye 13, 15, 16, 34, 53, 58, 66, 88, 106, 173
Türk Zohhak 37

U

Ubeydullah (Kufe valisi) 122
Ubeydullah bin El-Hüseyin El-Arac 49
Umman Denizi 108
Unat, Faik Reşit 31

V

Vakit bin Amr El-Tamimi 56
Vambéry H. 16, 53, 73, 80, 88
Vendad Hormazd 43
Viran Köy 125

W

Waşika / Vesika (Ebu Müslim'in annesi) 43, 100
Wellhausen, J. 44

Y

Yael 129
Yahudi Zeyd 113
Yakut 11, 100, 107, 140, 143, 145
Yedi Parmaklı Yakub 109
Yezid I. 61, 79, 97, 99, 122, 127, 130
Yunus El-İcli 43

Z

Zemc Ormanı 140

Zerdüştlük 41, 53

Zerki 6, 111, 113, 114, 118, 119, 126, 133, 134, 135, 144

Zeynel Abidin (4. İmam) 98, 156

Zibatra 55

Ziyad bin Salih 48, 49

Zurrayk (Balıkçı) 111

Zülfikar 31, 65, 97, 108, 140

Tarih boyunca zalimler, ait oldukları milletler tarafından bile reddedilirken kahramanlar birçok millet tarafından sahiplenilmişlerdir. Belki de zalimle kahramanı birbirinden ayıran hususlardan biri de budur. Bunun için Horasan kahramanı veya tarihin ona verdiği isimle Horasan Spartaküs'ü, köle bir kadının oğlu olarak doğan, kendisi de bir köle olan Ebu Müslim Abdurrahman bin Müslim El-Horasani; Türk, Kürt, Acem ve Arap milletleri tarafından sahiplenilmiştir. Bu halk kahramanı, Emeviler'in çökmesinde ve Abbasi halifeliğinin kurulmasında büyük bir rol oynamış ve günden güne siyasi gücünü arttırmıştır fakat bu durum aynı zamanda onun sonunu da hazırlamıştır. Nitekim kahramanca sürdürdüğü hayatı -çoğu halk kahramanında olduğu gibi- bir ihanetle son bulmuştur.

IRÈNE MÉLIKOFF

7 Kasım 1917 tarihinde Rusya'nın Petrograd şehrinde doğdu. Sorbonne Üniversitesi Edebiyat Bölümünden mezun oldu. Doğu Dilleri Yüksek Okulu Türkçe ve Farsça Bölümünü, Sorbonne Üniversitesi Uygulamalı Yüksek Eğitim Okulunu bitirdi. Sorbonne Üniversitesinde Edebiyat doktorası yaptı. Aynı üniversiteden emekli oldu. Strasbourg Üniversitesi Türkoloji Enstitüsü ve İranoloji Enstitüsü müdürlüğü, TURCICA dergisi kurucu başkanlığı, Osmanlı Öncesi ve Osmanlı Araştırmaları Uluslararası Komitesi (CIEPO) başkanlığı, Türkoloji Gelişim Derneği başkanlığı, Paris Asya Toplumu Derneği Üyesi Alsace Lorraine Bölgesi başkanlığı, Paris Dil Derneği üyeliği, Ernest Renan Derneği üyeliği görevlerinde bulundu. 2009 yılı ocak ayında vefat etti.

444966
AHS

internetten satış
mkitap
ELİPS kitap
ISBN 978-605-121-159-6
9 786051 211596
www.elipskitap.com.tr